T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Doktora Tezi

SAÎD HAVVÂ VE EL-ESÂS FİʼT-TEFSÎRʼİ

Zeynel Abidin ALPTEKİN
15932318

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TEMİZKAN

Diyarbakır 2020

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Doktora Tezi

SAÎD HAVVÂ VE EL-ESÂS FİʼT-TEFSÎRʼİ

Zeynel Abidin ALPTEKİN
15932318

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TEMİZKAN

Diyarbakır 2020

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Saîd Havvâ ve el-Esâs fi't-Tefsîr'i" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

07/07/2020

Zeynel Abidin ALPTEKİN

ÖNSÖZ

Suriye'de yakın dönemde yaşayan Saîd Havvâ'nın (ö. 1989) *el-Esâs fi't-Tefsîr* isimli eserini incelediğimiz bu çalışmada genel olarak müellifi, hayatını, mücadelesini, eserlerini, tefsir ilmine bakış açısını ve *el-Esâs fi't-Tefsîr*'de tefsir metodunu ele almaya çalıştık.

Tefsir sahasında öncülüğünü Seyyid Kutub'un (ö. 1966) temsil ettiği 'Dava ve Aksiyon Ekolü'ne mensup bir müellif olan Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsir*'ini İhvân-ı Müslimîn teşkilatının (Müslüman Kardeşler) Suriye kolunda üstlendiği aktif rol ve verdiği yoğun mücadele sırasında kaleme almıştır. Söz konusu tefsir, ekolün güçlü bir temsilcisini tanımak ve onun vasıtasıyla temsil ettiği mücadelenin mahiyetini öğrenebilmek adına önem arz etmektedir. Onun tefsir sahasında gelenek ile çağımızın ilmi verilerini bir potada buluşturma idealiyle kaleme aldığı bu eserini, son yüzyıl ölçeğinde neşvü nema bulan İslâmî yeniden diriliş mefkûreleri etrafında değerlendirmek mümkündür.

Ufku son derece açık ve ilmi dirâyeti yüksek bir İslâm âlimi olan Saîd Havvâ, eserini kadim tefsir geleneğinin muteber kaynakları ile günümüzün önemli tefsirlerini harmanlayarak telif etmiştir. Müfessirimizin tefsir metodolojisi bağlamında geliştirdiği Kur'ân konularının bütünlüğünü esas alan yeni yöntemi, tefsir sahasına kattığı yenilikler ve güncel meseleleri ele alması hasebiyle kayda değer bir tefsir eseridir. Aynı zamanda *el-Esas*, Saîd Havvâ'nın modern zamanlarda vuku bulan hâdiselere ilişkin Kur'ân'ın bakış açısını tespit etme bağlamında kıymetli veriler barındırmaktadır.

Çalışmamız giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Girişte tez konusunun mahiyetine değindik. Birinci bölümde inceleme konumuz olan Saîd Havvâ ve *el-Esâs fi't-Tefsîr* üzerinde durduk. İkinci bölümde Saîd Havvâ'nın tefsir yöntemi ve Kur'ân konularının bütünlüğü mevzusunu ele aldık. Üçüncü bölümde ise Saîd

Havvâ'nın *el-Esâs*'ta Kur'ân ilimlerine yaklaşımını incelemeye gayret ettik. Sonuç bölümünde ise incelememiz neticesinde elde ettiğimiz verileri özlü bir biçimde sunduk.

Çalışmamızın ilk aşamasından bitiş sürecine değin benden ilgi, bilgi ve desteklerini esirgemeyen başta danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TEMİZKAN olmak üzere, çalışmamı inceleyerek bilgi ve tecrübeleriyle tezimin gelişmesine katkıda bulunan Prof. Dr. Mehmet Halil ÇİÇEK, Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ, Doç. Dr. Hayreddin KIZIL, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yusuf Haklı, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Nurullah AKTAŞ, Dr. Abdurrahim KIZILŞEKER, Selami AYKUL, Asım KAHVECİ ve Mehmet KÖMÜRCÜ hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Zeynel Abidin ALPTEKİN

Diyarbakır 2020

ÖZET

Saîd Havvâ, 1935-1989 tarihleri arasında Suriye'de yaşamış, Amman'da vefat etmiş bir müfessirdir. Suriye'deki İhvân-ı Müslimîn teşkilatına mensup bir âlim olan Havva, *el-Esâs fi't-Tefsîr* adlı Tefsiriyle meşhurdur. Bu tefsirini çoğunlukla İbn Kesîr, Nesefî, Âlûsî ve Seyyid Kutub'un kaleme aldığı tefsirleri esas alarak kaleme almıştır.

Saîd Havvâ, tefsirini Kur'ân konularının bütünlüğü nazariyesini ispatlamak ve Kur'ân mesajlarını İslâmî davet çalışmalarında çağın idrakine en etkili biçimde sunmak amacıyla modern bir üslupla kaleme almıştır. *el-Esâs,* üslûbu itibariyle hem ortalama kültür seviyesine sahip okuyucu kitlesine hem de Kur'ân ilimlerinde derinleşmiş olanlara aynı anda hitap eden yönüyle temayüz etmektedir. *el-Esâs*'ta ele alınan konuların kısa, öz ve yalın biçimde işlendiği görülmektedir.

Saîd Havvâ, tefsirinde Kur'ân'da konu bütünlüğü nazariyesi ile Kur'ân'da konu dağınıklığı olmadığını ispat etmeye gayret etmiştir. Ona göre kaleme aldığı *el-Esâs* adlı tefsiri, bu nazariyesi Kur'ân'ın geneli etrafında işleyen ilk eser olma özelliğini taşımaktadır. Bu teze göre, Fatiha Sûresi, Kur'ân'ın önsözü, Bakara Sûresi ise Kur'ân'ın özü, özeti ve esasıdır. Yani bütün sûrelerin Bakara Sûresi'nde anlam eksenleri vardır. Buna göre Kur'ân'ın her bir Sûresi'nin, Bakara süresinde özü ve esası vardır.

Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*'i, dirâyet yöntemiyle kaleme almıştır. Tefsirini Kur'ân'ın konu bütünlüğü nazariyesi etrafında şekillendiren müellif, çağımızda kapsamlı eser okumaya fırsat bulamayan kesimlerin, tefsir okuma ihtiyacını karşılamak için başlıklandırarak telif etmiştir. Ayet lafızlarının harfi manalarını merak edenler için harfî tefsîr bölümünde özlü bilgi; Kur'ân mesajlarının ilmi detaylarına hâkim olmak isteyenler için ise tamamlayıcı bilgi başlığıyla ayrıntılı etüd çalışmalarında bulunmuştur.

Saîd Havvâ, *el-Esâs*'ta Kur'ân konularının birbirinden kopuk ve ilişkisiz olduğu iddialarını, bütün Kur'ân pasajları bağlamında mevzuları ayrıntılı şekilde ele alarak çürütmektedir. Bu çalışmasının vücut bulmasında etkin rol oynayan diğer bir unsur ise Müslümanların yeniden diriliş mefkûresidir. Saîd Havvâ'nın bu vesileyle sunduğu en çarpıcı çözüm önerisi, Kur'ân'ı sağlıklı anlama ve yorumlama becerisinin tüm İslâmî kesimlerde edinilmesi zorunlu bir ödev haline getirilmesi şeklinde özetlenebilir.

Müteşâbih ayetler konusunda Selef âlimlerinin görüşlerini tercih eden Havva, hurûf-ımukattaayı Kur'ân konularının bütünlüğü nazariyesinde anahtar roldeki şifreler olarak görmektedir. Havvâ, İsrailiyat haberlerini Kur'ân'ın temel ilke ve esaslarına aykırı olmamak koşuluyla sadece konunun daha da iyi anlaşılmasını sağlamak için eserine almıştır. Aynı şekilde müellifimize göre İ'cazu'l-Kur'ân konusu, günümüz kitlelerinin en çok ihtiyaç duyduğu mevzudur. Ona göre Kur'ân'da nesh çok az yerde ve o günün koşulları uyarınca vulu bulmuştur.

Anahtar Sözcükler

Saîd Havvâ, el-Esâs fi't-Tefsîr, Kur'ân'da konu bütünlüğü, tefsîr, İhvân-ı Müslimîn, dava ve aksiyon ekolü, Suriye, tefsîr metodolojisi.

ABSTRACT

Saîd Havvâ is one of our mufasseer lived in Syria between 1935-1989 and deceased in Amman. Havvâ, a scholar who is a member of Ikhvân-ı Muslim organization in Syria, is famous for his tafseer called Al Asas fi't Tafseer. He mostly wrote his tafseer on the basis of İbn Kathir, Nasafi, Alusi and Sayyeed Qutub tafseers.

Saîd Havvâ wrote his work in modern style in order to prove the theory of the Qur'anic unity and with intent to present the Qur'anic messages in the most effective way to the cognition of the age in the Islamic invitations. Al-Asâs has come to the fore both appealing the average cultural level of readership as well as readers that have a deep knowledge of Qur'an disciplines at the same time by means of the writing method. It is possible to see that the subjects are handled in a short, concise and simple way in Al-Asâs.

Havva tries to prove that there is no clutter in the Qur'an with the theory of the unity of the Qur'an. According to him, the tafseer that he wrote is the first work that handles this theory across the Qur'an. With reference to this, Al-Fatiha is the preface to the Qur'an, Al-Baqara is the gist, summary and essence of Qur'an. All surahs have semantic axes in the Surah Al-Baqara. Each surah explains the meanings of axis in the Al-Baqara too.

Saîd Havvâ wrote al Asas fi't tafseer with tenacity method. The author who shapes his tafseer around the theory of the Qur'anic unity has wrote his work with modern title way to meet the need of reading tafseer that can not read the comprehensive works in our age. For those who wonder about the literal meaning of the verses, he has carried out a study in literal commentary section, and for those who want to master the scientific details of the Qur'an messages, he has performed a detailed study with the complementary information heading.

In al-Esâs, Said Havvâ, refutes the claims that the subjects of the Qur'an are disconnected and unrelated in the context of all Qur'an passages in detail. Another factor that plays an active role in the incarnation of this study is the goal of resurrection of Muslims. The most striking solution offered by Saîd Havvâ on this occasion can be summarized as the necessity of acquiring the ability to understand well and interpret the Qur'an in all Islamic sections.

Havvâ, who prefers the views of Salaf scholars about regarding the verses, sees hurûf-u muqattaa as key codes in the integrity of the Qur'anic subjects. Havvâ get Israiliyyat news into his work only to ensure a better understanding of the subjec, provided that it is not against the basic principles of the Qur'an. In the same way, according to our author, the subject of i'cazul'l Qur'an is the most needed subject by today's masses. According to him, abrogation in the Qur'an occurred in very few places and in accordance with few conditions of that day.

Keywords

Saîd Havvâ, al-Esâs fi't-Tefsîr, Qur'an unity, tafseer, Ikhvân-ı Müslimîn, school of case and action, Syria, methodology of tafseer

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **I**
ÖZET ..... **III**
ABSTRACT ..... **V**
İÇİNDEKİLER ..... **VII**
KISALTMALAR ..... **XI**
GİRİŞ **1**
1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI **1**
2. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAPSAMI **5**
3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI **7**

BİRİNCİ BÖLÜM

SAÎD HAVVÂ VE YAŞADIĞI DÖNEM

1.1. YAŞADIĞI DÖNEMİN SİYASÎ VE İLMÎ DURUMU **10**
1.2. HAYATI VE ESERLERİ **14**
1.2.1. Hayatı 14
1.2.2. Eğitimi 16
1.2.3. Hocaları 17
1.2.4. Fikirleri 19
1.2.5. Eserleri 23
1.3. HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR **28**
1.3.1. Türkiye'de 28
1.3.2. Türkiye Dışında 29

İKİNCİ BÖLÜM

EL-ESÂS Fİ'T-TEFSİR'İN YAPISI VE ÖZELLİKLERİ

2.1. ESERİN ÖNEMİ **35**
2.2. TEFSÎRİN GENEL YAPISI **38**

2.2.1. Mahkûmiyet Psikolojisinin Yûsuf Sûresi Tefsirine Yansımaları 48
2.2.2. Kullanılan Terimler 50
2.3. KAYNAKLARI 54
2.3.1. Ana Kaynaklar 54
2.3.2. Tali Kaynaklar 56
2.3.3. Eserin Emsallerinden Farklı Yönleri 60
2.3.4. Kur'ân'da Konu Bütünlüğü Nazariyesi 61
2.3.4.1. Konu Bütünlüğü Tezine Duyduğu İhtiyaç 62
2.3.4.2. Tenâsübü'l-Kur'ân'a Verdiği Ehemmiyet 66
2.3.4.3. Kur'ân Sûreleri Arası Münâsebette Takip Ettiği Metot 69
2.3.4.4. el-Esâs'ta Sûreler Arası Münâsebet 75
2.3.4.5. el-Esâs'ta Kur'ân'da Konu Bütünlüğü Meselesi: Bakara Sûresi Örneği 77
2.3.4.6. Kur'ân'da Konu Bütünlüğünün Sembolik Tasavvuru 86
2.3.4.7. Kur'ân Konularının Çeşitli Yerlere Serpiştirilmesi 90
2.3.4.8. Kur'ân Konularının Birbirini Tamamlaması 93
2.4. YENİDEN İSLÂMİ DİRİLİŞ MEFKÛRESİ 95
2.4.1. Müslümanların Gerileme Sebepleri 97
2.4.2. Haçlı ve Siyonist Zihniyetlerin İslâm'a Karşı Çalışmaları 102
2.4.3. İslâmî Hareketin Yol Haritası 104
2.4.3.1. Cemaat Ruhunu Yakalama 104
2.4.3.2. Bireysel ve Toplumsal Sorumluluk 107
2.4.3.3. Allah'ın Hâkimiyetini Sağlama 108
2.4.3.4. Cihat Ruhunu Kuşanma 109
2.4.3.5. Samimiyetle Çalışma 110
2.4.3.6. Ortak Aklı İşletme (Şûra) 111
2.4.3.7. Hukuk Devleti 112
2.4.3.8. İlim ve Bilimi Kuşanma 113

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-ESÂS FÎT-TEFSÎR'DE YÖNTEM

3.1. SÛRE TEFSİRİNDE TAKİP ETTİĞİ YÖNTEM 115
3.2. SÛRENİN KİMLİĞİ 115

3.3. TEFSİRİ YAPILAN SÛREYİ BÖLÜMLERE AYIRMASI 116
3.4. SÛRENİN GENEL MANASINI ANLATIM DÜZENİ İLE İLİŞKİLENDİRİLMESİ 120
3.5. AYETTEKİ HARFÎ MANA VE HARFÎ TEFSİR FAALİYETLERİ 121
3.6. TAMAMLAYICI/FAYDALI BİLGİ/LER VERMESİ 122
3.7. RİVAYET VE DİRAYET YÖNTEMLERİYLE TEFSİR ETME METODU…..... 125
3.7.1. Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsîri 125
3.7.2. Kur'ân'ı Sünnet'le Tefsîri 129
3.7.2.1. Hadis Kaynakları 134
3.7.2.2. Sıhhat Derecesi Açısından Hadisleri Değerlendirmesi 135
3.7.2.3. Kelâmî Konularla İlgili Hadis 136
3.7.2.4. Fıkhî Konularla İlgili Hadis 138
3.7.3. Kur'ân'ı Sahabe ve Tabiun Sözleriyle Tefsîri 140
3.7.4. Kıraâtlere Başvurması 141
3.7.5. Sebeb-i Nüzûlden Yararlanması 144
3.7.6. Dilbilgisi, Şiir ve Belâgat Verilerinden Yararlanması 145
3.7.6.1. Dilbilimlerine Başvurması 145
3.7.6.2. Şiiri Kullanması 147
3.7.6.3. Belâgat'tan İstifade Etmesi 148
3.7.7. İlmî, Fıkhî ve Kelâmî Mevzuları Ele Alması 149
3.7.8. Kendi Görüşüne Yer Vermesi 152
3.8. EL-ESÂS FÎ'T-TEFSÎR'DE KUR'ÂN İLİMLERİ 155
3.8.1. Mekkî-Medenî 155
3.8.2. Muhkem ve Müteşâbih 156
3.8.3. Hurûf-ı Mukattaa 158
3.8.4. Nesh 163
3.8.5. Mübhemâtü'l-Kur'ân 167
3.8.6. İ´cazu'l-Kur'ân 169
3.8.7. Kısasu'l-Kur'ân 174
3.8.8. İsrailiyat 178

SONUÇ 182
KAYNAKÇA 189

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhi's-selam
b.	İbn
bkz.	Bakınız
Böl.	Bölüm
bsk.	Baskı, basım
c.	Cilt
c.c.	Celle Celâlühü
Çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
H. no	Hadis Numarası
Hz.	Hazreti
İFAV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Mö	Milattan Önce
No.	Numara
ö.	Ölümü
r.a.	Radiyallahu anh
s.a.v.	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
sy.	Sayı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	Tahkik
Tsz.	Tarihsiz
vb.	Ve benzeri
Yay.	Yayınları
yy.	Yüzyıl
Yzs.	Yazarsız

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Araştırmamıza konu olan Saîd Havvâ, İhvân-ı Müslimîn teşkilatının Suriye'deki önemli ideologlarındandır. Bu akımın düşünce havzasından beslendiği Mısır'daki dini düşünce, genelde Hasan el-Bennâ'nın görüşlerine dayanmaktadır.[1] Bütün sapmalardan kurtulmanın yolunun Kur'ân ve Sünnet'e dönme olduğunu iddia eden Menâr Ekolü, kitleleri bu doğrultuda Kur'ân tefsirine yöneltmeye ve bu sayede harekete geçirmeye gayret etmiştir.[2]

Ele aldığımız müfessir ve onun beslendiği kültür havzasının temsilcileri bir takım ortak görüş ve değerler etrafında buluşmaktadırlar. Onlara göre Müslümanların tarihi süreç içerisinde yükselişe geçtikleri her devirde kalkınmalarını dini değerlere borçludurlar. Mevcut ataletten kurtulmak ta ancak dinin asli kaynaklarına dönmekle mümkündür. Bu doğrultuda eserlerinde ve davet çalışmalarında iç muhasebe, öze dönüş ve yeniden diriliş hamleleri üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Bu çalışmalarda ana amaç, Kur'ân'ın mesajını özümseme ve İslâm toplumlarını bu ilke ve esasları doğrultusunda dönüştürmektir.[3]

1980'li yıllardan sonra İslâm dünyasındaki mütefekkirlerden eserleri en çok Türkçeye çevrilen isimlerin başında Saîd Havvâ gelmektedir.[4] Yarım asra yakın süredir Türkiye okuyucusu müfessirimizi tercüme eserler yoluyla tanımakta ve ismine aşina olmaktadır. Havvâ'nın kayda değer eserleri arasında yer alan *el-Esâs fi't-Tefsîr*

[1] İbrahim Halil Karslı, "Tarihsel Gelişimleri İtibariyle Tefsir Mukaddimelerine Dair Bir İnceleme", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** sy. 20, Erzurum 2003, s. 248.

[2] Cemalettin Afganî- Muhammed Abduh, **el-Urvetü'l-Vuska**, İbrahim Aydın (Çev.), Bir Yay., İstanbul 1987, s. 239-240; Mehmet Sait Şimşek, **Kur'ân'da İki Mesele**, Yönelik Yay., İstanbul 1997, s. 9-10; Abdulbaki Güneş, **Mu'tezile ve Menâr Ekolü Akli Tefsir Hareketi,** Ahenk Yay., Van 2003, s. 201-202.

[3] Hilal Görgün, "Saîd Havvâ", **TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, TDV Yay., İstanbul 1996, c. 35, s. 561.

[4] Görgün, "Saîd Havvâ", c. 35, s. 561.

isimli eseri üzerinde, bugüne değin kapsamlı bir akademik çalışma gerçekleştirilmemiştir. Özellikle tefsiri üzerinde son dönemde akademik düzeyde yapılan çalışmalar birkaç konu ile sınırlı olmuştur. Bu sebeple Saîd Havvâ ve telifleri çerçevesinde, yaptığı çalışmalardan faydalanmak üzere kapsamlı ve doyurucu bilgilerin sunumuna ihtiyaç duyulmaktadır. Biz bu çalışmamızda Saîd Havvâ ve onun tefsir eseri *el-Esâs* üzerinde detaylı ve yetkin bir inceleme yapmayı hedeflemekteyiz.

Saîd Havvâ, çağdaşları ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan pek çok Müslüman düşünür, Müslümanların modern dünya içindeki kötü durumu ve bundan çıkış yolları kapsamında fikri ve fiili mücadele sergilemişlerdir.[5] Müfessirimizin mensup olduğu kültür ve medeniyet dünyasının temel kaynağı olan Kur'ân konusundaki görüşleri, onu anlama ve yorumlama yönteminin önemini daha belirgin hale getirmektedir. Saîd Havvâ'nın dünya görüşünün şekillenmesinde etkin rol oynayan farklı düşünce ekollerinden edindiği birikimler, onun Kur'ân'ı anlama ve yorumlama çalışmalarını etkilemiştir. Aldığı eğitim, okuduğu eserler ve yaşanan hadiseler, aynı şekilde düşünce ufkunu şekillendirmiştir. Bu sebeple bir müfessir ya da düşünürden hareketle, temsil ettiği coğrafyayı ya da toplumu anlamak ve onun Kur'ân'a bakışını incelemek, vuku bulan sorunların kaynağına inmek faydalı olacaktır. Saîd Havvâ'nın anlam dünyasında Kur'ân'ın yerini ve konumunu tespit etmek; çağdaşı diğer düşünce ekolleriyle girdiği fikri tartışmaların Kur'ân'la olan ilişkisini ve boyutlarını tespit etmek de aynı şekilde, tefsir çalışmalarının etkinliğini ve dirayetini artıracaktır.

Bununla birlikte Suriye'deki İhvân-ı Müslimîn teşkilatının önemli kilometre taşlarından olan Saîd Havvâ'nın Kur'ân'ı anlama ve yorumlama metodunu tespit ederek, onun anlayışını şekillendiren ve dünya görüşünün oluşmasına etki eden unsurları tespit etmek, çalışmamızın diğer amaçları arasında yer almaktadır. Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanması konusunda aksiyoner bir ilim adamının inşa ettiği yöntem ve yaklaşımı açığa çıkarmak ve çağımızdaki Kur'ân'a yöneliş çalışmaları nezdindeki önemini analiz etmek, bu çalışmanın yapılmasına neden olan diğer bir ihtiyaçtır.

[5] Görgün, "Saîd Havvâ", c. 35, s. 561.

İlk dönemden itibaren tefsir sahasında yazılan çok sayıdaki tefsirin birikim ve tecrübesiyle, çağımızda İslâm ve insanlık âlemini ciddi ölçüde meşgul eden dinî, ahlakî, siyasî, kültürel ve ekonomik sorunları etraflı bir şekilde ele alan Saîd Havvâ, gelenek ile günceli bir potada buluşturabilen bir eser ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra tefsir eserini anlamlı ve önemli kılan önemli unsurların başında, fiili mücadele ortamında kaleme alınmasıdır. Müfessirin içinde bulunduğu sosyal, siyasi ve kültürel ortamın izlerini yansıtan eser, bütün olumsuzluklara karşın ilmi, edebi ve kültürel açıdan üst düzey ilmi bir hüviyete sahiptir.

Müfessirimiz, tefsirinde rivayet ve dirayet yöntemleriyle telif edilen iki başucu eseri temel almıştır. Bu eserlerden rivâyet metoduna dayalı klasik tefsir kaynaklarından İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*'i ile dirâyet yöntemiyle yazılan, ilmi açıdan emsallerinden farklı yerde duran Necmeddin en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil* adlı eserleri, *el-Esâs*'ın temel başvuru kaynaklarıdır.

Özellikle *Aksiyon ve Dava Ekolü* diye anılan son dönem tefsir akımları arasında yadsınamaz bir mevkiye sahip olan *el-Esâs fi't-Tefsîr*, Ebû'l Âʿla el-Mevdûdi'nin *Tefhîmu'l-Kur'ân* ile Seyyid Kutub'un *fî Zilâli'l-Kur'ân* adlı eserleriyle beraber bu alanda önemli bir misyon üstlenmektedir. Çağımıza Kur'ân mesajının yeniden iletilmesi ve problemlere Kur'ân ve sünnet perspektifinden müşahhas çözüm önerileri sunulması açısından *el-Esâs fi't-Tefsîr* önemli muhtevaya sahiptir.

Bu noktada *el-Esâs*, yeryüzü ölçeğinde yaşanan kaos ve problemlerin sona erdirilmesi hususunda üstlenilen sorumluluk bilincinin ve aktif mücadele ruhunun bir yansımasıdır. Eser, bireysel ve kitlesel düzeyde insanlığa sunulabilecek tek kurtuluş reçetesi olan ilahi vahyin, daha iyi anlaşılması ve tatbik edilmesi konusundaki endişe ve gayretin dışavurumudur. Hem Kur'ân-ı Kerim'in çağın şartları müvacehesinde daha etkin anlaşılması hem de özelde İslâm dünyasının genelde ise tüm insanlığın yeniden hayır ve iyilik yoluna erişmesi konusunda atılan adımlara sağlanan katkının bir ürünüdür.

el-Esâs'ı benzerlerinden farklı kılan diğer özellikler, günümüz toplumunun ihtiyaçlarını gözeten ve çağın gerektirdiği şartlara uygun niteliklere sahip olmasıdır.

Kısa ve özlü tefsire ihtiyaç duyanlar için yaptığı 'harfî tefsir' ile ele aldığı âyet pasajları arasında geçmişten günümüze tartışılan ve yeni bir vecheye sahip soru ve problemlere getirdiği çözüm önerilerini işlediği 'tamamlayıcı bilgi' bölümleri, Saîd Havvâ'nın tefsirini benzerlerinden ayırmaktadır. Eserin ortaya çıkış amacını özetleyen diğer bir ayırıcı özelliği, Kur'ân'da konu bütünlüğü düşüncesi etrafında geliştirmiş olduğu tezdir.

Aynı anda birçok farklı amacı tek bir eser çerçevesinde düzenleyebilmek, fikri altyapı ve çok boyutlu bakış açısı gerektirmektedir. Bu bağlamda müellifimiz farklı kaynaklara ulaşma, evrensel ilim ve kültür birikimden yararlanma ve yeni ilmi gelişmeleri takip etme hususunda olağanüstü gayret sarf etmiştir. Söz gelimi Menâr Ekolü temsilcileri, *Tefsiru'l-Menâr'ı*, yeniden diriliş ideali etrafında zihinlere ve yüreklere Kur'ân mesajını işlemek amacıyla kaleme almışlardır. Ancak mevcut şöhretine karşın *Tefsiru'l-Menâr*, çağın problemlerine yoğunlaşma ve geniş halk kitleleri harekete geçirme konusunda İhvan-ı Müslimîn'in gerisinde kalmıştır. Menâr Ekolü, İhvan-ı Müslimîn teşkilatından önce Müslümanların yeryüzü ölçeğinde yaşadıkları savrulmaların sebepleri üzerinde fikri çalışmalar yürütmüştür. İhvan-ı Müslimîn teşkilatı ise fikri ameliyenin yanında fiili girişimlerde de bulunmuştur. Bu fikri çatının etkisiyle ilmi ve fiili mücadele sahasına atılan Saîd Havvâ, gerek Suriye'de gerekse İslâm coğrafyasında kitleler üzerinde derin etkiler bırakmıştır. İslâmi uyanış ve diriliş hareketlerinin düşünsel temellerinin inşasında aktif rol almıştır.

Sûreler arasında ahenk ve uyum, sûrelerin dizilişi ve isimleri, Saîd Havvâ'nın üzerinde kapsayıcı şekilde durduğu diğer konulardır. Çağımızda yeni ortaya çıkan ilim ve bilim dallarının geliştirdiği materyaller ışığında Kur'ân âyetlerini yeniden yorumlamak icap etmektedir. Günden güne artan ve değişiklik gösteren problemlere, yaşanan çağın getirdiği şart ve ortamı göz önünde tutarak etkili ve kalıcı çözüm önerileri sunmak, tabii akışın bir gereğidir. Söz konusu sorunlar etrafında Kur'ân'ı yeniden anlama ve yorumlama gereğini duyan Saîd Havvâ'nın *el-Esâs fi't-Tefsîr* adlı eseri, ilişkili olduğu diğer disiplinler çerçevesinde de incelenmeli ve değerlendirilmelidir.

İncelememize konu olan *el-Esâs*'ta müellif, özellikle çağın kronikleşen maddî, manevî, ahlakî ve itikadî sorunlarına yönelik bir takım çözüm önerileri geliştirmiş ve

Müslümanların bireysel ve toplumsal açıdan yeniden yapılanmaları konularına yoğunlaşmıştır. Kur'ân'ın inşa ettiği dünya görüşü etrafında bir ahlakî yapı geliştirilmesine yönelik düşünceleri ve bunun pratiğe dayalı öngörüleri, onun tefsirini dinamik bir role büründürmektedir.

Saîd Havvâ, *el-Esâs*'ta Seyyid Kutub'tan çok etkilenmiş, ondan ilham almış ve tefsirinin hemen hemen her sayfasında alıntılar yapmıştır. Özellikle *fi Zilâli'l-Kur'ân* müellifinden Kur'ân'ın yazılı ilahi bir kitap olmasının mahiyeti ve gönderiliş amacı, onu takip eden müntesiplerinin Kur'ân'a karşı duruşları konusunda derin tahliller aktarmıştır.

Saîd Havvâ'nın mensup olduğu Dava ve Aksiyon Ekolü müntesipleri, iki yüzyıldır dünya ölçeğinde Müslümanların yaşadığı gerilemenin sebeplerini ve bundan kurtuluş önerilerini ele almışlardır. Bu hususta özel gayret sarf eden İslâm davetçilerine yol gösterici eserler kaleme alımışlardır. İslâm dünyasının dinî ve ilmi alanlarda yeniden ihya ve inşasına ciddi katkılar sunan Saîd Havvâ'nın Kur'ân'ı anlama ve yorumlama yöntemini tespit etmek önem arz etmektedir.

Hâsılı, kadim itikadî ve ameli mezhep tartışmaları hakkında özlü ve deliller etrafında değerlendirmelerde bulunan Havvâ, günümüz İslâm topluluklarının ayrıştırılmasında araç olarak kullanılan mezhep tartışmaları sorununa kalıcı çözüm önerileri sunmaktadır. Ona göre modern çağda birey ve toplum, Kur'ân'ı gereği gibi anlama ve yaşama imkânından yoksundur. Bu bağlamda hayatı kuşatan mesajların özlü ve etraflı anlatımı, güncel konuların vahyin penceresinden ele alınması gibi hususiyetlerinden ötürü *el-Esâs fi't-Tefsîr*, üzerinde önemle durulması gereken son dönem tefsirlerindendir.

2. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAPSAMI

Saîd Havvâ'nın tefsir eseri *el-Esâs'*ı temel alarak gerçekleştireceğimiz çalışmamız, müellifin yöntemini incelemeyi önceliğinden araştırmada tasvir ve tahlil metodları kullanılacaktır. Tahlil çalışmaları sırasında kişisel düşüncelerimiz de sürece dahil edilecektir. Tercih edilen kanaatlerin gerekçeleri açıklanarak müfessirin içerisinde bulunduğu şartlar göz önünde bulundurularak tespitler yapılmaya gayret

gösterilecektir. *el-Esâs*'ın ilim dünyasına kazandırdığı katkılar, belirgin biçimde vurgulanacaktır.

Müellifimizin çalışması boyunca yararlandığı kaynaklar, kullandığı terimler, istifade ettiği ilmi eserler ve yetiştiği çevrenin sosyokültürel yapısı gibi unsurlar, onun Kur'ân'ı anlama ve yorumlama çalışmalarını ciddi biçimde etkilemiştir. Bu bakımdan Saîd Havvâ'nın ifade biçimine etki eden dil ve kültür unsurları tespit edilerek konunun anlaşılması sağlanacaktır.

Araştırmamızda *el-Esâs fi't-Tefsir'*in, 2009 (h.1430) yılında Mısır'da, Dâru's-Selâm Yayınevi tarafından neşredilen altı cilt halindeki baskısı temel alınacaktır. Araştırmamıza konu olan tefsir ilmi ve tarihi, Kur'ân ilimleri gibi mevzular ele alınırken, konunun baş tarafında, mevzuyla ilgili tanımlamalar ve genel ilke ve esaslar özlü biçimde aktarılarak *el-Esâs* müellifinin konuya nasıl yaklaştığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Tezimiz giriş, üç bölüm ve sonuç şeklinde beş ana başlıktan oluşmaktadır. İlk bölümde Saîd Havvâ'nın hayatı, eserleri, yaşadığı dönemin siyasî, kültürel ve sosyolojik ortamı, etkilendiği fikir akımları ve şahsiyetler, intisap ettiği dünya görüşü ve ortaya koyduğu ilmi, kültürel, siyasî ve sosyal çalışmalar üzerinde durulacaktır.

İkinci bölümde *el-Esâs'*ın genel özellikleri, takip edilen tefsir yöntemi, kaynakları ve dirâyet yöntemini ele alış şekli incelenecektir. Bölümün son kısmında, müellifin eserine ayrı bir hususiyet kazandıran Kur'ân konularının bütünlüğü düşüncesi üzerinde durulacaktır. Bunun yanında Müslümanların son iki asırdır yaşadığı çözülme ve gerileme sorunlarına ilişkin Saîd Havvâ'nın bakış açısı ve buna dayalı çözüm önerileri etrafında iki müstakil başlık araştırmamızda yer alacaktır. Bu iki başlıkla *el-Esâs fi't-Tefsîr*'in son yarım asırda yazılan eserlerden olması hasebiyle, güncel ve tarihi tartışma konularına getirdiği yorumlar analiz edilecektir.

Üçüncü bölümde genel olarak Saîd Havvâ'nın *el-Esâs fi't-Tefsîr*'deki tefsir yöntemi ve Kur'ân ilimlerine ilişkin yaklaşım tarzı ele alınacaktır. Bu başlık altında değerlendirilen konular, Saîd Havvâ'nın konuya yaklaşım tarzıyla diğer klasik ve

güncel tefsir kaynaklarının yorum biçimleri arasındaki farkı ortaya koymak ve müellifimizin geliştirdiği özgün görüşleri tespit etmek bağlamında tahlil edilecektir.

3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmamız sırasında ele aldığımız mevzuların girişinde ilgili ilmi disiplinin temel kaynaklarına başvurduk. İlk bölümde Saîd Havvâ'nın hayatını, eserlerini, hocalarını, yetiştiği ortamı, etkilendiği siyasî, sosyal ve dini kültürleri işlerken ilk etapta internet ortamında kendi adına açılan http://www.saidhawwa.com isimli internet sitesinden, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisinin ilgili maddelerinden, Türkiye'de Saîd Havvâ ve eserleri üzerinde yapılan akademik ve ilmi çalışmalardan yararlandık.

İncelediğimiz eserde Saîd Havvâ'nın Kur'ân'ın anlam ve yorumuna yönelik yaklaşımını değerlendirebilmek maksadıyla temel tefsir kaynakları, Kur'ân ilimleri eserleri ve güncel akademik çalışmalardan da istifade ettik.

Tezimizin en önemli materyali Saîd Havvâ'nın *el-Esâs fi't-Tefsîr* adlı eseridir. Bu eseri Arapça aslından baştan sona okuyarak elde ettiğimiz verileri geniş bir kaynak yelpazesi ışığında analiz ettik. *el-Esâs fi't-Tefsîr,* kadim tefsir geleneğinin yetkin müfessirlerinen Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. H.710/1310) *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl'i,* rivâyet yöntemiyle telif edilen klasik tefsir kaynaklarından İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*'inden yararlandık. Ayrıca kendisinden önceki birikimi özetleyen Şihâbuddîn Mahmûd el-Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) *Rûhu'l-Meânî'*si ve *el-Esâs* gibi son dönem tefsirlerinden Seyyid Kutub'un fî *Zilâli'l-Kur'ân*'ı tezimizin önemli kaynakları arasındadır. Bahsi geçen eserler, *el-Esâs*'ın da sac ayağını teşkil eden teliflerdir.

Müellifimiz, tefsirini kaleme alırken başvuru kaynağı olarak isimleri anılan dört temel tefsirden İbn Kesîr'in tefsirini Kur'ân ve sahih sünnet temelli rivâyet metodunu tercih ettiğini ifade etmektedir. Nesefî'nin eserini ise âyetlerin temel manasına odaklandığı ve kadim tefsir birikimini özlü biçimde sunduğu için kaynak olarak kullanmıştır. Ayrıca Âlûsî'nin *Rûhu'l-Meânî*'sini geleneksel tefsir kaynaklarını

özetlediği ve Seyyid Kutub'un *fî Zılâl*'ini ise Kur'ân'ı çağın diliyle yorumladığı için temel başvuru kaynakları olarak tercih etmiştir.[6]

Bunların yanında Kur'ân ilimleri ile ilgili Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) '*el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân'ı*, Süyuti'nin (ö. 911/1505) *'el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân'ı*, Zürkânî'nin (ö. 1367/1948) '*Menâhilu'l-İrfân*'ı ve Subhî es-Salih'in (ö.1986) *'Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân'ı* ile günümüzde yazılan diğer tefsir tarihi ve usûlü kitaplarına başvurduk. Genelde yukarıdaki temel eserlerin yanında çağımızda kaleme alınmış Kur'ân ilimleri sahasında derlenen eserlerden de yararlandık.

Saîd Havvâ'nın *el-Esâs* tefsiriyle ilgili Türkiye ve dünyada birçok akademik çalışma yapılmıştır. Türkiye'de doktora tezi konusuyla ilgili akademik uğraşlar, bizim incelememiz esnasında tamamlanmadığından ilgili metinlere ulaşamadık. 1992 yılında Atatürk Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı Tefsir Dalında Musa Bilgiz tarafından hazırlanan "Sûreler ve Ayetler Arasındaki Tenâsûb ve İnsicam Açısından Saîd Havvâ'nın "*el-Esas Fi't-Tefsir*'i" isimli yüksek lisans tezi, Türkiye'de yapılan ilk akademik çalışma olarak ön plana çıkmaktadır. Tezde Saîd Havvâ'nın hayatı, eserleri ve Kur'ân konularının bütünlüğü nazariyesi etrafında ele aldığı tenâsübü's-sûver mevzuları incelenmiştir. Eserde araştırmamızın da konusunu teşkil eden *el-Esâs*'ta tenâsübü's-süver'le alakalı sûre takdimleri ve müfessirimizin geliştirdiği kavramlar ele alınmıştır. Kur'ân bütünlüğü nazariyesinin temel dayanağı olan Bakara Sûresi'nin tüm Kur'ân manalarının özü ve özeti olduğu, her sûrenin Bakara Sûresi'nde mana ekseninin olduğu iddiası üzerinde ayrıntılı durulmamıştır. Eserde bu konuya genel hatlarıyla değinilmiştir.[7]

İslâm dünyasının muhtelif akademik mahfillerinde yapılan çalışmalar içerisinde Şarkâvî'nin kaleme aldığı '*Nazariyetü Vahdeti'l-Mevdu'iyeti li'l-Kur'âni'l-Kerîm min Hilâli "el-Esâs fi't-Tefsîr" li Şeyh Sa´id Havvâ Rahimehu'l-lah',*[8] yetkin çalışma olarak ön plana çıkmaktadır. Şarkâvî, makalede daha çok Saîd Havvâ'nın *el-*

[6] Saîd Havvâ, **el-Esâs Fî't-Tefsir**, Dâru's-Selâm Yay., Kahire 2009, c. 6, s. 606.
[7] Bkz. Musa Bilgiz, **Âyetler ve Sûreler Arası Münâsebet Saîd Havvâ Örneği,** Araştırma Yay., Ankara 2006.
[8] Bkz. Ahmed b. Muhammed el-Şarkâvî, "Nazâriyetü Vahdeti'l- Mevdu'iyeti li'l-Kur'ân'il-Kerîm min Hılâl el-Esâs fi't-Tefsir li Şeyh Saîd Havvâ Rahimehu'l-lah", (Basılmamış Makale), Suûdi Arabistan, 2004, https://k-tb.com/book/Quraan04139, (Erişim Tarihi: 16.02.2020).

Esâs'ta tatbik ettiği Kur'ân'ın konu bütünlüğü nazariyesi üzerinde durmuştur. Selim Hilâlî'nin '*Müellefâtü Saîd Havvâ Dirâseten ve Takvîmen'* isimli eseri ise müellifimizin tasavvvuf konusuyla ilgili görüşleri etrafında şekillendirilmiştir.[9] Saîd Havvâ'nın tefsir yöntemini ele alan Mûcârî, Derrâcî, Vâsîbî ve Zeydan'ın yüksek lisans şeklinde hazırlanan tezlerine ulaşamadık.[10]

Yine temel inceleme konumuzu teşkil eden *el-Esâs fi't-Tefsîr*, Türkiye'de 1992 yılında Şamil Yayınevi tarafından 16 cilt olarak tercüme edilmiştir. Tercümede Mehmet Beşir Eryarsoy'un 14 cilt, Abdusselam Arı ve Harun Ünal'ın birer cilt emeği söz konusudur. Çalışmamızın tüm aşamalarında yaptığımız tercümeyi mevzu bahis çeviri ile karşılaştırma yoluna giderek tercümeden istifade ettik.

Genel olarak mezkûr çalışmalardan yararlandığımız gibi inceleme konumuz etrafında daha birçok geçmiş dönem ve güncel kaynağa yeri geldikçe başvurduk. Çalışmanın sonundaki kaynakça kısmında araştırmamız boyunca istifade ettiğimiz eserleri sıraladık. Konumuzunla ilgili eserleri oluşturan tefsir, Kur'ân ilimleri ve güncel eserlerden araştırma yaparken kadim kaynakları öncelemeye gayret ettik. Bu arada incelenen konu etrafında maksadını özlü biçimde ifade etme özelliğine sahip muteber güncel eserlerden de yararlandık.

[9] Bkz. Selim Hilali, **Müellafâtü Saîd Havvâ Dirâseten ve Takvîmen,** https://www.noor-book.com, (Erişim Tarihi: 28.12.2019)

[10] İmân Halîl Musa Cerâdât, "*el-Menhecüt Terbeviyyu 'Inda Şeyh Saîd Havvâ fî Tefsirihi (el-Esâs),* Câmi'atü'l-Halil Külliyetü Dirâsetü'l-ʿUlyâ Kısmu Usûlü'd-Din, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Tezi), Fîlistin 2015, s. 18-20.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAÎD HAVVÂ VE YAŞADIĞI DÖNEM

1.1. YAŞADIĞI DÖNEMİN SİYASÎ VE İLMÎ DURUMU

İnsan ile yaşadığı çağ arasında çok yönlü bir ilişki söz konusudur. Kişinin yaşadığı çağın çocuğu olduğu fikri yadsınamaz. Her müellif yaşadığı çağın özelliklerini, izlerini ilmi ve kültürel hayatında taşır. Tarihin herhangi bir döneminde yaşamış bir ilim adamının içerisinde yetiştiği sosyal, kültürel ve siyasî şartlar bilinmeden kendisi hakkında kâmil manada tahlilde bulunabilmek mümkün değildir.[11] Bu bakımdan Saîd Havvâ'nın yaşadığı dönemi ve ortamı tasvir etmek, onun anlaşılmasını sağlayacak ve verilen bilgilerden hareketle kendisi ve bakış açısı hakkında ipuçları yakalanabilecektir.

Saîd Havvâ, coğrafi açıdan Türkiye'nin en uzun sınır komşusu Suriye'de yaşamış; ilmi, ictimaî ve İslâmî davet çalışmalarına damgasını vurmuş son dönemin önemli mütefekkirlerdendir. Ülkemizin Suriye halkı ile yüzyıllara dayanan demografik, dinî, kültürel, sosyal, siyasal, ekonomik ve ilmi ilişkileri, iki ülke halklarının yakınlaşmasına, kaynaşmasına ve aralarında ortak millet algısının oluşmasına vesile olmuştur. Özellikle İslâm'ın zuhuruyla ortaya çıkan tarihi süreçteki hadiseler, Müslümanların kardeşlik duygusuyla birbirlerinin dert, sıkıntı ve zorluklarını paylaşmalarını sağlamıştır. İman kardeşliği etrafında gelişen dayanışma ve birliktelik ruhu; Suriye ve Türkiye halklarını birbirlerine daha yakınlaştırmış, adeta tek bir vücut haline getirmiştir. Öte yandan İslâm dünyasında 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren her alanda bir gerileme vardır. Buna karşılık Batı'daki bilimsel ve teknolojik gelişmeler, Batı'nın güçlenerek siyasî ve ekonomik alanlarda Müslümanları sömürmesine sebep olmuştur. Saîd Havvâ'nın dünyaya geldiği 1930'lu yıllardaki

[11] Abdullah Temizkan, "*Rağıb el-Isfahânî'nin Kur'ân'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2008, s. 5.

dünya siyasî haritası ve güçler dengesi, bu olumsuz tablonun acı sonuçlarının keskin biçimde hissedildiği yıllardır. O yıllarda kendi ülkesi Suriye, Fransa'nın işgali altına girmiştir.[12]

Suriye'deki manda yönetimi, direktiflerle ülkeyi yönetmek istemektedir. Suriye'de eğitim sistemi, Fransız kültür ve bakış açısıyla şekillendirilmiştir. Farklı muhitlerde ortaya çıkan küçük çaplı direniş grupları bastırılmış, halkın ortak hareket etmesine yol açacak fırsatların önüne geçilmiştir. Suriye'de Fransız mandasına karşı teşkilatlanan en etkili ve geniş toplum bölümleri tarafından desteklenen teşkilat, Mustafa Sıbaî'nin (ö.1964) öncülük ettiği İhvân-ı Müslimîn cemaatidir. Mısır'da İngiliz sömürgesine karşı bağımsızlık ve İslâmî değerlerin korunması amacıyla kurulan hareketin önderi Hasan el-Bennâ'nın (ö.1949) öğrencisi olan es-Sıbaî (ö.1964), hocasından aldığı ilhamla Suriye'de, İhvan-ı Müslimîn teşkilatını kurmuştur. Mısır'daki işgalci güç İngilizlerle aynı paydada buluşan Fransa'nın Suriye'yi işgaline karşı, halkı bağımsızlığa kavuşturmak ve Suriye toplumunun asli kimliğini muhafaza etmek amacıyla Sıbaî'nin inşa ettiği İhvân-ı Müslimîn Teşkilatı, yapısı itibariyle Saîd Havvâ'yı etkilemiştir.[13]

Suriye, bağımsızlığını kazandığı 1946'dan 1970 yılına kadar ülke içinde etkin güçlerin karşılıklı iktidar mücadelelerine sahne olmuştur. O dönem karşılıklı darbeler yoluyla iktidarı ele geçirme yarışı, ülkede istikrarsız bir görüntünün ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Son olarak Arap Sosyalist Baas rejimi 1963 yılında askerî darbeyle devlet yönetimini ele geçirmiş, 1970 yılına kadar bu kez ülke, parti içinde çeşitli darbe girişimleriyle çalkalanmıştır. O dönemde iktidarı ele geçiren Hafız Esad, Savunma Bakanlığı ve Başbakanlık görevlerinin ardından Cumhurbaşkanı olarak hâkimiyeti perçinlemiştir.[14]

Ülkede yaşanan iç karışıklık ve sorunlar yumağının temelinde, 1922 ile 1944 yılları arasında ülkenin zengin hammadde ve enerji kaynaklarından yararlanmak için

[12] Türkiye Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM), "Ortadoğunun Girdabındaki Küçük Halka Suriye", 2019, http://www.tasam.org/tr- (Erişim Tarihi: 14.12.2006)

[13] Mustafa Sıbaî, **Peygamberimizin Hayatından Dersler ve İbretler**, Yusuf Yılmaz (Çev.), Risale Yay., İstanbul 1999, s. 4.

[14] Dışişleri Bakanlığı, "Suriye'nin Siyasi Görünümü", http://www.mfa.gov.tr/suriye-siyasi-gorunumu.tr.mfa. (Erişim Tarihi: 18.05.2018)

Batılı devletlerin kendi aralarında imzaladıkları; Ortadoğu coğrafyasını paylaşma amacını güden Sykes-Picot Antlaşması (1914) ve Fransa'nın sömürgeci anlayışı sonucu, ülkenin söz konusu tarihler arasında manda yöntemiyle idare edilmesi vardır. Fransa'nın ülke üzerinde hâkimiyetini sağlamak adına halkı çeşitli fırkalara ayırıp birtakım dinî ve kültürel aidiyet kimlikleri üzerinden ayrıştırması sırasında gruplardan bir kısmına özerklik tayin etmesiyle doğan karışıklık, Suriye'nin bir daha belini doğrultamamasına sebep olmuştur. Dış güçlerin ülkede yaşanan Alevî-Sünnî kamplaşmasını derinleştirerek her iki kesimi birbirine düşman kutuplar haline getirmesine neden olan siyasî ve ekonomik girişimler, ülkede her anlamda istikrarsız bir yapının oluşmasına yol açmıştır.[15]

Ülkede Nusayrî mezhebine mensup Hafız Esad'ın sergilediği otokratik yönetim, Suriye Müslüman nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Sünni kesimi, ülkede süresiz olağanüstü hal ilan ederek, şiddet yoluyla tutuklama ve işkenceyle susturması, İhvân-ı Müslimîn çatısı altında birleşen muhalefetin örgütlenmesini sağlamıştır.[16] Özellikle Saîd Havvâ'nın ikinci kuşağını oluşturduğu bu hareket, Hafız Esad zulmünün ve ülkeyi sosyalist ve Arap milliyetçiliği ideolojisine uygun yönetme anlayışının karşısında mücadele etmiştir. Bu hareketin temel amacı, İslâmî kimliğin varlığının hayatın her alanında belirgin biçimde görünmesini sağlamaktır. Süreç içerisinde yaşanan hadiseler, tarafların şiddete dayalı birtakım eylemlere dâhil olmasına dayanak teşkil etmiştir.[17]

Mısır'da Hasan el-Bennâ önderliğinde kurulan İhvân-ı Müslimîn teşkilatı, ülkede İngiliz mandasına karşı yardım ve eğitim faaliyetleri şeklinde örgütlenerek kapsayıcı ve eylemci İslâm çağrısıyla kuruldu. Mısır ve Suriye'nin yakın tarihte tek ülke hâkimiyeti altında birlikteliği ve ortak değerler etrafında buluşması ile ikame edilen ilişkiler ağı, Mustafa Sibaî'nin Suriye'de İslâmî Devlet anlayışıyla yola çıkmasına ilham kaynağı olmuştur. İslâm'ı, hayatın bütün boyutlarını kuşatan bir din ve kendisini de İslâm toplumunun bağrından çıkan bir hareket olarak tanımlayan

[15] Bulut Gürpınar, "Sürgünde Örgüt: Suriye İhvanı", **Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilimler Dergisi**, c. 2, s. 118-120.
[16] Çağatay Özdemir, "Suriye'de İç savaşın Nedenleri: Otokratik Yönetim mi, Bölgesel ve Küresel Güçler mi?", **Bilgi e-Dergisi**, sayı. 33, s. 83.
[17] Özdemir, "Suriye'de İç Savaş", s. 83.

Suriye İhvânı, Hasan el-Bennâ'nın sûfî yorumuna sadık kalmıştır. Hafız Esad'în istibdata dayalı yönetimine karşı çıkan Saîd Havvâ, İslâmcı muhalefetin lideri şeklinde tanınanarak Suriye'deki hareketin önemli aktörü haline gelmiştir.[18]

Hafız Esad, 1980 yılında Hama şehrinde örgütlenen İhvân-ı Müslimîn teşkilatını ortadan kaldırmak için kendisine yönelik suikast girişimini bahane ederek on binlerce insanı kimyasal bombalarla katletmiştir. Bu insanlık dramıyla patlak veren silahlı mücadeleye dayalı karşıtlık, Saîd Havvâ ve İhvân-ı Müslimîn teşkilatı için ciddi bir kırılma noktasını teşkil etmiştir.[19]

Uzun süren Fransız işgalinin ardından Sovyetler Birliği'ne siyasî bir yakınlık duyan yeni kurulmuş devletin temsilcileri ve özellikle Hafız Esad, sosyalizmin aydınlar ve toplum nezdinde yaygın biçimde kabul görmesi için kampanyalar düzenlemiştir. Resmi eğitim ve kültür paradigmalarının Suriye toplumunun temel değer ve dünya görüşlerine aykırı şekillendirilmesine yol açan bu gelişmeler, özelde Arap milliyetçiliğine dayalı yeni bir anlayışın vuku bulmasını amaçlamıştır. Eğitim öğretim kurumlarının bu şekilde yapılandırılmasına karşılık, İslâmi kesim yerel düzeydeki örgütlenmelerle kültürel ve fiili mücadelesini vermiştir. Bu topluluklar, İslâm'ın hayata dönük hedeflerinin yeryüzünde gerçekleştirilmesi amacıyla irşad ve davet çalışmalarını ev ve cami sohbetleri ile sürdürmüşlerdir. Müslümanların bir bütün olduğu düşüncesinden hareketle ümmetin tüm fertlerinin dertlerini sorun edinen Müslüman önderler, İslâm'ın değerlerine karşı her tarafta yapılan saldırılar karşısında mücadele etmişlerdir. Bu doğrultuda İslâm'ın mana ve ehemmiyetine, onun emir ve yasaklarına vurgu yapma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu amaçla bulundukları bölgelerde halkı bilinçlendirmeye çalışmış, halkın özünü kaybetmemesine yönelik tebliğ ve irşad faaliyetlerinde bulunmuşlardır.[20]

Hülasa, Saîd Havvâ'nın yaşadığı dönemde Suriye'de, çok karmaşık bir sosyo-politik durum hüküm sürmüştür. Ülkede varlığını sürdüren işgalci zihniyet mensupları, dini ve kültürel dokuyu tahrif ederek her alanda varlıklarını perçinleme gayretlerini ön planda tutmuşlardır. Saîd Havvâ ve benzeri Müslüman önderler, ülkelerinin asli

[18] Gürpınar, "Suriye İhvanı", s. 118-120.
[19] Gürpınar, "Suriye İhvanı", s. 125-128.
[20] Cengiz Tomar, "Suriye", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay.,İstanbul 2009, c. 39, s. 546.

kimliği ve değerleri doğrultusunda varlığını devam ettirme amacıyla fiili ve fikri mücadele vermişlerdir. Bir bakıma tahlilini yaptığımız tefsir, yapılan bahse konu faaliyetlerin bir ürünüdür.

1.2. HAYATI VE ESERLERİ

1.2.1. Hayatı

Saîd Havvâ, 27 Eylül 1935 yılında Suriye'nin Hama şehrinin güneyinde yer alan ´Alîle mahallesinde dünyaya geldi. Fakir bir ailenin çocuğu olarak babasının himayesinde yaşadı. Müellifimiz Suriye'de Said b. Muhammed ed-Dîb olarak tanınıyordu. Soyunun Hz. Peygambere dayandığı, dolayısıyla seyit ya da şerîf olduğu ifade edilmiştir. Babası Fransızlara karşı mücadele eden cesur ve seçilmiş mücahitlerdendi. İlmî, fikrî ve siyasî mücadelesinin yanında öğretmenlik yapıyordu. Havva, dört yaşındayken, babasının karıştığı bir kan davası dolayısıyla şehir dışına sürgün edilmesi ve orada hapsedilmesi sırasında birçok zorluklar çekti.[21]

Saîd Havvâ iki yaşında iken annesini kaybedince ninesi bakımını üstlendi. Ninesi de babası gibi değerli ve tavizsiz bir eğitimciydi. 1963 yılında askerlik vazifesini ifa ettikten sonra 1964 yılında evlendi. Bu evliliğinden dört çocuk dünyaya geldi.[22]

Askerlik dönüşü geldiği Hama'da İhvân-ı Müslimîn teşkilatının şehirde liderliğini üstlenen Mevlana Halid tarafından, Baas rejim güçleriyle aralarında çıkan anlaşmazlık sonucu bir ayaklanma başlatılmıştı. Saîd Havvâ, Mevlana Halid'in şiddet yanlısı tutumunu doğru bulmasa da grevlerin düzenlenmesinde rol aldı. Silahlı çatışmaların önlenmesi için şehrin ileri gelenleri ile beraber gerçekleştirilen uzlaşı çabalarına dayalı toplantılara katıldı. Bu süreçte ismi çatışmalara katılanlar arasında

[21] Saîd Havvâ, **Hâzihî Tecribetî ve Hâzihî Şehâdetî**, Daru't-Tevfîkı'n-Nâciyeti, Kahire 1987, s. 7; Görgün, "Saîd Havvâ", **DİA**, c. 5, s. 560.

[22] Saîd Havvâ, **Hâzihî Tecribetî,** s. 55-56; Saîd Havvâ,Şeyh Saîd Havvâ: 'Bitâketü'ş-Şahsiye" http://www.saidhawwa.com/, (Erişim Tarihi: 14.12.2018).

zikredildiği için Irak'a kaçtı. Bu sırada Baas rejimi tarafından hakkında idam kararı çıkarıldı. Bu karardan 40 gün sonra ilan edilen genel af sonrasında ülkesine döndü.[23]

Bu olaylardan sonra 1964 yılında yeni bir yapılanmaya giden İhvân-ı Müslimîn teşkilatı Hama Şubesi'nin başına Abdulkerim Osman'dan sonra Saîd Havvâ seçildi. Havvâ, Suriye'de Müslüman Kardeşler'e uygulanan baskı dolayısıyla Suûdi Arabistan'a gitti ve burada beş yıl süreyle öğretmenlik yaptı.[24]

1970 yılında Hafız Esad'ın iktidarı ele geçirmesinden sonra sürgünde bulunan İhvân-ı Müslimîn teşkilatı mensuplarına verilen ülkeye dönüş izni sonrası 1971 yılında Suriye'ye döndü. Ancak Hama'da çıkan olaylardan sorumlu tutularak tutuklandı. Beş yıllık hapis hayatı boyunca ilimle meşgul oldu. Hapiste iken 11 cilt halinde *el-Esâs fi't-Tefsîr* ve daha birçok eserini kaleme aldı. Bu arada mahpuslara ders verdi.[25]

Hapisten çıktıktan iki ay sonra ülkeyi terk ederek Ürdün'e yerleşti.[26] Suriye, Suûdi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Irak, İran, Ürdün, Mısır, Katar, Pakistan, Amerika ve Almanya gibi pek çok ülkede konuşmalar yaptı.[27] Bu seyahatleri sırasında İran'da Humeynî, Pakistan'da da Mevdûdî ile tanıştı. Bu arada Hafız Esad rejiminin İhvân-ı Müslimîn teşkilatı üyelerine baskıları artırması ve onlara şiddet uygulaması üzerine ilk defa silahlı çatışmaya onay verdi.[28]

Saîd Havvâ, Müslüman Kardeşler'in kalesi konumundaki Hama şehrinin 1982 yılında kimyasal bombalarla yerle bir edilmesi ve binlerce Müslümanın şehit olmasından derin üzüntü duydu. Bundan dolayı hastalandı. 1987 yılında geçirdiği kısmi felç, şeker, tansiyon, damar sertliği, böbrek ve göz rahatsızlığı gibi birçok

[23] Saîd Havvâ, **Hâzihî Tecribetî,** s. 79-81; Hilal Görgün, "Saîd Havvâ", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., İstanbul 1996, c. 35, s. 560.
[24] Saîd Havvâ, **Hâzihî Tecribetî,** s. 96; Görgün, "Saîd Havvâ", **DİA**, c. 35, s. 560
[25] Saîd Havvâ, **Hâzihî Tecribetî,** s. 129; Şeyh Saîd Havvâ: 'Bitâketü'ş-Şahsiye", (Erişim Tarihi: 14.12.2018)
[26] Saîd Havvâ, **Hâzihî Tecribetî,** s. 132-133; Görgün, "Saîd Havvâ", **DİA**, c. 35, s. 560
[27] Saîd Havvâ, **Hâzihî Tecribetî,** s. 134-138; Şeyh Saîd Havvâ, 'Bitâketü'ş-Şahsiye", (Erişim Tarihi: 14.12.2018)
[28] Saîd Havvâ, **Hâzihî Tecribetî,** s. 132-133; Görgün, "Saîd Havvâ", **DİA**, c. 35, s. 560.

hastalığı sebebiyle çalışmalarına ara vermek zorunda kaldı. Yaklaşık bir yıl boyunca ölümcül hastalıklarla pençeleştikten sonra 9 Mart 1989 yılında Amman'da vefat etti.[29]

1.2.2. Eğitimi

Suriye, Osmanlı Devleti'nin sona erme sürecinden 1970'li yıllara kadar içinde bulunduğu çalkantılı siyasî, kültürel ve ekonomik durum nedeniyle eğitim ve ilim sahalarında bir varlık gösterememiştir. Bu nedenle ilmi hayat, ülkenin kaderiyle paralel bir görünüm arz eder. Fransız mandası kendi hâkimiyetini sürdürmeye yarayacak eğitim politikaları ile bölgenin kaderine yön vermeye çalışırken, sömürge esaretini kırmaya çalışan direniş grupları da gizli örgütlenmelerle mücadelelerini sürdürmüşlerdir.[30]

Okullaşma ve okuma-yazma oranının oldukça düşük olduğu Suriye'de, 1900'lü yılların başından itibaren ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir. 1950'li yılların başından itibaren okullaşma ve eğitim faaliyetlerinin sürdürülmesine dönük çalışmalar neticesinde ülkenin belli başlı şehirlerinde üniversiteler açılmıştır.[31]

Saîd Havvâ, ilköğrenimini Hama'daki Dâru'l-Ensâr gece okulunda tamamladı. Daha sonra İbn Rüşd Lisesi'ni bitirdi. 1952 yılında, daha lise birinci sınıfta iken hocası Muhammed el-Hamîd vasıtasıyla İhvân-ı Müslimîn'in Suriye teşkilatına katıldı.[32]

1956 yılında yeni açılan Şam Üniversitesi'ne bağlı Şeriat Fakültesi'ne (Külliyetü'ş-Şeriâti'l-İslâmiyye) kayıt oldu. Burada fakültenin kurucu dekanı ve Suriye İhvân-ı Müslimîn teşkilatının lideri olan Mustafa es-Sıbaî ile tanıştı. Üniversite eğitimi sırasında İhvân teşkilatının çalışmalarına katıldı. Aynı şekilde bazı tarikatların sohbetlerine iştirak etti.[33]

Üniversiteden 1961 senesinde mezun oldu. Mezun olduktan sonra Hama'da öğretmenlik yaptı. Kitap ve Sünnetin esaslarına dayalı, sahih Tasavvuf kaynaklarından

---

[29] Saîd Havvâ, **Hâzihî Tecribetî,** s. 157-158; Şeyh Saîd Havvâ, 'Bitâketü'ş-Şahsiye', (Erişim Tarihi: 14.12.2018)
[30] Şeyh Saîd Havvâ, 'Bitâketü'ş-Şahsiyeti", (Erişim Tarihi: 14.12.2018).
[31] Tomar, "Suriye", **DİA**, c. 39, s. 546.
[32] Saîd Havvâ, **Hâzihî Tecribetî,** s. 22; Şeyh Saîd Havvâ, 'Bitâketü'ş-Şahsiye", (Erişim Tarihi: 14.12.2018).
[33] Saîd Havvâ, **Hâzihî Tecribetî,** s. 44-45; Görgün, "Saîd Havvâ" **DİA**, c. 35, s. 560.

yararlandı. Aynı şekilde selef-i sâlihînin yolunu takip ederek o çizgide bir yaşam sürdü.[34]

Saîd Havvâ, Suriye'de hâkim otoritenin devlet eğitim sistemini Arap milliyetçiliği ve Sosyalizm doktrinlerine dayalı şekillendirme politikasıyla ikinci planda kalan dinî eğitim ihtiyacını karşılamak için geliştirilen çözüm arayışları etrafında, birçok âlimden ders aldı. Osmanlı döneminin son yıllarında yetişen, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ile Suriye'nin bağımsızlık mücadelesinde sağ kalan ulema, mahalli ve bireysel imkânlarla sınırlı dinî tedrisat çalışmalarını sürdürmüştür. Hafız Esad'ın uluslararası ölçekte ülkenin siyasî arenada yer almasını sağlama ve halkın ekonomik refah düzeyini yükseltme kaygısıyla toplumun bütün kesimleriyle çeşitli aralıklarla gerçekleştirdiği uzlaşma süreçlerinde rahat nefes alabilen eğitim çalışmaları, resmi anlayışın dışında bir iz taşıyabiliyordu. Bu ara dönemlerin verimli birer semeresi niteliğindeki Saîd Havvâ vb. âlimler, Suriye'de dinî, ilmi ve siyasî hayata yön verebilmiştir.[35]

1.2.3. Hocaları

Saîd Havvâ, resmi eğitim kurumlarının yanı sıra sivil birçok hoca ve cemaat tarafından sunulan eğitim olanaklarından yararlanmıştır. Onun yetişmesinde ve ilmi karakterinin yerleşmesinde yadsınamaz etkiye sahip hocaları hakkında bilgi sahip olmak, müfessirimizin daha iyi tanınmasına ve anlaşılmasına vesile olacaktır.

Mustafa es-Sibâî, Saîd Havvâ'nın en önemli hocası olması itibariyle üzerinde durulması gereken önemli âlimlerdendir. Suriye'nin son dönemde yetiştirdiği mühim şahsiyetlerden olan Sıbaî, bir arada bulundurulması nadir özellikleri şahsında toplamıştır. Hem bir fikir ve aksiyon adamı hem de dakik bir akademisyen ve ilim adamı kimliğiyle faaliyet gösteren Sıbaî, Suriye toplumunda tebarüz eden ender âlimlerdendir. Genç denilebilecek yaşta, daha 49 yaşındayken ahirete irtihal etmiştir. Sıbaî, Suriye toplumunun bağımsızlığını kazanma ve İslâmî değerler etrafında bireysel ve toplumsal hayatı şekillendirme noktasında unutulmaz izler bırakmıştır. İslâm dünyasında büyük ilgili gören Sıbaî'nin elliye yakın irili ufaklı ilmi ve kültürel eseri

[34] Şeyh Saîd Havvâ, 'Bitâketü'ş-Şahsiye', (Erişim Tarihi: 14.12.2018).
[35] Tomar, "Suriye", **DİA**, c. 39, s. 546.

Türkçeye de tercüme edilmiştir. Özellikle Müslüman toplumların Batı Medenîyeti karşısında duydukları aşağılık kompleksinden kurtulup kendi kültür ve medenîyetleriyle tanışmaları ve buluşmaları bağlamında çalışmalar gerçekleştirmiştir.[36]

Tecvid ilmini Şeyh Saîd Abdullah'tan alan Havvâ, Şeyh Muhammed Kavâs, Şeyh Kadûr Musa, Şeyh İbrahim Şerâbâtî, Şeyh ´Alvânî ve Şeyh Ahmet Hâmîd gibi birçok hocanın yanında hafızlık eğitimini tamamladı. Şeyh Saîd Nu´san'dan kıraât,ve tasavvufla ilgili dersler aldı. Ayrıca Şeriat Fakültesi'ndeki hocaları Mustafa es-Sıbâî, Muhammed el-Mübârek, Mustafa ez-Zerkâî, Ma´ruf ed-Dulebbî, Muntasır el-Kitânî, Ahmed Şa´ban el-Mısrî ve Feyzi Feydullah'ın *el-Esâs* müellifinin ilmi gelişimi üzerinde önemli etkileri vardır.[37]

Müfessirimiz, Şeriat Fakültesi'ndeki eğitiminin yanında kendi ilim meclislerinde ve medreselerde eğitim veren hocalardan da istifade etmiştir. Bu anlamda Tasavvuf ve Kelâm disiplinleri alanında Şeyh Muhammed el-Hâşimî'den yararlanmıştır. O dönemdeki Kutna Müftüsü İbrahim el-Ğalayînî'den de aynı şekilde Tasavvufla ilgili ilimler tahsil etmiştir. Şam bölgesinde Hanefi fakihlerinin en önde gelen âlimlerinden Şeyh Abdulvahap el-Hâfız, Havvâ'nın diğer bir hocasıdır.[38]

Havvâ, anılan hocaların yanında Suriye'nin farklı bölgelerinde yaşayıp belirli bir süre ilmi müzakere yaparak istifade ettiği hocalardan icazet almıştır. Ramazan el-Bûtî' bunların başında gelir. Şeyh Abdulkerim Rufâ´î'nin müellifimiz üzerinde ayrı bir değeri vardır. Ona göre Rufa´î'nin yaşadığı dönemde ve ileriki aşamalarda, bölgedeki ilmi hayatın ihya ve inşası üzerinde etkin bir rolü vardır.[39]

Müfessirimiz lise ve üniversite dışında Hama'nın alim ve kanaat önderlerinden Şeyh Muhammed Hâmid, Dımaşk bölgesinin alim ve müderrislerinden Abdulvahab

[36] Abdulsamet Bakkaloğlu, "Mustafa es-Si'bai'nin Hayatı ve Eserleri", http://urvetulvuska.net/ (Erişim Tarihi: 20.10.2014).
[37] Saîd Havvâ, **Hâzihî Tecribetî,** s. 37.
[38] Saîd Havvâ, **Hâzihî Tecribetî,** s. 38.
[39] Saîd Havvâ, **Hâzihî Tecribetî,** s. 39.

Debûs, Allâme Hasan Habannâke, Ömer Hakim, Salih Aşkar, Şeyh Ahmet Murad ve Şeyh Muhammed Ali Murad gibi ön plana çıkan diğer hocalardan ders aldı.[40]

1.2.4. Fikirleri

Saîd Havvâ, Fransız işgali sonrasında Suriye'de yetişen bir fikir ve aksiyon adamıdır. Fikirlerinden etkilendiği başlıca kişiler Hama'daki hocası Şeyh Muhammed el-Hâmîd, Mustafa es-Sıbâ'î, İhvân-ı Müslimîn teşkilatının kurucusu Hasan el-Bennâ ve Seyyid Kutub'tur. Son yüzyılda yaşayan pek çok Müslüman düşünür gibi temel uğraş alanı, Müslümanların modern dünyada yaşadığı sıkıntılar ve bunların nasıl aşılacağı konusu teşkil etmiştir.[41]

Saîd Havvâ'ın düşünce dünyasının şekillenmesinde önemli rolü bulunan Hasan el-Bennâ, Mısır'ın yoksulluk ve zayıflığının temel sebebini, halkın İslâm'dan ve temel değerlerinden uzaklaşması olarak görmektedir. İhvân-ı Müslimîn kurucusuna göre Batı taklitçiliği ile yetişen yönetici kesimin halkı asli kimliğinden uzaklaştıracak sosyal ve kültürel emperyalizme önayak olmaları, yıkımların hızını daha da artırmıştır. Fikri mücadelesinin merkezine, bir hayat nizamı olan İslâm'ı gerçek yönüyle kitlelere tanıtmayı koyan el-Bennâ, düşünce dünyasını şu üç ilke üzerine inşa etmiştir: a) İslâm'ı selefi anlayışla Kur'ân ve Sünnet esaslarından ibaret görerek, İslâm'ı her türlü hurafe ve batıl inançtan arındırmak. b) Her türlü tali eklentiden muhafaza edilen dini kaynaklar, sürekli değişim ve gelişim içerisindeki hayatın ihtiyaçlarına cevap verebilir. c) Bu amaçları gerçekleştirmek için bütün toplum kesimlerinin katkıları ile İslâmi esaslar ortak zemininde teşkilatlanmak gerekmektedir. Hasan el-Bennâ'ya göre din ve akıl çelişmez. İslâm, fikir hürriyeti bağlamında her türlü ilmi çalışmayı desteklemiştir. İlmi müminin yitik malı olarak gören İslâm, ilmi araştırmaları teşvik etmiştir.[42]

Hasan el-Bennâ, kalkınmak için askeri gücün yanında ilmi birikime ihtiyaç duyulduğunu ve Müslümanların ihtiyaç duydukları kalkınma hamlesini ancak İslâm'la gerçekleşebileceklerini savunmaktadır. Düşünüre göre İslâm vatanının sınırlarını iman kardeşliği belirlemektedir. Müslümanların asli kimliklerine dönebilmeleri için ferdi eğitimden başlanmalıdır. el-Bennâ, günümüzde Batı dünyası, İslâm alemini içerden

[40] Saîd Havvâ, **Hâzihî Tecribetî,** s. 45-47; Görgün, "Saîd Havvâ", **DİA**, c. 35, s. 560.
[41] Saîd Havvâ, **Hâzihî Tecribetî,** s. 46-47;Görgün, "Saîd Havvâ", **DİA**, c. 35, s. 560.
[42] Görgün, "Saîd Havvâ", **DİA**, c. 35, s. 560.

çökertmek için kendi düşünce emellerine uygun yetiştirilmiş yöneticileri kullandığını dile getirmektedir. Bunun yanı sıra Batı, sosyokültürel emperyalizmini basın yayın araçlarıyla halka benimsetmeye çalışmaktadır.[43]

Saîd Havvâ'nın dünya görüşünün oluşumunda etkin bir tesire sahip Seyyid Kutub, İhvân-ı Müslimîn teşkilatının ideoluğu olarak ele alınabilirse de çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Kendisinin Ebu'l-'Alâ el-Mevdûdî ve Hasan en-Nedvî'nin kitapları ile tanışması düşünce dünyasında derin izler bırakır. Seyyid Kutub, günümüzde yaşanan kaos ve handikapların seküler Batılı ideolojilerin eseri olduğunu iddia eder. Nedvi ve Mevdûdî'nin "cehalet" ve "hâkimiyet" konulu modern selefi yorumlarını İslâm düşünce sistematiğine uyarlamaya çalışır. Uluhiyyet anlayışına bağlı hâkimiyet fikrini savunan Kutub, bununla bağlantılı bir toplum anlayışı geliştirir. Ona göre toplumlar İslâmi ve cahili olmak üzere ikiye ayrılır. Düşünce ve yaşam dünyalarında Allah'ın hâkimiyetini kabul edenleri İslâmi toplumlar kategorisinde değerlendiren Seyyid Kutub, İslâm'ın ilke ve esaslarının hayatlarında geçerli olmadığı kesimleri ise cahili toplumlar diye niteler.[44]

Seyyid Kutub'un bakış açısını belirleyen diğer bir kavram cihadtır. Ona göre barış ve esenlik dini olan İslâm'ın tebliği engellenirse cihad kaçınılmaz olur. Yeryüzündeki bütün insanları kurtarmayı hedefleyen bir çağrının cihada dayanması şarttır. İnsanlık medeniyet seviyesine ulvi insani ve ahlaki ilkeleri, toplumu ayakta tutan temel değerler olarak benimsediği takdirde ulaşır. Günümüzde yaşanan gerileme ve felaketlerin kaynağı İslâm değil, Müslümanların İslâm'a bakış açılarıdır.[45]

Seyyid Kutub, gerek Mısır'da gerekse dünyanın dört bir tarafındaki İslâmi hareketlerin görüşlerinin şekillenmesinde önemli tesire sahiptir. Onun eserlerinden istifade eden İslâmi hareketler, müntesiplerinin görüşlerinin temellendirilmesinde Seyyid Kutub'un görüşlerinden yararlanmışlardır.[46]

---

[43] İbrâhim el-Beyyûmî Gânim, "Hasan el-Bennâ", **DİA**, c. 16, İstanbul 1996, s. 307-310.
[44] Seyyid Kutub, **Meâlimu fi't-Tarîk,** Daru'ş-Şurûk, Beyrut 1399/1979, s.. 23-24; **f Zilâli'l-Kur'ân**, Daru'ş-Şurûk, Beyrut 1987, c. 10, s. 1435.
[45] Kutub, **el-Meâlim fi't-Tarîk**, s. 66-37; **fi Zilâli'l-Kur'ân**, c. 10, s. 1435.
[46] Hilal Görgün, "Seyyid Kutub", **DİA**, c. 37, s. 65-66.

Saîd Havvâ'nın üniversite hayatı ve daha sonraki İslâmi tebliğ ve mücadele döneminde hocalığını yapan Mustafa el-Sıbâî, müellifimizin düşünce dünyasının şekillenmesinde katkısı olan hocalardandır. Suriye'deki Şeriat Fakültesinin kuruşuluşunda ve Suriye'nin bağımsızlık mücadelesi sırasında aktif bir rolde bulunan Sıbâî, Saîd Havvâ'yı etkilemiştir. Havvâ'nın üniversitedeki öğreniminin yanında özel olarak kendisinden ders aldığı Sıbâi, ehl-i sünnet çizgisinde mutedil bir itikadi çizgi takip etmiştir. Yaşadığı dönemde yaygın olan komünizm, sosyalizm ve kapitalizm akımları arasında araştırmaları sırasında sosyalizmin sosyal adalet ve güvenliği vurgulayan yönü dolayısıyla İslâm'ın temel ilkelerine yakın bulur. Konuyla ilgili bir eser kaleme alır.[47]

Saîd Havvâ, Suriye'nin Arap milliyetçiliği ve sosyalizm doktrinlerine dayalı eğitim sisteminin tezgâhından geçen toplumun, İslâmî eğitim anlamında ihtiyaç duyduğu materyali hazırlama gayesiyle çalışmalar yapmıştır. [48]

Müellifimiz ömrünü İslâm dünyasının içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtuluşu için çareler arayarak geçirmiştir. Bu uğurda eziyet görmüş, hapse girmiş, işkence ve zulümlere uğramıştır. Çok yönlü bir âlim olarak hemen hemen tüm dinî sahalarla ilgili eserler yazmıştır. Davet kültürüne yönelik eğitim içerikli kitaplar da yazan müfessirimiz, kendi çağının genel kültürünü kapsayan ilimleri elde edebilmiştir. O, çağının ideolojisini tanımış ve insanları onun zararlı etkilerinden korumak için çareler aramıştır.[49]

Saîd Havvâ, '*el-İslâm'* adlı kitabındaki düşüncesine göre İslâm, inanç, ibadet ve en geniş anlamda hayat şekli; Kur'ânî ilke ve esaslara muhalif hareket edenlere düzenlenen maddî ve manevî yaptırımlardan ibarettir.[50] İslâm'ın öngördüğü şekli ile bir Kur'ân ahlakı modeli ortaya koymaya çalışan Havvâ, Müslüman portresini sürekli siyasî bir çerçevede ele almıştır. Ona göre bir Müslümanın gerçekleştirmesi gereken en önemli hedefleri, Kur'ân ve Sünnet'in çerçevesini çizdiği yaşam tarzının ikame

[47] Mustafa es-Sıbâî, **İştirâkiyyetü'l-İslâm,** Daru'l-Kavmiye, Dımaşk 1960, s. 7; Görgün, "Mustafa es-Sıbâî", **DİA**, c. 37, s. 65-66.
[48] Musa Bilgiz, **Ayetler ve Sûreler Arası Münasebet Saîd Havvâ Örneği**, Araştırma Yay., Ankara 2006, s. 47.
[49] Bilgiz, **Saîd Havvâ Örneği**, s. 48.
[50] Görgün, "Saîd Havvâ", **DİA**, c. 35, s. 561.

edileceği İslâm devletini kurmak, Kur'ân'ın yaşam bulmuş şekli olan sünneti ihya etmek, tüm İslâm toplumlarını ümmet çatısı altında birleştirmek ve Allah yolunda mücadele etmektir.[51] Saîd Havvâ, Allah yolunda cihad konusunda kınayıcıların kınamasına aldırmadan, hakkı dosdoğru ve cesaretle savunmuş; cihadı dil, eğitim-öğretim, mal, siyaset, el ve nefis yoluyla yapılan cihad şeklinde beş kısımda mütalaa etmiştir.[52]

Saîd Havvâ, eğitim hayatı boyunca kadim selefi sâlihîn anlayışının hâkim olduğu çevrede yetişmesine ve kendisini bu çizgide konumlandırmasına karşın İslâm'ın genel esaslarına bakış tarzıyla günümüzde Suûdi Arabistan'da yöresinde hâkim olan selefilerden ayrılmaktadır. Onun düşünce dünyasında Tasavvuf önemli bir rol oynamaktadır. Bu konudaki görüşlerini *Terbiyetüna'r-Rûhiyye, Müzekkirât fi Menâzili's-Sıddıkîn ve'r-Rabbâniyyîn* ile *el-Müstehlâs fi Tezkiyeti'l-Enfüs* adlı kitaplarında dile getirmiştir.[53] Buna karşın *el-Esâs*'ta müellifimizin mutasavvıf kimliğini ön plana çıkaran yorumlara çok az rastlanmaktadır. Bu konuda tasavvufi tefsir çalışmalarında fıkıh usûlüne uygun mana verilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Genel anlamda bütün tasavvufi tefsirlerin bu çizgiyi muhafaza ettiğini dile getiren Havvâ, şeriate aykırı gibi görünen hususların, mutasavvıfların kendi aralarında geliştirdikleri dile hâkim olmayan kesimlerin dile getirdikleri kanaatler olduğunu savunmaktadır. Ona göre mutasavvıf âlimlerin geliştirdikleri dile vukufiyet sağlandığında, aradaki anlaşmazlıklar sonuçlanacaktır.[54]

Saîd Havvâ'nın tefsirinde ön plana çıkan nitelik, İslâm davetçilerine yönelik rehberlik faaliyeti ve İslami hareket mensuplarına siyasi bilinç kazandırmaktır. Bu amaçla tefsirinde İslam'ın öngördüğü itikadi, ameli ve ahlaki yaşam koordinatlarını belirlemeye ve ilke ve esaslar muvacehesinde İslami hareket bilincini yaymaya çalışmaktadır. Buna kaynak teşkil eden davet, davetçi ahlakı, İslâm davetçisinin yol ve yöntemi, cemaate bağlılık gibi hususları satır aralarında işlemektedir. Özel olarak davetçinin ruh terbiyesi bağlamında ahlaki meziyetleri öncelemeye çalışmaktadır.

[51] Görgün, "Saîd Havvâ", **DİA**, c. 35, s. 561.
[52] Bilgiz, **Saîd Havvâ Örneği**, s. 49.
[53] Görgün, "Saîd Havvâ", **DİA**, c. 35, s. 561
[54] Havvâ, **el-Esâs,** c. 2, s. 99.

Lokmân Sûresi'nde güzel ahlak, kibir, tevazu gibi hususlara ayrı başlıklar açmakta ve etkileyici rivayetlerle konuyu ayrıntılı şekilde işlemeye gayret etmektedir.[55]

Saîd Havvâ, eserlerinde Ehl-i Sünnet çizgisini takip ettiğini, Şia'yı mutedil bir çizgide görmediğini çokça zikretmiştir. Bu hususta İran Devrimini mezhepçi bir devrim olarak eleştirmiştir.[56] Bunun yanı sıra Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat ile Şia mezhepleri arasında ayrışmaları önleyecek mutedil ve ehil bir komisyonun teşkil edilerek aradaki ihtilaflı konuların çözülmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu heyet, geçmişin sorunlarından arınmış, sevgi ve kardeşliğe dayalı, günlük ilişkiler ve lüzumsuz işlere dalmayan bir bakış açısıyla hareket etmelidir. Kur'ân ve Sünnet'in esas alındığı, heva ve heveslerin dizginlendiği bir yapının inşası amaçlanmalıdır. Bu noktada ilmiyle amil âlimlerden oluşacak bu heyet, insanlar arasındaki bağı güçlendirecek, kalpleri yakınlaştıracak ve hak üzere birleşecek bir dil kullanmalıdır. Bütün rapor ve mütalaalarını araştırmaya dayalı olarak telif edilmeli, sövme ve yermeye yer vermemelidir.[57]

Müfessirimiz, Şia tefsirindeki işari yorumları, İslâm'ın temel esaslarının altının oyulması olarak değerlendirmektedir. Ona göre günümüzde Kur'ân-ı Kerim'in zahirine aykırı olarak bir de batını yönünün bulunduğunu ve ehl-i beyt imamlarının batini bildiğini iddia edenler bulunmaktadır. Bu insanlar, imamlarının sözlerine dayanarak namazı, orucu, zekatı, haccı ve buna benzer daha pek çok belli başlı hükmü işlemez hale getirerek yanlışa düşmektedirler. Müellifimize göre böylelikle bu imamların zalim olduğu ve imameti hak etmedikleri sonucu çıkmaktadır. Bu imamların batıl dava üzerinde bulundukları bu sayede sübute ermektedir.[58]

1.2.5. Eserleri

Saîd Havvâ'nın çeşitli alanlarda yazılmış birçok eseri mevcuttur. Genel olarak itikad, ibadet, ahlâk, siyer, fıkhu'd-da´va, siyasi bilinç, İslami hareketin yapılanması, tasavvuf, genel kültür, tebliğ, sünnet, tefsir, yöneticilik, eğitim gibi hakkında bilgi

[55] Bkz. Havvâ, **el-Esâs,** c. 5, s. 93-96.
[56] Görgün, "Saîd Havvâ", **DİA**, c. 35, s. 561.
[57] Havvâ, **el-Esâs,** c. 2, s. 523.
[58] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 148.

sahibi olunması gereken İslâmî ve ilmi kültüre ait alanlarda sade ve net bir dille eserler kaleme alan Havvâ, yaşadığı çağa ışık tutmayı hedeflemiştir.[59]

Saîd Havvâ eserlerini dört seri başlık halinde; *'Usûl', 'Esâs', 'Terbiye, Tezkiye ve Sülûk'* ve *'Fıkhü'd-Da've ve'l-Â'melü'l-İslâmî'* şeklinde yazmıştır. Eserlerinin çoğu Türkçeye tercüme edilmiş, geri kalan kısmı da tercüme edilmeye devam edilmektedir.

***a) Usûl Serisi**: 1. Allâh (Celle celâlühü):2* Saîd Havvâ, bu eserinde Allah inancına dair zihni meşgul eden birçok soruya cevap vermiştir. Ramazan Nazlı[60] *ve* Faruk Yılmaz[61] tarafından ayrı şekilde Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

2. *er-Resûl Sallalahü 'Aleyhi ve Sellem:* Müellifimiz bu kitapta Hz. Muhamed'in (s.a.v) hak peygamber olduğunu ispatlamıştır. Bu eseri Halil Gönenç "*Allah Resûlü Hazreti Muhammed (sav)"*[62] ismiyle çevirmiştir. Harun Ünal[63] da aynı eseri Türkçeye kazandırmıştır.

3. e*l-İslâm* (I-IV, Beyrût, 1969-1970, 1977): Bu kitapta düşünürümüz İslâm'a dair temel meseleleri izah etmeye gayret sarf etmiştir. Özellikle bir hayat nizamı olarak İslam'ın nasıl ele alınması gerektiğini üzerinde durmaktadır. Eser üç cilt halinde Salih Uçan tarafından *'İslâm'* adıyla, (İstanbul, Petek Yay., 1987), aynı eseri yine M. Said Şimşek aynı adla (Ankara, tsz., İkbal Yay.) ve ilk cildi Kenan Gültürk'ün çevirisiyle '*İmanın İlkeleri: Şehâdet'*, İstanbul 1990, Ravza Yay.,) Türkçeye tercüme edilmiştir.[64]

b) Esâs Serisi: 1. *el-Esâs fi't-Tefsîr* (1-XI, Kahire 1405/1985, 1409/1989, 1412/1991): Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde *el-Esâs* hakkında ayrıntılı açıklama yapacağımız için burada bilgi sunmayacağız.

---

[59] Bilgiz, **Saîd Havvâ Örneği**, s. 49.
[60] Saîd Havvâ, **İslâm'da Allah İnancı,** Ramazan Nazlı (Çev.), Hilal Yay., İstanbul 1980.
[61] Saîd Havvâ, **İslâm'da Allah'a İnanmak,** Petek Yay., İstanbul 1986.
[62] Saîd Havvâ, **Allah Resûlü Hazreti Muhammed (sav),** Halil Gönenç (Çev.), *Hilal* Yay., İstanbul 1979.
[63] Saîd Havvâ, **er-Rasûl Hazreti Muhammed,** Harun Ünal (Çev.), Petek Yay., İstanbul 1987.
[64] Görgün, "Saîd Havvâ", **DİA**, c. 35, s. 561.

2. el-Esâs fi's-Sünne ve Fıkhihâ[65]*:* Üç ana bölüm şeklinde hazırlanan eserin birinci bölümü dört cilt halinde, *"Kısmu's-Sünne"* adıyla hadislerden hareketle Hz. Peygamber'in hayatını anlatmaktadır. *"Kısmu'l-'Akâid"* adıyla üç cilt halinde Akâid konuları ve itikadî mezhepleri ele aldığı ikinci bölüm *'Hadislerle İslâm Akâidi'*, (trc. M. Ahmet Varol vd., I-V, İstanbul, tsz. Hikmet Neşriyat) adıyla Türkçeye çevrilmiştir. İbadet ve cihadla ilgili konuları ele aldığı üçüncü bölüm ise *"Kısmu'l-Î'bâdât"* (Türkçesi '*Hadislerle İbadet Ansiklopedisi'*, trc. M. Ahmet Varol vd., I-XII, İstanbul, tsz., Aksa Yayın) başlığıyla yayımlanmıştır.[66]

3. el-Esâs fi'l-Kavâ´idi'l-Ma'rife ve Davâbiti'l-Fehm li'n-Nusûs: İslâm inancının temelleri sahih hadisler ışığında ele alınmaktadır. Eserde akâid ile ilgili yüzlerce konuya yer verilmiştir. Eser, muhteva itibariyle oldukça geniş tutulmuştur. Ülkemizde heyet tarafından *el-Esâs fi's-Sünne* ile birlikte tercüme edilmiştir. (İstanbul 2004, Hikmet Neşriyat)

c) Terbiye, Tezkiye ve Sülûk Serisi: 1. *Terbiyetünâ er-Rûhiyye* (Kahire 1979: Beyrût-Dımaşk 1979): Cengiz Yağcı tarafından '*Ruh Terbiyemiz'*, (İstanbul tsz, Yenda Yay.) İbrahim Sarmış ve M. Sait Şimşek tarafından *'Ruh Terbiyemiz' (İslâm Tasavvufu)* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. (Konya 1980, Kayıhan Yay.)

2. *Müzekkirât fi Menâzili's-Sıddîkîn ve'r-Rabbâniyyîn min Hilâli'n-Nusûs ve Hikemi İbn 'Ata'ullah el-İskenderî* (Kahire, 1986, 2. Bsk.): İbn Ataullah el-İskenderî'nin eserlerinden hareketle tasavvufî konuları ele aldığı eserdir.

3. e*l-Mustahlas fi Tezkiyeti'l-Enfüs* (Kahire 1983): Gazzâli'nin *İhyû Ulumi'd-Dîn* eserinden derlenen okumalardan ibarettir. *'İslâm'da Nefis Tezkiyesi'* adıyla Bekir Ali Bilgiç tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. (İstanbul 1996, Yenda Yay.).

d) Fıkhü'd-Da've ve'l-A'melü'l-İslâmî Serisi: 1. *Cundullâh Sekâfeten ve Ahlâkan* (Beyrût 1971): Saîd Havvâ'nın siyasî hedefleri ve bunlara ulaşma yollarını ortaya koyduğu eseridir. Bu eseri Harun Ünal ve Ramazan Nazlı, ayrı ayrı *'Allah*

[65] Saîd Havvâ, **el-Esâs fî Sünne ve Fıkhîhe**, Dâru's-Selâm, Kahire 194/1414.
[66] Görgün, "Saîd Havvâ", **DİA**, c.35, s. 561.

Erinin Ahlak ve Kültürü' ismiyle Türkçeye çevirmiştir. (İstanbul 1977, Hilal Yay.; İstanbul 1987, Yenda Yay.).

2. *Cündullâh Tahtîtan* (Kahire 1985, Mekbetebetü'l-Vehbiyye): Yazar bu eserinde, Müslüman davetçilerin irşad çalışmalarında gözetmeleri gereken ilke ve metodlara ilişkin eğitici bilgilendirmelerde bulunmaktadır. Ahmet Haşimoğlu, (İstanbul 1990, Petek Yay.) tarafından tercüme edilmiştir.

3. *Cündullâh Tanzîmen* (Kahire, 1993): İslâmi davet çalışmalarının belirli bir düzen ve program doğrultusunda sürdürülmesi gerektiği hususunda İslâm davetçileri için kaleme alınmıştır.

4. *el-Medhal ilâ Da'veti'l-İhvâni'l-Müslimîn* (Amman, 1979, 1998): M. Sait Şimşek tarafından *'Müslüman Kardeşler Hareketine Giriş'* (Konya 1980, Uysal Yay.) ve Ramazan Nazlı tarafından *'50. Yılda Müslüman Kardeşler Teşkilatı'* (İstanbul 1980, Hilal Yay.,) Türkçeye, Abdulkerim Şeyh (*Abdul Karim Shaikh*) tarafından *'The Muslim Brotherhood' (Ikhwanul Musilmoon): Objective, Stages, Method'* başlığıyla İngilizceye (Delhi, 1983) tercüme edilmiştir. Müellifimiz eserinde İhvân-ı Müslimîn teşkilatının kuruluş felsefesi, çalışma programı, öngördüğü hedefler ve davet çalışmalarında takip ettiği yöntem üzerinde durmaktadır.

5. *fi Âfâki't-Te'âlim Dirase fi Âfâkı Da'veti'-Üstâz el-Bennâ* (Kahire, 1980): Eserde genel olarak Müslüman Kardeşler teşkilatının eğitim ve çalışma esasları programı ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Abdulillah Yıkılmaz tarafından "Eğitim Risalesi" adıyla 2012 yılında Yenda Yayınları arasında tercüme edilmiştir.

6. *Hâzihi Tecribâtî ve Hazihi Şehâdetî* (Kahire, 1987): Saîd Havvâ'nın otobiyografisi olup, modern dönem Suriye tarihi ve Suriye İhvân-ı Müslimîn teşkilatı hakkında önemli bir kaynak olarak değerlendirilmektedir.

7. *Durûsun fi 'Ameli'l-İslâmî:* Eser genel olarak İslâmî davet yolunda Müslümanların takip etmeleri gereken yol ve yöntemleri ele almaktadır. Eser, *'İslâmî Çalışmalar Hakkında Notlar'* adıyla Ahmet Haşimoğlu tarafından İstanbul 1990, Petek Yayınları, *'İslâmî Çalışmalar Hakkında Dersler'* adıyla 2012 yılıda İstanbul'da Yenda Yayınları tarafından Türkçeye kazandırılmıştır.

8. *Kavânînü Beyti'l-Müslim:* Eserde aile yaşantısını güzelleştirme ve medeniyet yapılanmasında ailenin işlevini ortaya çıkarma konularında önemli noktalar dile getirilmektedir. Kitap '*Müslüman Aile Hayatının Kuralları'* ismiyle Osman Arpaçukuru tarafından tercüme edilerek İlke Yayıncılık tarafından 2001 yılında yayımlanmıştır.

9. *Cevâlâtün fi'l-Fıkheyni'l-Kebîr ve'l-Ekber:* Eserde kıh, Tevhid ve Tasavvuf gibi ilimleri, sonraki çağlarda maruz kaldıkları bulanıklıktan arındırma ve bu ilimleri elde etmenin önemi üzerinde durulmaktadır. Eser ülkemizde '*Tartışmalar*' ismiyle M. Sait Şimşek tararından Tekin Kitabevi yayınları arasında 2001 yılında tercüme edilmiştir.

10. *min Ecli Hatvetin ile'l-Emâm* '*ala Tarîki'l-Cihâdi'l-Mübârek:* Kitapta umûmî davet çalışmaları sırasında inkarcı kesimlerin İslâm'a yönelik ileri sürdükleri şüphe ve tereddütler ortaya koyulmaya ve bu iddialara cevap verilmeye çalışılmıştır.

11. *Füsûlün fi'l-İmreti ve'l-Emîr:* İslâm'ın devlet yönetim anlayışı ile ilgili konuları ele alan eserdir. İslâm davetçilerinin yol rehberi niteliğinde hazırlanan eserde İslâm'ın hükümet sistemi işlenmektedir.

Risâleleri: Saîd Havvâ'nın yukarıda sıralanan büyük boy ve ciltli eserleri ve tek ciltlik kitaplarının yanında Risâle denilen küçük çaplı eserleri de mevcuttur.

1. MünTalâkât İslâmîyye li Hadarati 'Âlemiyye Cedîde
2. Ahlâkiyyetü ve Sülûkiyyetü Teteekkedü fi'l-Karni'l-Hâmisi 'Aşri'l-Hicriyyî
3. fe'l-Netezekker fi 'Asrina Selâsen
4. İhvânu'r-Rabbâniyye
5. el-İcâbât
6. 'Ikdu'l-Karni'l-Hâmisi 'Aşri'l-Hicriyyi
7. es-Sîretü bi Lüğati'l-Hubbi ve'ş-Şi'ri
8. el-Humeyniyyetu Şüzûzün fi'l-'Akâidi ve Şüzûzün fi'l-Mevâkıf[67]
9. İcâzetü Tâhâssusı'd-Du'ât

[67] Saîd Havvâ, **el-Humeyni Şüzûzün fi'l-'Akâidi ve Şüzûzün fi'l-Mevâkıfı,** Dâru'l-'Imar, Ammân 1987/1407.

10. Kavânînu'l-Beyti'l-Müslim
11. Ğızâu'l-Ubûdiyye
12. Yevmiyyetu'l-Müvâcehe
13. et-Tecâribu ve'z-Zikriyyâtu fî Cemaati'l-İhvâni'l-Müslimîn[68]

1.3. HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Müfessirimizin ilmi ve kültürel sahalarda kaleme aldığı kaynak niteliğindeki çok ciltli ve kapsamlı eserler akademik ve ilmi çevrelerde birçok çalışmaya konu olmuştur. Saîd Havvâ, çok yönlü kişiliği ve araştırmacı yapısı itibariyle tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, eğitim, kültür ve siyasî sahalarda onlarca hacimli esere imza atmıştır. Bir önceki başlıkta zikredilen eserleri üzerinde de müşahâde edileceği gibi o, yaşadığı yoğun çalkantılı siyasî ve sosyal gelişmelere rağmen fiilî mücadelesini fikrî çalışmalarla destekleyebilmiş ender şahsiyetlerdendir. Yakın zamanda vefat etmesine karşın, gerek hayattayken gerekse de ebediyete irtihalinin ardından hakkında çokça çalışma yapılmıştır. Bizde burada Saîd Havvâ ve eserleri ile ilgili yapılan ansiklopedik madde, müstakil eser, akademik çalışma ve makaleleri tespit etmeye gayret edeceğiz. Çalışmamızı Türkiye'de yapılan çalışmalar ve Türkiye dışında yapılan çalışmalar şeklinde iki kısımda değerlendireceğiz.

1.3.1. Türkiye'de

Gözlemleyebildiğimiz kadarıyla, Saîd Havvâ ve ilmi çalışmaları ile ilgili konular etrafında Türkiye ve dünya ölçeğinde birçok çalışma yapılmıştır. Şu ana kadar Saîd Havvâ ve eserleri hakkında ülkemizdeki İlahiyat Fakültelerinin Temel İslâm Bilimleri alanında akademik çalışma şeklinde gerçekleştirilen master seviyesinde bir tez çalışması yapılmıştır. Musa Bilgiz tarafından Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde "*Sûreler ve Âyetler Arasındaki Tenâsûb ve İnsicâm Açısından Saîd Havvâ'nın "el-Esâs fi't-Tefsîr"i"* başlıklı çalışma ilim dünyasına kazandırılmıştır. Bu çalışma Araştırma Yayınları arasında *"Ayetler ve Sûreler Arası Münâsebet Saîd Havvâ Örneği*" adıyla 2006 yılında basılmıştır.

[68] Saîd Havvâ, **Hâzihî Tecribetî,** s. 158-159; Bilgiz, **Saîd Havvâ Örneği**, s. 54.

Tezimizin konusunu oluşturan *el-Esâs fi't-Tefsîr* başta olmak üzere; eserlerinin tamamına yakını ülkemizde tercüme edilen Saîd Havvâ, çok sayıda süreli ve süresiz yayına konu olmuştur. Türkiye Diyanet Vakfı tarafından hazırlanan İslâm Ansiklopedisi'nde "Saîd Havvâ" maddesi Hilal Görgün tarafından kaleme alınmıştır.[69]

Çalışmamızın devam ettiği süreçte (2018-2019) Saîd Havvâ ve eserleri hakkında ülkemizdeki muhtelif üniversitelerin İlahiyat Fakültelerinde devam eden lisansüstü çalışmalar şunlardır:

a) Halil İbrahim İnak, "Saîd Havvâ ve Hadisçiliği." Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Danışman: Prof. Dr. Ali Çelik. (Doktora Tezi)

b) Mehmet Zeki Çelik, "Saîd Havvâ'nın Tefsirin'de Ulûmu'l Kur'ân." Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Danışman: Doç. Dr. Mehmet Nurullah Aktaş. (Yüksek Lisans Tezi)

c) Mustafa Uğraş, "Saîd Havvâ ve Tefsirdeki Metodu" Harran Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı. Danışman: Prof. Dr. Musa Kazım Yılmaz. (Yüksek Lisans Tezi)

d) İbrahim İşler, "Saîd Havvâ'nın el-Esas fi't-Tefsir Adlı Eserinde Din ve Toplum." Mardin Artuklu Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı. Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Akbaş. (Yüksek Lisans Tezi)

1.3.2. Türkiye Dışında

Aynı şekilde İslâm dünyasında Saîd Havvâ ile ilgili birçok akademik çalışma yapıldığı tespit edilmiştir.[70] Sözü edilen akademik araştırmalar, Saîd Havvâ'nın ilmi çalışmalarındaki çok yönlülüğü etrafındaki muhtelif alanlarda sıralanmıştır.

a) Selim Hilâlî, "*Müellefâtü Saîd Havvâ Dirâseten ve Takvimen"* 1983 yılında Cezayir'de kaleme alınmıştır.

[69] Görgün, "Saîd Havvâ", **DİA**, c. 35, s. 560-562.
[70] İman Halil Musa Cerâdât, "*el-Menhecüt Terbeviyyu 'Inda Şeyh Saîd Havvâ fî Tefsirihi (el-Esâs)",* el-Halil Üniversitesi Yüksek Öğretim Fakültesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Fîlistin 2015, s. 5.

b) Said Ahmed Zeydan, "*Saîd Havvâ ve Menhecühü fi't-Tefsîrihi.*" Usuli'd-Din sahasındaki yüksek lisans çalışması, Bağdad Üniversitesi'nde Prof. Dr. Muhsin Abdulhamid danışmanlığında, 1993 yılında yapılmıştır. Esere basılı yayın ve dijital ortamda erişim sağlayamadık.

c) Ömer Salih Muhammed Ahmed Visâbî, "*Menhecü Saîd Havvâ fi Tefsirihi el-Esâs*", adıyla San'a Üniversitesi Külliyetü'l Âdâb'ta gerçekleştirdiği Yüksek Lisans tezidir. Visâbî, incelemesini 2006 yılında tamamlanmıştır. Araştırmalarımıza rağmen eseri görme şansımız olmamıştır.

d) Muhammed Derrâcî, "*el-Fikru'l-Harekiyyu 'Inde Şeyh Saîd Havvâ*". Dâru'l-Kurtuba, Cezayir, tsz.

e) Hüseyin Ali Ahmed, "*Menhecü Şeyh Saîd Havvâ fi't-Terbiyetî ve's-Sülûkî*". Saddam Üniversitesi İslâm İlimleri Fakültesinde İslâm Düşüncesi alanında gerçekleştirilen yüksek lisans tezidir. Münzir Muhammed Casım danışmanlığında gerçekleştirilen ilmi tetkik, 2001 tarihinde jüri tarafından onaylanmıştır.

f) Cemile Mûcârî, "*Nazâriyetü Vahdeti'l-Kur'âniyeti fi Tefsîri Saîd Havvâ.*" 2001 yılında Cezayir'deki Emir Abdulkadir Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi çalışması olarak ilim dünyasına kazandırılmıştır.

g) Dr. Ahmed b. Muhammed el-Şarkâvî, *"Nazâriyetü Vahdeti'l Mevdu'iyeti li'l-Kur'âni'l-Kerîm'i min 'Hılâli'l-Kitâbi'l-Esâs fi'-Tefsîr li'ş-Şeyh Saîd Havvâ (Rahimehü'l-Allah)".* İlmi makale şeklinde hazırlanmıştır.

h) Dr. Ahmed b. Muhammed el-Şarkâvî ayrıca "*el-Vahdetü'l-Mevdû'iyetü li'l-Kur'ân: el-Mukârenetü beyne'l-Esâs fi't-Tefsîr li's-Sa'id Havvâ ve Tedebbürü'l-Kur'ân li'l-Emîn Ehsan li'l-Islâhî"* adlı eserinde, *el-Esâs fi't-Tefsîr* ile *et-Tedebbürü'l-Kur'ân* isimli tefsirleri karşılaştırmalı olarak incelemektedir.

i) İman Halil Musa Cerâdât, *"el-Menhecü Terbeviyyü 'Inda Şeyh Saîd Havvâ fi Tefsîrihi el-Esâs*". Filistin'deki el-Halil Üniversitesi Yüksek Öğretim Fakültesi Usûlu'd-Din Bölümünde 2015 yılında yüksek lisans çalışması olarak hazırlanmıştır.

j) Ahmed Yusuf Hammâd, "*Menhecü Şeyh Sâ´îd Havvâ fi'l ´Akîdeti ve'd-Da´veti",* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Külliyetü Usûlu'd-Dîn, Gazze 2016.

k) Muhammed Nâhıd Faysal Berbah, "*Kadaye'l-Kasîdeti ´Inda Şeyh Sâ´îd Havvâ*" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmi´atü'l-İslâmiye, Külliyetü Usûlu'd-Dîn, 2013.

İKİNCİ BÖLÜM

el-ESÂS fi't-TEFSİR'İN YAPISI VE ÖZELLİKLERİ

Saîd Havvâ, tefsirinin çeşitli bölümlerinde *el-Esâs fi't-Tefsîr*'i yazma nedenlerini dile getirmektedir. Özellikle tefsirinin sonunda ve muhtelif yerlerde konuya değişik vesilelerle değinmektedir. Onun sıraladığı gerekçeler aslında yazdığı tefsirin özelliklerini oluşturmaktadır. Bunları maddeler halinde şu şekilde sıralamak mümkündür:

a) Genel olarak Kur'ân'ın ve özelde sûrelerin konu bütünlüğünü ortaya koymak,
b) Sûrelerin indiriliş gayesini açıklamak,
c) Kur'ân'da konu bütünlüğü tezini ispatlamak,
d) Kur'ân'ın i'câzına dair hakikatleri sergilemek,
e) Kur'ân'ın anlam ve yorum çalışmalarını imanın artışına etki edecek şekilde geliştirmek,
f) Konu dağınıklığı ve gereksiz teferruattan arındırılmış bir tefsir eseri ortaya koymak,
g) Yeni ilmi veriler ışığında Kur'ân'ın mesajlarını anlamaya çalışmak,
h) İlk dönem tefsir eserlerinde ittifak edilen hususları ele almak ve takip ettikleri yöntemi uygulamaya çalışmak,
i) Allah yoluna davetin nasıl gerçekleştirileceğini izah etmek ve bu doğrultuda çalışacakların eğitim ihtiyacını karşılamak,
j) Allah'ın emir ve yasakları doğrultusunda bir yaşam sürdürmeyi hedefleyenlere kalkış noktası temin etmek; İslâm ümmetinin yeniden diriliş ve toparlanma ihtiyaçlarına çözüm üretmeyi hedeflemek,[71]
k) Özlü tefsir ihtiyacı duyan okuyuculara harfî tefsir başlığıyla kısa ve öz; konuları ayrıntılı ele almak isteyenler için ise faydalı bilgiler başlıklarıyla taleplerini karşılamak,[72]
l) Kur'ân'ı anlamak isteyen ve ortalama bir Kur'ân kültürüne sahip okuyucuların ihtiyacını gidermek,

[71] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 605-606.
[72] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 605-606.

m) İslâm ümmetinin yapısının inşasında esas teşkil eden kuralları ya da pratik yaşam modelini ortaya koymak,[73]

n) Tefsir alanında tartışılan konuları özlü ve kuşatıcı bakış açısıyla vermeye gayret etmek,[74]

o) İ'tikadî ve mezhepsel konulardaki ihtilafları özet biçimde sunmak, temel problemlere ilişkin çözüm önerileri geliştirmek,[75] sahih itikad konusunda ikna edici deliller sunmaya çalışmak,[76]

p) Nesefî (ö. 710/1310) ve İbn Kesir (ö. 774/1373) tefsirlerini bir arada ve özlü bir şekilde işlemek,[77]

q) Kadim tefsir kaynaklarını araştırırken yaşanan çağın ithiyaçlarını göz önünde bulundurarak değerlendirmelerde bulunmak,

r) Daha önceki müfessirlerin farklı hareket noktalarını araştırmaya ve bulmaya çalışmak,

s) Tefsirin adındaki 'esâs' lafzından da anlaşılacağı üzere; aklî ve şer´î hükümler arasındaki ilişki ağını belirleyerek bu alanda Kur'ân tevil çalışmaları bağlamında temel inşa etmek,

t) Kur'ân sûrelerindeki âyetlerin kendi aralarında ve diğer sûrelerdeki âyetlerle ilişkisini, Kur'ân'ın mevcut dizilişindeki sırrı kapsamlı bir biçimde ele almaya çalışmak, bütün Kur'ân ölçeğinde kimsenin el atmadığı bu yeni hususlarda ihtiyacı gidermek ve bir gediği kapatmak,[78] temel olarak hedeflenmiştir.

Saîd Havvâ, tefsirinin yazılış amacını değişik vesilelerle açıklamayı önemli görmektedir. Mesela, Ra´d Sûresi'nin tefsirinin son kısmında *el-Esâs*'ı yazma nedenlerini şöyle açıklamaktadır: "Bu faydalı bilgileri sona erdirirken, en başta ifade edilmesi gereken ama kanaatimce en önemlisi olduğu için ertelenen bir tamamlayıcı bilgiyi takdim edelim. Bu tamamlayıcı bilginin Allah'a davet ve eğitimle ilişkisi vardır. Bu sûrenin öncelikli içeriklerinden biri, hidâyet ve dalalet olgularını zikretmektir. وَيَهْدِي اِلَيْهِ مَنْ اَنَابَۚ اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللّٰهِۗ اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُۗ Allah,

[73] Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s.181-182.
[74] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s.8.
[75] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s.9.
[76] Havvâ**, el-Esâs**, c. 1, s.8.
[77] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1,, s.9.
[78] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s.8.

"kendisine yöneleni de gerçeğe ulaştırır. Bunlar, iman edenler ve Allah'ı zikrederek gönülleri huzura kavuşanlardır. Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur'[79] âyetinden dolayı, Allah yolunun davetçilerinin davet ve eğitim sürecinde buna dikkat etmesi gerekir."[80]

Saîd Havvâ, birçok konuda teferruatlı açıklama yapmaktan ve bu alanda ihtisas sahibi olmayanları ilgilendirmeyen konuları uzatmaktan kaçınmıştır. Bununla birlikte Kur'ân'ın özelliklerini ortaya koymayı da ihmal etmemiştir. İmkânları nispetinde daha çok eğitim konusuna değinmeye gayret sarf etmektedir. Birçok hususu genel çerçevesi içerisine yerleştirmeye özen göstermektedir. Onun bu hedefleri belirlemesi, kendisinin birçok konuda geniş bilgi vermesini engellemekte ve daha başka konulara değinmekten kendisini alıkoymaktadır. Bütün bunlar, eseri okumayanların kitapta yer alması gerektiğini düşündükleri ve tasarladıkları birçok hususun neden yer almadığının aynı zamanda mazeretini oluşturmaktadır.

Saîd Havvâ, tefsirini okuyucunun tefsir hakkında yeni intibalar, yeni anlayışlar elde etmesi için kaleme aldığını savunmaktadır. Aynı şekilde, Kur'ân ahkâmının yeryüzüne hâkim olması için sürekli bir gayret içerisinde olanlara bir hareket noktası oluşturmayı ve Allah'a doğru yürünen yolun doğru-düzgün biçimde kat edilmesini hedeflemektedir. Allah'ın kitabına dönük yanlış, saptırılmış ve zorlayıcı anlama çabalarından uzak durmak da müellifimiz için özel bir amaç niteliği taşımaktadır.

Müfessirimiz, tefsirinin yazılmasına sebep olan hususları dile getirirken, Allah'ın sıfatları konusu işlendiğinde İbn Kesîr'in (ö.774/1373) ifade ettiği hususların genel çerçevesi içerisinde kalmaya gayret göstermektedir. O, Kelâm ve Akâid konusunda derin bilgi sahibi olanlar haricinde hiç kimsenin bu konudaki ahkâmın boyutlarını kavramaya gücünün yetmeyeceğini belirtmektedir. Ona göre birçok tefsir okuyucusu, muhtelif tefsir eserlerinde bu konuyla alakalı çok boyutlu açıklamalardan hareketle yanlış anlayışlara kaymaktadır. Havvâ, bundan dolayı konuları genel olarak ele alan ve bütünü kavrama noktasında yeterli bilgiler veren İbn Kesîr'in açıklamalarına sadık kaldığını kaydetmektedir. Tefsirini bütün okuyucu tiplerinin

[79] Ra´d, 13/28.
[80] Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s.181-182.

ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde hazırlamaya çalışan Havvâ, konular hakkında derin teferruat sahibi olmak isteyenler için faydalı bilgiler başlığını açmaktadır. Kur'ân'ın bölümleri arasındaki ilişki ağını merak edenler için 'Anlatım Düzeni' başlığıyla Kur'ân konularının bütünlüğü tezi etrafında izahlarda bulunmaktadır. Modern hayat akışının hızlı döngüsüne ayak uydurmak durumunda kalıp dikkatini ayetlerin manalarına odaklayanlar için ise 'harfi tefsir/mana' çalışması gerçekleştirmektedir. Bütün bunların hepsini elde etmek isteyenlerin bu başlıkları bir arada görebilmesi ve belirli bir konuyu araştıranların da aradıklarını ayrı başlıklar halinde bulabilmesi için böyle bir yöntem belirlemektedir. [81]

2.1. ESERİN ÖNEMİ

Saîd Havvâ, tefsirini genel olarak imanın artması, itikad ve amelin ıslah edilmesi hususlarında gereken hizmetin verilmesi amacıyla yazdığını açıklamaktadır.[82] O "Yöntemde Esas Dizisi" (سلسلة الأساس في المنهج) çerçevesinde temel İslâm kaynaklarını kapsamlı ve birbirileriyle bağlantılı biçimde ele almaktadır. Örneğin tefsir eserinin ismi "*Tefsirde Esas* الأساس في التفسير , İslâm'ın ikinci temel kaynağı Sünnet'i ele aldığı eserde "*Sünnet ve Onun Fıkhını Anlamada Esas"* الأساس في السنة وفقهها başlığını kullanmaktadır. Kaleme aldığı her dizi eseri belli bir bağla birbirine bağlamak için özel bir gayret sarf etmektedir. Yaşadığı çağın sorumluluğunu üstlenerek Müslüman toplumun yeniden dirilişine vesile olacak dinin temel kaynaklarını, çağın yeni şartları muvacehesinde yorumlamak ve bütün alanlara hitap edecek eserler vücuda getirmek, her yazarın göze alabileceği bir durum değildir. Havvâ, telif ettiği bütün eserleri bir ilişki ağı çerçevesinde kaleme alarak, önceki eserlerle canlı bir ilişki ağı kurmuştur.

Müellifimiz, eserinin başında yüklendiği misyonun ağırlığını vurgulamaktadır. Ona göre normal şartlarda kitap, sünnet ve usûle dair eserler yazılırken Müminin vicdanında karar kılmış imana keyfiyet kazandıracak oranda bir dizi eser telif etme zahmet ve sorumluluğuna kimsenin katlanmamadığını belirtmektedir. Kendisinin ise

[81] Havvâ, **el-Esâs**, c. 6, s.605-606.
[82] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s.10.

zor ve zahmetli mezkûr üç saha ile ilgili dizi eserler serisi kaleme aldığını ve her birisinin birbiriyle ilişkili ve bağlantılı olmasına riâyet ettiğini ifade etmektedir.[83]

el-Esâs fi't-Tefsîr, Müslümanların Kur'ân'ı anlama ve yorumlama çalışmalarını çağın gerektirdiği yeni şartlar doğrultusunda güncelleyerek İslâm ümmetinin yeniden diriliş ve toparlanma ihtiyaçlarına çözüm üretmeyi hedefleyen bir bakış açısıyla yazılmış son dönem eserlerdendir. *el-Esâs fi't-Tefsîr*'in Türkiye ile yakın dinî, kültürel, siyasî ve tarihî bağları bulunan ve birbirine benzer toplumsal yapılanmalarına sahip Suriye'de yaşayan Saîd Havvâ tarafından kaleme alınması, eseri Türkiye okuyucusu için daha önemli kılmaktadır. Saîd Havvâ'nın, eserde Kur'ân'ın hayatımızdaki yeri ve önemine ilişkin problemlere değinmesinin yanı sıra, farklı açılardan sosyal ve kültürel vakalara ilişkin yaptığı değerlendirmeler dikkate değerdir. Aynı şekilde mevzu bahis tefsirimiz, İslâm dünyasında asırlardır yaşanan ortak sorunlara çözüm önerisi geliştirmesi noktasında da üzerinde ciddiyetle durmayı hak etmektedir.

el-Esâs'ın yazımında gözetilen bir başka hedef, Müslümanı Kur'ân'a bağlamaya çalışmak, içinde bulunduğu durum konusunda onu aydınlatmaya gayret etmektir. Saîd Havvâ'ya göre çağımızda Müslüman, birçok cephede mücadeleye girmek zorundadır. Müslümanların bu mücadeleye, dünyada cereyan eden olaylarla Kur'ân ahkâmı arasındaki farkı bilerek ve nassların temel ilkelerine dayalı olarak girmesi gerekmektedir. Müfessirimiz, çağdaş bir tefsir yazarının bütün bu hususları göz önünde bulundurarak, Kur'ân ışığında genel bir eğitim süreci çerçevesinde hareket etmesi gerektiğine inanmaktadır.[84]

Araştırmamıza konu olan *el-Esâs*'ın diğer önemli yönü ise; Müslüman toplumun kimliğini, bu toplumun itikâdi ve fıkhî mezhepleri ile ruhî yaşayış ve usûle dair prensiplerinin neler olduğunu izah etmesidir. Bu bakış açısıyla Müslüman cemaat anlayışına kimin yakın kimin de uzak olduğu, sonraki çağlarda bunların nasıl karışıp bulandığı, üzerinde durulan temel problemlerdir. İhtilaf esasları ile ana ihtilaf meselelerinin neler olduğu, reddedilmesi gereken ihtilaf ile kabul edilmesi gereken

[83] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s.10.
[84] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s.18.

ihtilâfın hangisi olduğu, bundan olumlu ya da olumsuz ne gibi sonuçların çıkması gerektiği üzerinde çaba harcayan Saîd Havvâ, günümüzün temel sorunlarına doğrudan yönelmesi açısından aktif bir rol almaktadır.[85]

Saîd Havvâ tefsirinde, her şeyi doğrudan ya Kur'ân âyetleri aracılığıyla veya Sünnete havale ederek ya da Kur'ân ve Sünnet hükümlerini birlikte değerlendirmek suretiyle ele almayı yöntem olarak tercih etmektedir. Hükmü açıklanmayan yeni bir gelişme hakkında Allah'ın hükmünü açıklamak için konuyu çalışma alanı edinen disiplinlere başvurmaktadır. Fıkıh Usûlünün yöntem ve araçlarını kullanarak ilgili kaynaklarda varid olan esaslar muvacehesinde cevap vermeye çalışmaktadır.[86]

el-Esâs'ın diğer önemli özelliği, aynı zamanda ilim, davet, terbiye ve cihad kitabı olmasıdır. Bu tefsir, bütün bu alanlarda Müslümanın önünü aydınlatabilecek bir kitaptır. İlim, davet, terbiye ve cihad alanlarında mücadele aleyhine ilme, ilim aleyhine mücadeleye; davet ve eğitim yollarının icapları aleyhine ilim ve mücadeleye fazladan hak verilmesi yoluyla Müminin bütün bu alanlarda düştüğü hatalara karşı basiretle davranması gerektiğine ilişkin açıklamalar, tefsiri benzerlerinden ayrı yere oturtmaktadır.[87]

Saîd Havvâ, tefsirini yazarken içerisinde bulunduğu konjonktürel şartların zorlaması ve kişisel dünya görüşü gereği, İslâm'a davet hedefini ikame etmek maksadıyla tefsiri en önemli araç olarak kullanır. Tefsirinin satır aralarında güncel mevzulara yaptığı değiniler, naslarda belirlenen hakikat ile günümüz gelişmelerinin kıyas edilmesi, tefsirin mahiyeti ve yapısı hakkında ipuçları vermektedir.[88]

Müellifimiz, Tâhâ Sûresi'nin 9-55'nci âyetleri arasını teşkil eden bölümde Hz. Musa'nın Medyen'den dönerken Sina Dağında Allahü Teâla ile konuşma sahneleri sırasında bir davetçinin muhatapları ile ilişkilerinde gözetmesi gereken temel beşeri münasebet kurallarını, bu hadisedeki gelişmelerden hareketle vurgular.[89] Bütün

[85] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s.18.
[86] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s.18.
[87] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s.19.
[88] Havvâ, **el-Esâs**, c. 4, s.13-14.
[89] Bu ayet pasajlarında davetçinin öncelikle içinde bulunduğu konumu hissettirme "*ayakkabısını çıkarma emri*" (Tâhâ, 20/12), hitapta kendini tanıtma "*Ben Allah'ım*" (Tâhâ, 20/24), ona değer

bunların yanında *el-Esâs,* inkârcıların Kur'ân'a yönelik iftira ve ithamlarını ilmi deliller ışığında cevaplayarak çürütmektedir. Kur'ân sûrelerinin sıralanış biçimininin Kur'ân'ın beşeri kaynaklı olabileceğini düşünen kimselere karşı tek başına bir delil teşkil ettiğini dile getirmektedir.[90]

2.2. TEFSÎRİN GENEL YAPISI

Her çalışmanın takip ettiği bir yol haritası vardır. Hangi aşamalarda ne tür bir anlayış geliştirildiğini tespit etmek, tefsirin ortaya çıkış amacını belirleme konusunda okuyucuya yardım eder. Müelliflerin, kendilerinden önce telif edilen eserlerden farklı biçimde konuyu ele almaları ve takip edilmesi gereken usulleri belirlemeleri, var olan ihtiyacı karşılama ve bu alandaki yeni gelişmeler muvacehesinde çalışmalarını güncelleme ihtiyacının bir sonucudur. Bu başlık altında müfessirimizin eserini kaleme alırken belirlediği temel kriterleri ve çalışmasına kimlik kazandırma uğraşında tayin ettiği esasları incelemeye çalışacağız.

Saîd Havvâ, tefsir yöntemini belli esaslar üzerine inşa etmiştir. Tefsîrinin genelinde takip edilen yöntem korunurken bazı başlıkların her sûrede muhafaza edilmediği, yerine göre ve ulaşabildiği kaynaklar ölçüsünde birtakım tali değişiklikler yaptığı görülmektedir. Onun her sûrede nüzûl sebebi rivâyetlerine değinmemesi ve sûrenin faziletine ilişkin çok az rivâyeti zikretmesi buna örnek teşkil etmektedir.

Müellif, tefsir ettiği bütün sûrelere başlarken öncelikle sûrenin tertip sırasını, sûrenin Kur'ân bölümleri arasında hangi kısım kapsamında bulunduğunu, âyet sayısını, Mekkî veya Medenî oluşunu belirtmektedir.[91] Daha sonra كلمة في سورة النساء "Nisâ Sûresi Hakkında Sözler" başlığı gibi genel olarak *Rûhu'l-Meânî* müellifi Âlûsî'den,[92] bazen Seyyid Kutub'tan alıntıladığı görüşlerle ya da İbn Kesîr'den sûre hakkında yer alan farklı görüşleri veciz bir biçimde aktarmak sûretiyle genel bir giriş

verme tarzında neyi beklediğini ifade etme "*Ben seni kendim için yarattım ve kendi gözetimim altında büyüttüm*" (Tâhâ, 20/39) gibi davranışlarında bulunması gerekir. Çünkü bu gibi âyet ifadelerinden hareketle temel davranış kodları belirlenmeye çalışılmaktadır. Havvâ, **el-Esâs**, c. 4, s. 13-14.

[90] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 16.

[91] Örnek olarak bakınız: سورة النساء وهي السورة الرابعة بحسب الرسم القرآني وهي السورة الثالثة قسم الطوال وآياتها مائة وست وسبعون وهي مدنية "Nisa sûresi. Resmi Mushaf sıralamasına göre tıvâl kısmının üçüncü Sûresi'dir. Ayet sayısı 176'dır. Medeni bir sûredir," demektedir. Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 482.

[92] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 146.

yapmaktadır. Bazen de sûreye giriş mahiyetinde sûre mukaddimesinde kendi görüşlerini belirtmektedir.[93] Genellikle kendisinin yaptığı takdimler Kur'ân'da konu bütünlüğü nazariyesi etrafında sûrelerin birbirleriyle ilişkisi üzerinde yoğunlaşmaktadır.[94] Bu başlık altında genel olarak sûrenin kapsamı, fazileti, sebeb-i nüzûlü ve önemi üzerinde durmaktadır. Daha sonra sûrenin âyet sayısı, nüzûl sebebi, Mekkî ve Medenî oluşu hakkında var olan ihtilafları belirtmektedir. Son olarak varılan yaygın kanaati aktararak okuyucunun zihninin karışmasını veya farklı bir kaynaktan konuyu ele almasını önlemektedir.

Saîd Havvâ, eserin giriş bölümünde tefsirin yazılış gayesinin temelini teşkil eden Kur'ân'da konu bütünlüğü nazariyesi etrafında tefsiri yapılacak sûrenin kaç kısım, bölüm, grup ve fıkradan oluştuğunu, bunların hangi âyetler etrafında şekillendiğini dile getirmektedir.[95] Bazen harfî ya da umûmî tefsire başlamadan önce kısım, bölüm veya grup hakkında genel bir mukaddimede bulunarak değerlendirme yapmaktadır. Tefsîri yapılacak kısımdaki âyetleri öncelikle toplu olarak vermektedir. Daha sonra sûre kısım, grup ve fıkra açısından bölümlere ayrılacaksa söz konusu bölümlere ait âyetleri ayrı başlıklar altında sıralamaktadır. Tefsîri yapılacak âyetler grubunda geçen ve öncelikle bilinmesi gereken hususlar hakkında genel bir değerlendirme yapmaktadır.[96] Açıklanan işlem basamaklarının ardından müfessirimiz, Fatiha Sûresi'nden Yûnus Sûresi'nin sonuna kadar önce umûmî tefsir/mana başlığı altında tefsiri yapılacak ayetler grubunun genel bir manası üzerinde durmaktadır.[97] Yûnus Sûresi'nden sonra bu tarzıyla tekrara düştüğünü ve bu durumun hacim itibariyle tefsiri genişlettiğini belirten Havvâ, bu sûreden sonra yapacağı sûre tefsirlerinde genel mana başlığını açmayacağını ifadet etmektedir.[98]

İzah edilen ameliyelerin ardından Saîd Havvâ, harfî mana/tefsir çalışmasına geçmektedir. Âyet pasajları içerisinde açıklama zarureti duyulan hususları فائدة / فوائد 'tamamlayıcı bilgi/ler' başlığı altında ele almaktadır.[99] Genellikle her bölümde faydalı

[93] Bkz. Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 482; c. 1, s. 23; c. 1, s. 341.
[94] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 145.
[95] Bkz. Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 342.
[96] Bkz. Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 345.
[97] Bkz. Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 346; c. 3, s. 12.
[98] Bkz. Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s.12.
[99] Bkz. Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 350-351; c. 2, s. 21.

bilgiler başlığını açarak tefsiri yapılan bölümün sonunda genel bir başlık halinde konuya ilişkin tamamlayıcı bilgiler sunmaktadır.[100] Faydalı bilgiler başlığının ardından tefsiri yapılan pasajla ilgili sebeb-i nüzulle ilgili rivayet varsa paylaşmaktadır.[101] Tefsirini yaptığı kısmı son olarak Kur'ân'da konu bütünlüğü nazariyesi çerçevesinde siyak-sibak ilişkisi açısından yeniden incelemektedir.[102] Müellifimiz, bazen sûrenin muhtevasının mahiyetine göre bir duayla sûreyi bitirmektedir.[103]

Saîd Havvâ, tefsirine başlayacağı her yeni sûre öncesi, sûrenin eksenini, belirlediği birtakım lafız ve manalar yoluyla tespit etmektedir. Ona göre Bakara Sûresi, Kur'ân'ın özeti, Fatiha ise esası ve özüdür. Bakara Sûresi, Fatiha Sûresi'ndeki manaların özlü ifadesidir. Dolayısıyla Kur'ân'ın diğer sûreleri bir manada BakaRa´da yer alan ayetlerin geniş açıklaması mahiyetindedirler. Bu açıdan genel olarak Kur'ân'daki her sûrenin Bakara Sûresi'nde ekseni vardır ve her bir sûre bu ana eksen etrafındaki konuları izah etmektedir. Sûrenin siyak ve sibak ilişkisini belirlemeye çalışırken onun başka sûrelerdeki anlamsal uzantılarını da (إمتداد) göz önünde tutmaktadır.[104]

Saîd Havvâ, geliştirdiği yöntemle, her sûre sonunda genel olarak sûrenin ele aldığı konuları, ön plana çıkan temel ilke ve prensipleri zikretmektedir. Sûrenin öncesi ve sonrası ile konu bağlamında ilişkilerini, sûre kapsamındaki grup ve bölümlerin kendi aralarındaki bağlantılarını ortaya koymaktadır. Son olarak muhteva etrafında genel bir değerlendirme yaparak sûre tefsirini bitirmektedir.[105]

Müellif, Kur'ân konularının bütünlüğü nazariyesini Kur'ân'ın tamamına tatbik etmek hedefi bağlamında, her sûrenin siyak-sibak ilişkisini tefsirini yaptığı her âyet grubunun ardından tasvir etmiştir.[106] Bu mevzuları genellikle كلمة في سورة الطور ومحورها 'Tûr Sûresi ve Ekseni Hakkında', كلمة حول القسم الأول من أقسام القرآن 'Kur'ân kısımlarından

[100] Bkz. Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 372-373; c. 6, s. 32.
[101] Bkz. Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 370.
[102] Bkz. Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 373.
[103] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 400.
[104] Bkz. Havvâ, **el-Esâs**, c. 6, s. 11-12; c. 1, s. 19.
[105] Bkz. Havvâ, **el-Esâs**, c. 6, s. 38-39.
[106] Bkz. Havvâ, **el-Esâs**, c. 6, s. 448, 458, 464, 468, 474, 485, 492, 498 vb.

birinci kısım hakkında' başlıklarıyla ele almaktadır. Bunun yanı sıra bir bölüm içerisinde bitişik bölümle ortak mana ve eksen kaideleri söz konusu ise iki bölümün tefsirini bir arada yapmaktadır.[107]

Saîd Havvâ, tefsir yöntemi olarak belirlediği esaslara *el-Esâs*'ın genelinde uymuştur. Kadim tefsir kaynaklarının aksine kıraât, sebeb-i nüzûl, dil ve belâgat gibi bütün unsurları içeren sistemli bir tefsir faaliyetinde bulunmamıştır. Kendisinin belirlediği esaslar dâhilinde takip ettiği yöntemi uygulamıştır. Çağın şartlarının gerektirmiş olduğu disiplini korumaya özen göstermiştir. Modern zamanlardaki tefsir okuyucusunun dil, belâgat, kıraât ve garip kavramların izahı gibi unsurlara dikkat kesilmediğini, bu alanların tefsir ilminde derinleşen kimselerin çalışma sahasına girdiğini öngörerek çok fazla müdahil olmamıştır.[108]

Kanaatimizce müellifimiz, teknoloji ve sanayinin toplumsal hayatı yeniden konumlandırdığı çağımızda, kitlelerin hayat ölçüleri ve zaman algılarının değişikliğinden hareketle, çağdaş Kur'ân okuyucusunun geçmişe oranla derinlikli ilmi okumalar yapmaya fırsat bulamadığını ifade etmek istemiştir. Günümüz şartlarında zaman mefhumu ekonomik şartların değişmesiyle farklı bir yapıya kavuşmuştur. İnsanlığın tarım ekonomisine ve güneş hareketlerine dayalı geniş zaman algısı, yerini hız çağı diye anılan vaktin saniyelerle ölçüldüğü bilim ve teknoloji çağına bırakmıştır. Yaşam şartlarının ekonomik gelir kaygısına bağlandığı çağımızda, dingin bir zihin ve sükûnete eren bir kalp rahatlığıyla kalın ciltli ilmi eserler mütalaa etmek sosyal kitleler için olanaksız hale gelmiştir.

*el-Esâs fi't-Tefsîr'*de kitap hacminin artmasından kaçınmak için ele alınan bir konu etraflıca tek bir yerde işlenmiştir. Konu ile ilgili âyetlere geldikçe, açıklamanın yapıldığı yer belirtilmiştir.[109] Bu noktada kısa sürede ihtiyaç duyulan konu başlığından yararlanmak için fihrist yöntemine başvurulmuştur. Her kitabın sonunda bütün başlıklar sayfa numaraları ve konu başlıkları halinde sıralanmıştır.[110] Saîd Havvâ'nın

[107] Nisa sûresi 9 ve 10'uncu ayet bölümlerinin bir arada işlenişi buna örnek teşkil etmektedir. Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 594-605.
[108] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 10.
[109] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 230.
[110] Her cildin son kısmında içindekiler bölümü, bütün küçükbaşlıklar sayfa numaralarıyla verilmiştir. Bkz: Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 631-660.

yoğun iş ve zihinsel karmaşa içerisindeki kitleler için özet bir tefsir eseri kaleme alma birçok defa amacına ulaşmamıştır. Eser hacminin geniş tutulmamasına yönelik hasssasiyete ve zikredilen hedef kitlenin ihtiyaç ve beklentilerini dikkate alma kaygısına karşılık, müfessirimiz *el-Esâs*'ı uzun alıntılar ve ayrıntılı başlıklarla doldurmuştur. Tefsirinin başında tefsirin temel anlamıyla ilişkili olmayan hiçbir hususu eserine almayacağını belirtmiştir. Buna rağmen çok fazla izah, ayrıntı ve ilmi nakillere yer vermiştir. Örnek olarak, oruç bahsini işlerken İslam'ın oruca ilişkin anlayışının yanında "Geçmiş Ümmetlerde Oruç", "Yahudilerde Oruç" ve "Önceki Dinlerde Oruç" başlıklarını açarak çok geniş açıklamalarda bulunmuştur. [111]

Saîd Havvâ'nın eserini geniş hacimli tutmasına sebep olan diğer bir husus, İsrailiyat haberlerinden az, öz ve ihtiyaç oranınca yararlanacağı bilgisini vermesine karşılık eserin birçok yerine Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedit eserlerinden sayfalar boyu alıntı yapıldığı görülmektedir.[112] Bunların yanında hemen hemen her sayfada Seyyid Kutub'tan yaptığı ve bazen sayfaları bulan iktibaslar,[113] müellifimizin bazı konularda bu konudaki prensibine uymadığını göstermektedir.

Saîd Havvâ, tefsirini hapis hayatı esnasında telif ettiğinden istediği oranda kaynağa ulaşamamıştır. Buna rağmen *el-Esâs*'ta tefsir alanında tartışılan konular özlü ve kuşatıcı bir şekilde sunulmaya gayret sarf edilmiştir. Müellif, klasik tefsir kaynaklarından istifade ederken yaşanılan çağın ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak değerlendirme yapmıştır. Daha önceki müctehidlerin farklı hareket etme noktalarını araştırmaya ve keşfetmeye çalışan Havvâ, tefsir sahasında geliştirmek istediği yöntemi uygulayacağı tefsir eseri yazmayı hedeflemiştir. Bundan dolayı eserinin adını '*el-Esâs*' koymayı tercih etmiştir.[114]

Müellifimizin ifadesine göre, anlatımın basitleştirilmesi ve daha anlaşılır bir ifade ile sunulması sırasında kendisinden yararlanılan müfessirlerin ifadelerini ve anlatımlarında izledikleri yolun inceliklerini korumaya çalışmak, sanıldığı kadar kolay bir iş değildir. Saîd Havvâ, bu itiraz cümlesini Nesefî ve İbn Kesîr gibi âlimlerin

[111] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 427, 430.
[112] Bkz. Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 55, 81, 94, 115, 119, 124, 133, 142, 143 187, 401-402.
[113] Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 34, 36, 44, 45, 47, 52, 70, 72, 73, 80, 82-85, 87, 89, 98, 105, 129, 146, 151, 153, 157.
[114] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 8.

tefsirlerinden yararlanırken karşılaştığı zorluğu anlatmak için kurmaktadır. Bunun ne kadar zor bir iş olduğunu ancak bu işle uğraşanların bilebileceğini aktaran Havvâ, bir anlatım şeklinin ancak çağlar boyunca üzerinde gerekli çalışmalar yapıldıktan sonra istikrar bulduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu üslûbu basitleştirme, yalın bir ifade tarzı ile sunma, sakıncalı durumlara düşmeye ve bundan dolayı eleştirilmeye namzet bir husustur. Kolay kolay kimse bu işe el atmaya cesaret etmemektedir. Saîd Havvâ, sözlerinin devamında bundan dolayı tefsirinde ilim adamlarının üsluplarını ve terimlerini korumaya, onlara bağlı kalmaya gayret ettiğini belirtmektedir. Mutlak ifadelerin basitleştirilmesi ve anlatımın kolaylaştırılması gerektiği yerlerde ise uygun ifade tarzı ve manayı seçerken, ilim adamlarının nelere dikkat ettiğini ve hangi maksatları gözettiklerini korumaya özel önem verdiğini vurgulamaktadır.[115]

Saîd Havvâ, ilmi olduğunu kabul etmediği hiçbir hususa el atmamış, çağımızın önemli meziyetleri arasında sayılan ihtisaslaşma ve buna bağlı olarak hayatın, kâinatın ve insanın bütün yönleriyle ilgili ortaya çıkan ilimleri, incelikleri ve gerçekleri imkânı nispetinde elde etme ve onlardan yararlanma uğraşında olmuştur. Müellifimiz, tefsir çalışmaları sırasında yeni bilimsel gerçek ve bilgilerin açığa çıktığını ve bunların yardımı ile Kur'ânî mucizeler görerek Kur'ân'ın birçok sırrına vakıf olabildiğini ifade etmektedir. Ona göre günümüzde tefsirle uğraşan bir kimsenin yeni gelişmeler ışığında ayetleri yorumlama ameliyesini, son derece yorucu olmasına rağmen yerine getirmemesi, doğru bir davranış değildir. Müellifimize göre sürekli gelişen ve değişen ilmi gerçekleri takip etmek zorlu bir süreçtir. Çünkü ortaya çıkan ilmi gelişmelerden tek bir konuyu kavrayabilmek veya bir delil yakalayabilmek için yüzlerce sayfa okumak gerekmektedir. Bunların yanında müellifimiz, tefsirinde kadim dinî kaynaklardan yararlanma ve bilginin aktarıldığı kaynaktan doğrudan nakilde bulunup bunları nakletmeye dikkat etmiştir. Söz konusu kaynaklardan eleştirilmesi gereken yerleri eleştirme ve eksik noktaları olduğu takdirde bunları dile getirme konusunda da hassasiyet göstermiştir.

Saîd Havvâ, *el-Esâs*'ta kaynaklardan yararlanılırken birçok müfessirde görüldüğü üzere, Kur'ân'ın anlaşılmasında İsrailiyat gibi kültürlerin etkisinden tefsirini uzak tutmaya dikkat etmiştir. Aynı şekilde Kur'ânî nassları henüz

[115] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 18.

ispatlanmamış teori veya varsayımlara göre yorumlamaya girişmek sûretiyle düşülen hatalara düşmemeye önem vermiştir.[116]

el-Esâs müelllifi, tefsirinde, Kur'ân sûrelerindeki âyetlerin kendi aralarında ve diğer sûrelerdeki âyetlerle ilişkisi ve Kur'ân'ın mevcut dizilişindeki sırrı kapsamlı biçimde tetkik etmiştir. Kimsenin el atmadığı bu yeni hususlarda ihtiyacı gidermek ve var olan boşluğu kapatmayı hedeflemektedir. Saîd Havvâ, çağın yoğun karmaşası içinde insanların bir konu hakkında yapılan araştırmanın sonuçlarını delilleriyle ve özet halinde bulmak istediğini vurgulamaktadır. Ona göre tefsir kaynaklarının olabildiğince genişliği, tartışmaları ve ihtilafları ihtiva etmeleri ve bu alana yoğunlaşmayı zorunlu kılmaları, tefsirden umulan istifadeyi etkisiz kılmaktadır.[117]

Saîd Havvâ, genel olarak bir konu hakkında yapılan araştırmayı kabul etmekte güçlük dahi çekse, konuyu düzeltme cihetine gitmeden ondan faydalanmaktadır.[118] O, ortaya çıkan yeni bir ilmi gerçeği ya da yeniliği, sahibini belirtmeksizin alıntılamamaktadır. Aynı şekilde kendisi de bireysel emekleriyle geliştirdiği ilmi çalışmalarının adı zikredilmeksizin iktibas edilmesine rıza göstermemektedir. Bu konuyu İmam-ı Gazzâli'nin *'İhya-u Ulumi'd-Din'* isimli eserini örnek vererek açıklamaktadır.

Saîd Havvâ, bir takım kaynaklardan yararlanarak eser yazma konusuyla ilgili Gazali'nin (ö. 505/1111) *'İhyau ´Ulumi'd-Din'* isimli eserini örnek vermektedir. Müfessirimize göre '*İhyau ´Ulûmu'd-Din'*, Ebû Talip el-Mekkî'nin (ö. 386/996) '*Kûtü'l-Kulûb*'u ile[119] müellifini tespit edemediğimiz *'Ecriyye'*[120] isimli eserden yararlanılarak telif edilmiştir. Buradan hareketle bir kimsenin, "*İhya*, bu iki eserin bir birleşimidir", "yeni çalışmada İmam Gazali çığır açıcı gelişmeler ortaya koymamıştır" şeklinde iddiada bulunması, insaf ölçüleriyle bağdaşmamaktadır. Bu durumda telif edilen yeni eserin sahibine haksızlık yapılmaktadır. Müfessirimiz, yaptığı bu

[116] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 18.
[117] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 8.
[118] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 9.
[119] Tâlib Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Mekkî el-Acemî, Kûtu'l-Kulûb, (Çev. Dilaver Selvi), Semerkand Yay., İstanbul 2011.
[120] Eserin kime ait olduğu bilgisine ulaşamadık.

mukaddimenin ardından sözü kendi tefsir eserine getirmektedir. Saîd Havvâ, tefsir eserini yazarken İbn Kesîr ve Nesefî'nin eserlerinden özlü olarak yararlanmıştır. Bunlarla beraber geliştirdiği farklı yöntem ve ilmi birikimiyle yeni ve kendine has bir eser vücuda getirmiştir.[121] Müfessirimiz, bir takım kaynakları temel alarak yeni eserler tedvin eden müelliflerin, yazdıkları yeni eserde kendilerine ait yeni gelişme, düşünce ve açılım sağlamadıklarını, eserin aidiyetini sorgular mahiyette dile getirmenin, doğru bir davranış olmadığını ileri sürmektedir. Çünkü her yeni çalışma, kendisinden önceki birikimi temel edinerek ilmi yeni gelişme ve keşiflerin kapılarını aralamaktadır.

Müfessirimiz, hadis rivayetlerinin tahricini, sıhhat derecesini ve senedini çoğunlukla vermemiş ancak muteber hadis kaynakları kabul edilen Kütüb-ü Tis´a eserlerinden hadisleri delil göstermiştir. Yeri geldiğinde hadislerin sıhhati, ricâli ve senedi üzerinde tetkikler yapmıştır.[122]

el-Esâs müellifi, modern eğitim ve yazım metodu uyarınca tefsirini başlıklar halinde düzenlemiş, tefsirindeki dağınık yapıyı ortadan kaldırmıştır. Mısır'da ortaya çıkan İhvân-ı Müslimîn teşkilatının önde gelen liderlerinin eser ve görüşlerinden yararlanmış, İslâm'ın dava ve aksiyon yönünü yansıtmıştır. İhvân-ı Müslimîn teşkilatında aktif görevler üstlenerek İslâm'ın davet ve irşad çalışmalarının etkin şekilde sürdürülmesi çabalarına fikrî olarak katkıda bulunmuştur. Bu çalışmalar neticesinde, İhvân teşkilatının ideologları arasında sayılmıştır. Saîd Havvâ, son dönemde İslâm ümmetinin birçok sahâdaki gerileyişine karşı çözüm arayışında bulunmayı ve kalkınma hamleleri geliştirmeyi, tefsirinin ana teması haline getirmiştir. Bu amaçla cemaat ruhu ve fikrinin diri tutulması üzerinde önemle durmuştur.[123]

Müellifimiz, Kur'ân'ın konu bütünlüğü nazariyesi uyarınca, tefsiri yapılan her Kur'ân bölümünün ardından, bölümün genel Kur'ân perspektifi çerçevesindeki konumunu, yakından uzağa doğru izah etmektedir. Söz gelimi, hacim itibariyle en

[121] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 9.
[122] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 10.
[123] Görgün, "Saîd Havvâ", c. 23, s. 560.

küçük yapıyı oluşturan grup tefsir ediliyorsa bağlı bulunduğu fıkra,[124] bölüm[125] ve kısmı[126] ayrı ayrı tespit ederek, irtibat noktalarını ayet ve sûrelerde bulunan mana, kelime ve işaret delillerinden yola çıkarak açıklamaktadır. Aynı şekilde fıkra, bölüm ve kısımlarla ilgili olarak da aynı işlemi aşama aşama gerçekleştirmektedir. Yakından uzağa doğru kurduğu ilişki ağının parametrelerini her bölüm için vermektedir. Buradan yola çıkarak Kur'ân konularının bütünlüğü nazariyesini ispat etmektedir. Yaptığı tüm izahların temel maksadı, Kur'ân'da mükemmel bir uyumun olduğunu, konuları muhtelif bölümlere dağılsa da esasında bütün Kur'ân parçalarının birbirini tamamlayan bir yapı teşkil ettiğini belgelemeye gayret etmektir.[127]

Düşünürümüz, eskiden beri kitap ve sünnete hizmet yolunda çalışma yapmış olanların çoğunun, kâmil iman sahiplerine hitap ettiklerini varsayarak, iman meselesine hizmet edecek noktalarda, özel bir çaba içerisine girmemelerinden yakınmaktadır. Saîd Havvâ, gerek ayetlerin anlamlarının sunulması konusunda gerekse bunları tefsiri sırasında, iman meselesini göz önünde bulundurmayı, yaşanan çağın kendisine yüklediği bir görev olarak telakki etmektedir.[128]

Havvâ, olabildiğince materyalist ve şehvetperest bir asra dönüşen çağımızda iman meselesine hizmet edilmemesi halinde, tefsirde hiçbir uğraşın anlamının kalmayacağını hatırlatmaktadır. Bu düşüncesini şu âyetle delillendirmektedir: وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ أٰيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَاناً 'K*endilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır.'*[129] Buna göre Allah'ın âyetleri okunduğunda imanın derinlik kazanması ve müfessirin bu konuda gereken katkıyı vermesi gerekmektedir.[130]

---

[124] Fıkra kelimesi, grup kelimesinden daha geniş kapsamlı bir kelimedir. Tek bir ana konudan meydana gelen bölümün/kesimin içerisinde birçok alt başlık vardır. Her bir alt başlık altında temel bir manayı ele alan âyetlere fıkra denilmektedir. Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 19.

[125] Bölüm ibaresi fıkra kelimesinden daha geniş anlamlı bir sözcüktür. Bölüm, aynı konudaki âyetlerin sayısı çok olduğunda ön plana çıkmaktadır. Kur'ân'da bir konudan bahseden birçok ayet grubunu ihtiva eden kategoriye bölüm/kesim denmektedir. Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 19.

[126] 'Kısım' kelimesi kendisinden muhteva açısından kendisinden sonra gelen 'bölüm' kelimesinden daha geniş bir ifadedir. Müfessirimiz, bunu belirli bir ortak özelliği bulunan birkaç bölümden oluşan uzun sûreleri tanımlamak üzere sembolize etmektedir. Kısmın çerçevesi dâhilinde birçok bölüm vardır. Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 19.

[127] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 38-39.

[128] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 9.

[129] Enfal, 8/2.

[130] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s.110.

Müfessirimize göre, tefsircilerin geneli, iman konusunun her türlü tehlikeden uzak ve kâmil olduğunu varsayarak nüktelere, açıklamalara, faydalı ek bilgilere ve hasımlarla tartışmaya ağırlık vermemektedir. Ona göre okunan her tefsir, imanla ilgili yakin basamaklarının yükselmesinde bir araç mesabesindedir. Öyle ki okuyucu, bir sayfadan diğerine geçtiğinde yakinin artması, düşüncelerinin düzelmesi ve bilgisinin çoğalması gerekmektedir.[131]

Saîd Havvâ âyetleri tefsir ederken, hadisenin günümüzde yaşanan boyutuna değinmeden geçmemiştir.[132] Yeri geldiğinde konu ile ilgili tamamlayıcı bilgi mahiyetinde önemli vurguları ön plana çıkarmak için hayat hikâyesinden kesitler de anlatmıştır.[133]

Saîd Havvâ, tefsirinde yöntem itibariyle dirâyet yöntemini kullanmıştır. Genellikle yaşadığı dönemin dini veya ahlaki problemlerine değinmek için rivâyet ettiği bir hadis veya aktardığı nassın ardından, değerlendirmelerde bulunmaktadır. İktibas ettiği nakille ilgili yanlış anlamaları düzeltmek ve günümüz şartlarında hadiseye bakış açısının nasıl olması gerektiğini belirlemek maksadıyla izahlarda bulunmaktadır. Bu vesileyle kişisel görüşlerini beyan etmektedir.

Müellif, konuyla ilgili İbn Kebşe Enmarî'nin babasından rivayet ettiği şu hadisi nakletmektedir: "Dedi ki: 'Tebük Gazvesi sırasında, insanlar Hicr ehlinin mekânlarına hızla girmeye çalıştılar. Bu durum Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaştırılınca, insanlara şu şekilde çağrıda bulunulmasını emretti: 'Topluca namaza!' Râvi, rivayetininin devamında dedi ki: Resûlullah'ın elinde bir kısa mızrak olduğu halde yanına geldim. Diyordu ki: 'Allah'ın azap ettiği bir kavmin mekânına niye giriyorsunuz?' Adamlardan biri cevap verdi: 'Biz onların durumuna şaşırdık Ya Resûlullah!' Hz.

---

[131] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s.10.

[132] Saîd Havvâ, Â'râf Sûresi'nin 163. ayetinin tefsîri sırasında وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ *"Onlara denizin kenarında yer alan beldenin akıbetini sor,"* kısmında, birçok müfessirin ayette bahsedilen beldenin Akabe körfezinde yer alan Eyle beldesi olduğunu, Yahudilerin günümüzde beldenin ismini yeniden yaşattıklarını ve bu beldeye tekrar 'Eyle' ismini verdiklerini ifade etmektedir. Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s.373.

[133] Müellifîmiz Bedir savaşı ile ilgili ayetlerin konu edinildiği Enfal Sûresi'ni ele alırken Medine'de 'Bedir'in İbretleri' başlığı altında bir konferans verdiğini, burada maddi ve manevi zaferlerin nasıl gerçekleştiğini anı olarak aktarmaktadır. Burada maddi bir takım imkânlar olmadan, Allah'ın dilediği zaman nasıl yardım ettiğini, sayısal ve teçhizat anlamında bir denklik olmasa bile bunun nasıl sağlanabildiğini açıklamaktadır. Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 415.

Peygamber (s.a.v) dedi ki: "Bundan daha ilginç olanını size haber vereyim mi? Sizin içinizden biri geçmişte olanları ve gelecekte vuku bulacakları haber vermektedir. Dosdoğru yolda olun ve doğru sözlülerden olun. Allah size azap etmekle herhangi bir kazanç elde etmez. Sizden sonra kendilerini hiçbir şekilde koruyamayacak bir kavim gelecektir."[134]

"(Saîd Havvâ) Ben diyorum ki: 'Bazı kimseler bu tür kavimlerin eserlerinin görülmesini şiddetle menediyorlar. Bana öyle geliyor ki –Allah en iyisini bilendir- Hz. Peygamber (s.a.v), ibret alınmayan bakışı yasaklamıştır. Özellikle çağımız özelinde geçmiş kavimlerin eserlerini tanımak ve gündeme getirmek gerekmektedir. Bu tür çalışmalar, Allah'ın kitabı hakkında sürekli şüphe halinde olanların tereddütlerini giderecek manalarını teyit edecektir." [135]

2.2.1. Mahkûmiyet Psikolojisinin Yûsuf Sûresi Tefsirine Yansımaları

Saîd Havvâ, her insan gibi içinde bulunduğu sosyal ve psikolojik çevrenin şartları çerçevesinde vakaları değerlendirmiştir. Araştırmamız sırasında, müellifin özellikle hapis hayatı sırasında yazdığı *el-Esâs*'ta, yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve psikolojik şartların izlerinin var olup olmadığını tespit etmeye gayret ettik. Bu bağlamda konuyla daha çok bağlantılı bir mevzu olan Yûsuf Sûresi'ni nasıl tefsir ettiğini irdelemeye özen gösterdik. Somut bir şekilde Saîd Havvâ'nın Yûsuf Sûresi tefsiri sayfaları arasında kişisel durumuna ilişkin hususları satırlara dökmediğine şahit olduk. Normal şartlar altında müfessirimizin davetçi yönüyle birebir ilişkili bu özel duruma tamamlayıcı bilgiler kısmında değinmesi gerektiği beklenmektedir. Buna karşın müellif, şahsi problemini ümmetin geneline ithaf edilen çalışmasında gündeme getirmemektedir.

Bir iki yerde ilgili ayetlerin tefsiri bağlamında Hz. Yûsuf'un (a.s.) mahkûmiyeti sırasında gösterdiği örnek ahlaki tutum ve davranışlara atıfta bulunarak nasıl bir tavır takınması gerektiğini ele alan Saîd Havvâ, özel olarak şahsi mahkumiyet hatıralarını kitabında konu edinmemiştir. Hz. Yûsuf (a.s.) gibi, zindanı medreseye ve davet mekânına dönüştüren özelliğinde olduğu gibi her Mümin'in ele geçirdiği bütün

[134] Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, **el-Müsned,** Şerh: Hamza Ahmed Zeyn, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1990, h.n: 17974, (c. 14, s. 39-40)
[135] Havvâ, **el-Esâs,** c. 2, s.325.

fırsatlarda mutlaka Allah'a davet imkânlarını kollaması gerektiğinin üzerinde duran Havvâ, İslâm davetçileri için örnek tablolar sıralamaktadır. Ona göre Hz. Yûsuf (a.s.) örneğinde olduğu gibi her davetçinin cömert, güvenilir, doğru sözlü, iyiliksever, çok ibadet eden, hapiste bulunanlara yardım eden, hastaları ziyaret eden ve insanların hak ve hukuklarına riayet eden bir durumda olması gerekmektedir. Özellikle insanların yararına olan rüya tabirleri gibi faydalı ilimleri tahsil etmenin onlarla iletişim sağlamada etkili bir araç olduğunun altını çizmektedir.[136]

Saîd Havvâ, Hz. Yûsuf 'un (a.s.) hapis hayatının insanı manen boğan sıkıntılı ruh haline, bütün zulüm ve olumsuzluklara rağmen, ihlas ve en güzel yöntemlerle dinine davet etmeyi ihmal etmediğini vurgulamaktadır. Hz. Yûsuf (a.s.) kararlı bir şekilde, kesin ve net bir üslupla ortamın tabiatını, ruhların etkisi altında kaldıkları şartları idrak ederek davet çalışmasını sürdürmüştür. Aynı şekilde şahsiyetini, edebini ve yaşayışını dini adına güzel bir şekilde temsil etmeyi de ihmal etmemiştir. Hapiste iken bile dinine davet eden bu şahsiyet, bununla birlikte bir insandır. İnsan olmanın bütün zaaflarına sahiptir. Bundan dolayı durumunun krala ulaştırılmasını isteyerek hapisten kurtulmaya çalışmıştır. Müellifimize göre Hz. Yûsuf (a.s.) bu tutum ve davranışlarıyla, karanlıklar içerisindeki hapse mahkûm olmasını sağlayan zalim komplonun üzerindeki örtülerin kaldırılıp aydınlatılmasının çarelerini aramıştır.

Hapishane arkadaşına kendisinin kralın yanında anmasını istemesine rağmen Allah'ın kendisine unutturmasının hikmetleri üzerinde duran Saîd Havvâ, bunun da Rabbânî bir eğitimin sonucu olduğunu belirtmektedir. Ona göre Allah'tan başka kimseden ümit beslenilmemesi icap etmektedir. Hz. Yusuf (a.s.), Allah'ın kaderine huzurla teslim olup sükûnet içerinde akıbetini beklemesi gerektiği şuuruna erişince Allah, onun hapisten çıkmasını diledi. Bunun bir sonucu olarak Hz. Yûsuf (a.s.) kralın rüyasını yorumladıktan sonra kralın, Hz. Yûsuf'un (a.s.) kendisine getirilmesi emrine rağmen acele etmedi. Hz. Yûsuf (a.s.) kendisinden emin, rahat ve huzurlu bir şekilde, ağırbaşlılıkla isteklerine cevap verdi. Kendisisne yapılan ithamın gereği gibi araştırılıp

[136] Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 129.

suçsuzluğunun ortaya çıkarılmasını talep etti. Bu isteği yerine getirilmedikçe hapisten çıkmayı reddetti.[137]

2.2.2. Kullanılan Terimler

Saîd Havvâ, tefsirinde hasen bir hadise[138] dayanarak Kur'ân-ı Kerim'de sûrelerin uzunlukları bakımından tıvâl, miûn, mesânî ve mufassal olmak üzere çeşitli kısımlardan meydana geldiğini ifade etmektedir. Kendisinin geliştirdiği birtakım işaret ve manalardan hareketle, seb-i tıvâl'in Tevbe Sûresi, miûn kısmının Kasas Sûresi, mesâni kısmının Kâf Sûresi ve mufassal kısmının ise Nâs Sûresi'yle sona erdiğini belirtmektedir.[139] Onun bu taksimini tabloda şu şekilde gösterebiliriz.

SAÎD HAVVÂ'NIN KUR'ÂN TAKSİMİ			
Sıra	**Bölüm Adı**	**Başladığı Sûre**	**Bittiği Sûre**
1	Tıvâl	Bakara	Tevbe
2	Miûn	Yunûs	Kasas
3	Mesânî	´Ankebût	Kâf
4	Mufassal	Zâriyât	Nâs

Müellifimiz, Kur'ân kısımlarını belirli ölçütler dâhilinde tespit ederken kılavuz niteliğindeki lafız, mana ve işaretleri kullanmaktadır. Söz konusu ölçütler takip edildiğinde, bu kısımların her birisinin birkaç grup sûreden meydana geldiği görülecektir. Her grup kendi kısmı içerisinde ayrı bir birim teşkil etmektedir.

İfade edilen tezden yola çıkarak Saîd Havvâ, Kur'ân sûreleri ve âyetler ile ilgili bölüm ve birimler tayin ederken kısım القسم, bölüm المقطع, fıkra الفقرة ve grup المجموعة

[137] Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 146-147.
[138] Hafız Ebi'l Kasım Süleyman b. Ahmed et-Tâberânî, **el-Mu´cemu'l-Kebîr**, thk: Hamdi Abdulmecid es-Selifî, Mektebetü İbni Teymiyye, Kahire tsz, c. 8, s. 309, h.n. 8003.
[139] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 14-15.

terimlerinden istifade etmektedir. ‘Kısım’ kelimesi kendisinden sonraki ‘bölüm’ kelimesinden daha geniş bir ifadedir. Müfessirimiz, bunu belirli bir ortak özelliği bulunan birkaç bölümden oluşan uzun sûreleri tanımlamak üzere sembolize etmektedir.[140] Kısmın çerçevesi dâhilinde birçok bölüm vardır.

‘Bölüm’ kelimelesi ‘fıkra’ kelimesinden daha geniş anlamlı bir sözcüktür. ‘Bölüm’, aynı konudaki âyetlerin sayısı çok olduğunda ön plana çıkmaktadır. Kur’ân’da bir konudan bahseden birçok ayet grubu yer aldığı için ‘bölüm’ ibaresi çokça kullanılmaktadır. ‘Fıkra’ kelimesi ise ‘grup’ kelimesinden daha geniş kapsamlı bir kelimedir. Tek bir ana konudan meydana gelen bölümün içerisinde birçok alt başlık vardır. Her bir alt başlık altında temel bir manayı ele alan âyetlere ‘fıkra’ denilmektedir. Bu durumda Havvâ, ‘fıkra’ kelimesini her bölümde yer alan ana anlam kümesini dokuyan âyetler için kullanmaktadır.

‘Grup’ kelimesi ise ‘fıkra’ kelimesinden daha dar bir anlam ifade etmektedir. ‘Grup’ içerisinde yer alan ana başlıkların, daha iyi anlaşılmalarına yardımcı olmak amacıyla açıklayan alt başlık konumundaki ayetler grubu ‘fıkra’ terimi ile anılmaktadır.[141]

Tefsiri yapılan sûre uzun ise içerisinde ‘kısım’, ‘bölüm’, ‘fıkra’ ve ‘grup’ birimleri yer almaktadır. Daha kısa sûreler ise muhtevaları çerçevesinde ‘bölüm’, ‘fıkra’ ve ‘grup’ biçiminde sınıflandırılmaktadır. Şayet sûre kısa ve anlam öbekleri geniş değilse ‘fıkra’ ve ‘grup’ yahut yalnızca ‘fıkra’ şeklinde alt kategorilere ayrılmaktadır. Saîd Havvâ’nın önemi hususunda uyarıda bulunduğu kayde değer mevzulardan biri de ‘zümre’ kavramıdır. Onun ‘zümre’ kavramından kastettiği, belirli bir mana etrafında yoğunlaşan, kapsamı dâhilinde bulundukları kısmın muhtelif bölümlerinde yer alan ama birçok bölümü kapsayan sûreler grubu, ‘zümre’ şeklinde anılmaktadır.[142]

---

[140] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 19.
[141] Ahmed b. Muhammed Şarkâvî, **“**Nazâriyetü Vahdeti’l-Kur’âniyeti li’l-Kur’âni’l-Kerim min Hılâli Kitab el-Esâs fî’t-Tefsîr li Şeyh Saîd Havvâ Rahimehullâh**”,** (Basılmamış Makale), Mısır tsz, s. 63.
[142] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 19.

Buna ilişkin örnek olarak "Hâ Mîm" zümresini verebiliriz. Müellifimiz, bu zümrenin genel özelliklerini Gâfir (Mümin) Sûresi'nin giriş kısmında "Hâ Mîm Zümresi Hakkında" başlığı altında izah etmektedir. [143] Yine "Hâ Mîm Zümresi" ile ilgili son olarak Ahkâf Sûresi'nde "Ahkâf Sûresi ve Hâ Mîm Zümresi Hakkında Son Sözler" başlığı altında sûrenin içeriği ve "Hâ Mîm Zümresi"ne dâhil sûrelerin aralarındaki ilişkileri ele almaktadır.[144] Bütün bu Kur'ân'ı kısımlara ayırma ameliyesinde müellifimizin hareket noktası; âyetlerde tekrar eden lafız ve anlamlar ile hurûf-ı mukattaa harflerinden türetilen işaretlerdir. Şâyet bir yerde bir anlam ve işaret söz konusu değilse kendisini zorlamamamıştır.

Saîd Havvâ, tefsirinin mukaddimesinde bahsini açtığı bölümlendirmeleri yaparken kendince geliştirdiği bir takım kavram, lafız ve hurûf-ı mukatta´a denilen işaretlerden hareketle gerçekleştirmektedir. Buna örnek vermek mahiyetinde şu çözümlemesini sunabiliriz:

> "Bakara Sûresi'nin birinci kısmı bir emir ve nehiyle başlamaktadır. Emir, Yüce Allah'ın: يَا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ *'Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize kulluk edin ki takvâya eresiniz.!'*[145] Nehiy ise Yüce Allah'ın: فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَاداً وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ *'Artık sizde bile bile Allah'a eş ve ortaklar koşmayınız!'*[146] buyruğudur. Buna göre emir ve nehy birinci kısmın ilk iki ayetinde yer almaktadır. Birinci kısmında Yüce Allah'ın وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللهِ اَنْدَاداً يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ '*insanlardan kimi de Allah'tan başka bazı varlıkları Allah'a denk tanrılar sayar da bunları Allah'ı sever gibi severler'*[147] buyruğu ile son bulmaktadır. Kısmın başında yer alan '*Allah'a eş ve ortak koşmayınız'* buyruğu bu kısmın son fıkrası olan '*insanlardan kimileri vardır ki Allah'tan başka bazı varlıkları Allah'a denk tanrılar edinir'* buyruğu arasındaki ilişkiye dikkat ediniz. Bunun arkasından ikinci kısım gelir ve 168. ayetten başlayarak 207'nci ayetin sonuna kadar devam eder. Burada birinci kısmın 'Yüce Allah'ın '*Ey insanlar'* buyruğu ile başladığını gördük. Daha sonra bu '*ey insanlar'* buyruğu ancak 207'nci ayetten sonra Bakara Sûresi'nde bir daha ve son olarak görüyoruz. يَا اَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْاَرْضِ حَـلَالاً طَـيِّباً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ

[143] Havvâ, **el-Esâs**, c. 5, s. 369-370.
[144] Havvâ, **el-Esâs**, c. 5, s. 545.
[145] Bakara, 2/21.
[146] Bakara, 2/22.
[147] Bakara, 2/165.

مُبِينٌ ‘*Ey insanlar! Yeryüzünde bulunan nimetlerin helâl ve temiz olanlarından yiyin; şeytanın peşinden gitmeyin, çünkü o apaçık düşmanınızdır.*.”[148]

“Birinci kısım *‘ey insanlar’* ile başladığı gibi ikinci kısım da aynı şekilde başlamakta ve Yüce Allah’ın: *‘İnsanlardan kimisi’* buyruğu ile başlayan fıkra ile bitmektedir. İkinci kısımda aynı şekilde ‘*insanlardan kimisi…’* buyruğu ile başlayan fıkra ile son bulmaktadır. ‘*İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatına dair sözü senin hoşuna gider*.”[149]

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا *“İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatına dair sözü senin hoşuna gider.”*[150] Aynı şekilde Bakara Sûresi’nin mukaddimesinin ‘insanlardan’ diye başlayan bir fıkra ile sona erdiğini görüyoruz: وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ‘*İnsanlardan bazıları da vardır ki "Allah’a ve âhiret gününe inandık" derler.* ”[151]

“Birinci kısım ise ‘*insanlardan…’* diye başlayan bir fıkra ile sona ermektedir: وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللهِ اَنْدَاداً “*İnsanlardan kimi de Allah’tan başka bazı vaarlıkları ona denk tutarlar.”*[152] İkinci kısmın ise *‘insanlardan’* buyruğunun iki defa tekrarlandığı, bir fıkra ile sona erdiğini görüyoruz: وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ‘*İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatına dair sözü senin hoşuna gider,”*[153] وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَاللهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ “*İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya adamıştır. Allah, kullarına çok şefkatlidir.”*[154] Daha sonra sûrenin üçüncü kısmı geliyor ve 208’nci ayetten başlayıp 284’ncü ayete kadar devam ediyor. Üçüncü kısım da bir emir ve nehiyle başlamaktadır. Emir bütünüyle İslâm’a girmek konusuyla ilgilidir. Nehiy ise şeytanın adımlarına uymaktan sakınmakla ilgilidir ve bu ikinci kısmın başında gelen nehyin aynısıdır. Şimdi şuna dikkat edelim: İkinci kısmın başı (168’nci ayet): يَا اَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْاَرْضِ حَلَالاً طَيِّباً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ *‘Ey İnsanlar! Yeryüzünde bulunan maddelerin helâl ve temiz olanlarından yiyin; şeytanın peşinden gitmeyin,’* buyruğu ile başladığı gibi, üçüncü kısımda: يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً “*Ey İman Edenler!*

[148] Bakara, 2/168.
[149] Bakara, 2/204.
[150] Bakara, 2/207.
[151] Bakara, 2/8.
[152] Bakara, 2/165.
[153] Bakara, 2/204.
[154] Bakara, 2/207.

Hep birlikte barışa giriniz"[155] ile başlamaktadır. İbn Abbas'ın tefsirine göre bu '*topluca İslâm'a giriniz'* demektir. وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ "*Ve şeytanın peşinden gitmeyin.*"[156]

"Bilindiği gibi Bakara Sûresi'ndeki son iki ayet ile ilgili özellikleri belirten birçok nass varid olmuştur. Bunlar sûrenin sonuç kısmını teşkil etmekte ve اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهٖ وَالْمُؤْمِنُونَ "*Allah'ın elçisi ve müminler, rabbinden ona indirilene iman ettiler*"[157] diye başlamaktadır. Şimdi bunun sûrenin başlangıcında yer alan اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ "*onlar ki gayba iman edenler…*"[158] buyruğu ile olan ilişkisine dikkat ediniz."

"Sûrenin belirgin özelliklerini ortaya koyan büyük işaret noktalarıdır bunlar. Bu gibi noktalara değinirken bu söylediklerimizin, sûreyi hıfzetmemiş ya da söylediğimizi takip etmek üzere elinde mushaf bulundurmayan bir kimse için boşlukta yapılan bir binadan farkı olmadığını biliyoruz. Bununla birlikte, bu kısa açıklamalar ile sûreyi fıkra fıkra, bölüm bölüm ve kısım kısım inceleyip sûrenin parçaları arasındaki bağlantıyı ve ilişkiyi sunarken, açıklamalarımızla okuyucuya bir temel hazırlamak istedim."[159]

2.3. KAYNAKLARI

2.3.1. Ana Kaynaklar

Saîd Havvâ tefsirini kısıtlı şartlar altında telif ettiğinden çok fazla kaynağa başvurma imkânına sahip olamamıştır. Hapishane ortamında bulabildiği eserler vasıtasıyla tefsirinin muhtevasını genişletmeye, gerekli ve ilgili konularda doyurucu bilgi sağladığını düşündüğü kaynaklardan alıntılar yapmıştır. Kendisinin de belirttiği üzere, kaynaklardan doğrudan yararlanma konusunda hiçbir komplekse ve ilmi yetersizlik düşüncesine kapılmadığı gibi, yeri geldiğinde sayfalarca doğrudan alıntı yapmaktan çekinmemiştir.[160]

el-Esâs'ı yazarken dört ana tefsir kaynağından yararlandığını belirten müellifimiz, yeri geldiğinde gerek kadim kaynaklardan gerekse de güncel eserlerden

[155] Bakara, 2/208.
[156] Bakara, 2/208.
[157] Bakara, 2/285
[158] Bakara, 2/3
[159] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 34-35.
[160] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 315-319.

istifade etmiştir. Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö.710/1310) *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl,* Ebû'l-Fîdâ İbn Kesîr'in (ö.774/1371) *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-´Azîm,* Şehabeddin Mahmûd el-Âlûsî'nin (ö.1274/1854) *Rûhu'l-Meânî* ile Seyyid Kutub'un (ö.1966) *fî Zilâli'l-Kur'ân* isimli tefsirleri, müfessirimizin eserinin çatısını oluşturmuşlardır.[161] Ortalama bir tefsir okuyucusu için üst seviyede eserler olan bu kaynakların eksen alınarak *el-Esâs*'ın yazılması, müellifimizin zorlu bir göreve gönüllü olarak talip olduğunu göstermektedir. Müellifimiz bu dört eser dışında ana kaynak niteliğindeki diğer eserlerden belirgin oranda yararlanmamıştır.

Müellifimiz, İbn Kesîr'in tefsirini rivâyet yöntemine dayalı tefsir metoduyla yazması, Nesefî'nin eserini ise ayetin temel manasına daha çok önem vermesi ve her iki eserin kendilerinden önce kaleme alınmış tefsir kaynaklarının muhtevalarını özetlemeleri sebebiyle tercih ettiğini belirtmektedir. Özellikle İbn Kesîr tefsirini mahiyet itibariyle özet biçimde sunmaya çalışan Saîd Havvâ, söz konusu tefsirin anlaşılmasında çoğu insanın başarısız olduğunu dile getirmektedir. Ona göre *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*'i anlayabilmek için âlimlerin özel bir maharete sahip olması gerekmektedir. Çünkü bu faaliyet normal okuyucu için ayrıca yorucu bir iştir. İbn Kesîr'in bir konuyu incelerken rivâyeti ve görüşü uzun bir şekilde zikrettiğini anımsatan Havvâ, bu yüzden tefsirde umûmî mana, harfi tefsir ve tamamlayıcı bilgi kısımlarını özet olarak vermeye çalıştığını söyler.[162]

Âlûsî ve Seyyid Kutub tefsirlerini yakın dönem tefsirleri olmaları, Âlûsî'nin tefsirini, geleneksel tefsir kaynaklarını özlü biçimde sunması, Seyyid Kutub'u ise çağın diliyle Kur'ân'ı yorumlaması dolayısıyla tercih ettiği anlaşılan Saîd Havvâ, isimleri anılan eserler vasıtasıyla tefsir birikimini özet şekilde yansıtmaya çalışmıştır.[163] Hacim itibariyle usanç verici boyutta geniş olmayan *el-Esâs*, kaynak alınan tefsir eserlerinde yer alan özlü ve önemli hususlarla bezenmiş, tefsir eserleri haricinde detaylı ölçüde ele alınması gereken konularla hacimce genişletilmemiştir.

[161] Havvâ, **el-Esâs**, c. 6, s. 605-606.
[162] Havvâ, **el-Esâs**, 1, s. 8, 9.
[163] Havvâ, **el-Esâs**, c. 6, s. 606.

Genel anlamda Havvâ, harfî veya umûmî tefsir yaparken İbn Kesîr ve Nesefî'nin[164] tefsirlerinden yararlanırken, sûre takdimlerinde ise hem Âlûsî'den hem de Seyyid Kutub'tan istifade etmiştir. Dil bilgisi, söz sanatları ve kadim tefsir geleneğinin konu hakkındaki yaklaşımını ele almak istediğinde Âlûsî'nin *Rûhu'l-Meânî'*sini kaynak olarak kullanmaktadır. Tamamlayıcı bilgi, İslâmi duruş ve bakış açısı mevzularında, Saîd Havvâ *fî Zilâli'l-Kur'ân'ı* temel başvuru kaynağı olarak kullanmaktadır.

el-Esâs'ta zaman zaman Saîd Havvâ, نقول "nükûl" başlığı altında Seyyid Kutub, Âlusi, Nesefî ve daha bir çok farklı alim veya eserden âyetlerin tefsiri mahiyetinde açıklamalar nakletmektedir. İktibas ettiği metinlerin cilt ve sayfa numarasını direkt verme yerine "tefsiri yapılan âyet bağlamında" diyerek ya da söz konusu âyeti belirterek alıntılarda bulunmaktadır.[165] Bu anlamda çağdaş bir tefsir olmasına rağmen modern araştırma metotlarını dikkate almamaktadır.

2.3.2. Tali Kaynaklar

Müellifimizin, bir önceki başlıkta bahsi geçen ana tefsir kaynakları dışında başvurduğu ilmi, kültürel ve bilimsel eserler mevcuttur. Müellif, tefsir çalışmaları sırasında kaynaklara ulaşma noktasında kısıtlı imkânlara sahiptir. Bu bağlamda *el-Esâs*'ta çok fazla sayıda kaynağa başvurulamadığı görülmektedir. Zaman zaman farklı müellif ve eser isimlerinin geçtiği paragraflar takip edildiğinde, çoğunlukla el altında bulunan kaynaklarda geçen ve alıntı yapılan eserler olduğu fark edilecektir.[166]

Bu duruma ilişkin en çarpıcı örnek, Saîd Havvâ'nın az da olsa değişik kanallar aracılığıyla Fahreddin er-Râzî'den (ö.606/1210) bahsetmesidir. Râzî'nin eserlerinden, özellikle *Mefâtihu'l-Ğayb* isimli tefsir eserinden yeri geldikçe ve elinin altında bulunan kaynaklarda var olduğu ölçüde yararlanmaktadır. Müfessirimiz, Râzî'nin eserlerinden farklı bir bakış açısını belirtme babında istifade etmektedir. Doğrudan

[164] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 346-349.
[165] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 346-349.
[166] Bkz. Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 14-15.

‘*Mefatihu’l-Ğayb*’te şu şekilde geçmektedir’ dediği yer yoktur. Daha çok “İmam şöyle dedi” şeklinde Razî’den bahsetmektedir.[167]

Fahreddin er-Râzî’de olduğu gibi kendisinden fazla bahis açmadığı Takıyuddin İbn Teymiyye’den (ö.728/1328) Nûr Sûresi 30’uncu âyette yer alan قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ ‘*Müminlere gözlerini haramdan sakınmalarını söyle’* kısmının tefsiri bağlamında beş sayfalık uzun bir alıntı yapmaktadır.[168] Bunun dışında üç-dört yerde İbn Teymiyye’den görüş aktardığı görülmektedir.[169]

Zina haddinin geçtiği Nûr Sûresi 10. ayet bağlamında, İbn Teymiyye’nin, İslâm’ın zinâ cezasına yaklaşımı ve sosyolojik anlamda sağladığı yararlar konusunda yaptığı tahlili nakletmektedir.[170] İhtimaldir ki hapishane ortamında ulaşamadığı eserler eline ulaştığı anda, onlardan faydalanma yoluna gitmiş ya da mahkûmiyetinden sonraki süreçte tefsir müsveddelerini tashih ederken eline geçen kaynaklardan yararlanma yolunu tercih etmiştir.

İlginç bir şekilde İbn Teymiyye örneğinde olduğu gibi Saîd Havvâ, tefsirinde daha önce kendisinden fazla bahis açmadığı Ebû’l-Ala el-Mevdûdî’den de (ö.1979) zinâ cezasıyla ilgili İslâm’da kadınların durumu ile ilgili analizini beş sayfada aktarmaktadır.[171] Söz konusu alıntı dışında, üç-dört yerde daha Mevdûdî’nin görüşlerine değinen Havvâ, alıntı yaptığı eserlerin ismini anmamaktadır.[172]

Yine müfessirimizin yararlandığı kaynaklardan birisi de Ebû’l-Hasan en-Nedvî’dir (ö.1999).[173] Müellifimiz özellikle oruç, hac ve Ashab-ı Kehf ile ilgili konularda Nedvî’nin eserlerinden istifade etmektedir.[174] Zemahşerî’den (ö.538/1144)

---

[167] Havvâ, **el-Esâs**, c. 6, s. 588; c. 5, s. 231.
[168] Havvâ, **el-Esâs,** c. 4, s. 207-211; Takıyuddun İbni Teymiyye, **Tefsîru’l-Kebîr**, thk. Abdurrahman ‘Umeyre, Dâru’l Kütübü’l ‘İlmiyeti, Beyrut tsz, c. 5, s.343-353.
[169] Bkz. Havvâ, **el-Esâs**, c. 6,, s. 330; İbni Teymiye, **Tefsiru’l-Kebîr**, c. 5, s. 238-241.
[170] Bkz. Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 132; c. 5, s. 370.
[171] Havvâ, **el-Esâs**, c. 4, s. 180-184; Mevdûdî, Ebû’l-A’lâ’, **Tefhîmu’l-Kur’ân**., Çev. Komisyon, İnsan Yay., İstanbul 1996, c. 3, s. 439-440.
[172] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s.13; c. 4,, s. 206, 207, 338; c. 6, s. 453.
[173] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s.13, 153, 209, 218, 220; c. 3, s. 359, 361, 364, 366, 372, 396, 397; c. 4, s. 127, 131.
[174] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 218; c. 4, s. 127; Ebu’l-Hasan en-Nedvi, **Erkânu’l-Erba’a**, Dâru’l-Kütüb İslâmiyyye, Tahran tsz., s. 169-175, 259-267.

genel anlamda alıntı yapmadığı halde, müfessirimizin dil bilgisi konuları ve ayetlerin anlamları konusunda Keşşâf'a başvurduğu gözlenmektedir.[175]

Hasan el-Bennâ (ö. 1949), Saîd Havvâ'nın ilham aldığı ve görüşlerinden yararlandığı en önemli çağdaşı Müslüman müteffekir ve aksiyon adamlarındandır.[176] Müellifimiz onu Hicri 14'uncü asrın müceddidi olarak görmektedir. Satır aralarında İhvân-ı Müslimîn teşkilatı kurucusunun düşüncelerinden faydalandığını belirtmektedir.[177]

Değişik birçok konuda olduğu gibi günümüz Hristiyan kaynakları ile ilgili eleştirilerini ele aldığı من اجل خطوة الي الامام "*Min Ecli Hutvetin ile'l-Emâm*" isimli eserine okuyucuları yönlendiren Havvâ, burada daha ayrıntılı açıklama yaptığını dile getirmektedir.[178] Bu şekilde kaynak gösterme yöntemini birçok yerde müşahâde etmek mümkündür.[179] Aynı şekilde Saîd Havvâ, Bedir Savaşında Müslümanların savaştan geri çekilmeleri ile ilgili konuda nakilde bulunmak için Seyyid Kutub'un *fî Zilâli'l-Kur'ân*[180] isimli eserinde Cessâs'tan (ö. 981) yaptığı iktibasın aynısını eserine alır. Muhtemelen mahkûmiyeti esnasında tefsirini telif ettiğinden Cessâs'ın *Ahkamu'l-Kur'ân*[181] isimli eserine ulaşma imkânı bulamamıştır.[182]

Buna ilişkin bir örnek olmak üzere Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî eş-Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) eseri *Fethu'l-Kadîr* ile ilgili bir alıntıya son ciltte

---

[175] Havvâ, **el-Esâs**, c. 4, s. 144, 307, 367; c. 5, 334; c. 6, s. 389; Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri, **el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavamidi Tenzîl ve 'Uyuni'l-Ekavi'l fî Vücûhi't-Te'vîl,** Dâru'l-Kütübi'l 'Arabiye, Beyrut 2006, s. 134-137.

[176] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s.13, 125, 278; Hasan el-Bennâ, **Nazarâtün fî Kitâbillahi**, der. Isam Telime, Dâru't-Tevziğ ve Neşri'l-İslâmiyyeti, Kahire 2002, s. 63-65.

[177] Hasan el-Bennâ'nın üzerinde ittifak edilmeyen, herkesin kendisine göre deliller geliştirebileceği fer'i meselelerde üzerinde durulmaması yönündeki uyarısını kaydeder. Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 125.

[178] Said, **el-Esâs,** c. 1, s. 609.

[179] Örnek olarak Deccal'in varlığı ve Hz. İsa (as)'ın yeryüzüne tekrardan inişi konusuyla ilgili ayrıntılı bilgiyi الاساس في السّنّ وفقهها '*Sünnet ve Onu Anlamda Esas'* isimli verdiğini ifade ederek, söz konusu eserine okuyucuyu yönlendirmektedir. Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 610.

[180] Seyyid Kutub, **fî Zilâli'l-Kur'ân,** Dâru'ş-Şurûk, Kahire tsz, c. 3, s. 1488.

[181] Ebubekir Ahmed Ali Razi el-Cessas, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, thk: Muhammed Sadık Kumhavi, Dâru'l Hayai Türâsi'l-'Arabi, Beyrût 2009, c. 4, s. 226-230.

[182] Havvâ, **el-Esâs,** c. 2, s. 422-423.

rastlanmaktadır.[183] Muhtemelen el altında bulunan eserler içerisinde konuyla ilgili eserden yapılan iktibasa ulaşıldığı için nakletme ihtiyacı hissetmiştir.

Kur'ân ilimleri sahasında rastladığımız Muhammed Abdulazim ez-Zürkânî'nin *Menâhilu'l-İrfân'*ı, zaman zaman kendisinden alıntı yapılan nadir ilmi kaynaklar arasında sayılabilir.[184]

Bunların yanı sıra Saîd Havvâ, modern okuma kültürü gereği, modüler[185] ve kategorik[186] öğrenme metodlarıyla Kur'ân'da yer alan konuyla ilgili daha geniş bilgi için kendi eserlerine ve ilgili müslim-gayr-ı müslim aydınların eserlerine yönlendirme yapmaktadır. Bu konuda hiçbir eksiklik hissi taşımamakta, bunu sık sık yaparak ilgili hususa ilişkin duyarlılığını göstermektedir. Bazen de faydalı bilgiler kısmında konuyla alakalı eserlerden yanlış ve hatalı bilgiler içeren kaynaklar hakkında da uyarıda bulunmaktadır. Hz. Yûnus (as) kıssasını ele alan Malik b. Nebi'nin الظّاهرة القرأنية "*Zâhıratü'l-Kur'âniyye"* isimli eserini eleştirmektedir.[187]

Yine Saîd Havvâ, ´Â'râf Sûresi 16-17'nci âyetlerin tefsiri bağlamında sihirin etkisi, hipnotizma ve telkin konularında Neil Watson'un '*Harika Tabiat'* kitabından uzun alıntılar yaparak yararlanmaktadır.[188] Hasan Zeyno'nun '*et-Tatavvur ve'l-İnsan'* isimli eseri ile Antony Marcard'in Tevfik Süleyman ve bir komisyon tarafından Arapça'ya çevrilen '*Eski Yakındoğu Tarihi'* kitabından insan varlığının geçmişi ile alakalı jeolojik tahlillerinden istifade etmektedir.[189]

---

[183] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 6; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, **Fethu'l-Kâdir el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr**, Dâru'l-Ğıbn Kesîr, Beyrut 1998, c. 3, s. 88.

[184] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 16.

[185] Bireyin kendi kendisine öğrenmesini sağlayacak biçimde etkinliklerin düzenlendiği, bütünlüğü olan ve birbirini tamamlayan bağımsız öğrenme birimlerinden oluşan bir öğretim yaklaşımıdır. Veysel Sönmez, **Eğitim Bilimine Giriş**, Anı Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 138.

Aralarında herhangi bir bakımdan ilgi veya benzerlik bulunan şeylerin birbiriyle ilişkili biçimde ele alınması. Komisyon, **Türkçe Sözlük**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu, Ankara 1988, c. 2, s. 811.

[187] Havvâ, **el-Esâs,** c. 3, s. 81, 145; Malik bin Nebi, **Zahiretü'l Kur'ân,** Dâru'l-Fîkri'l-Mu'asır, Dımaşk 1987, s. 211.

[188] Havvâ, **el-Esâs,** c. 2, s. 343-344.

[189] Havvâ, **el-Esâs,** c. 2, s. 12; Hasan Zeyno, **et-Tatavvur ve'l-İnsan**, Dâru'l-'Ukûd, Beyrut 1971, s. 10-11.

Buna ilişkin diğer bir örnekte müellifimiz, "*Allah (cc)"*[190] isimli eserinde kâinattaki dokuz gerçekten söz etmekte ve bu dokuz gerçeğin her birisinin tartışma kabul etmeyecek şekilde Allah'ın varlığına ve birliğine delalet ettiğini göstermeye çalıştığını tefsirinde belirterek ilgili okuyucuyu eserine yönlendirmektedir.[191]

Seyyid Kutub'un fıkhî meselelere önem vermediğini ve fıkhın öğrenilmesini istemediğine yönelik eleştirilerine cevap babında, müellifimiz mevzunun ehlince ele alınması gereken uzun ve detaylı konu olduğunu belirtmiştir. Kutub'un eserlerinde okuyucuyu fıkhî kaynaklara yönlendirdiğini ifade eden Havvâ, kendisinin kaleme aldığı جولات في الفقهين الكبير والاكبرواصولهما '*İki Büyük İle En Büyük Fıkıh İle Onların Yöntemleri Arasında Bir Seyahat'* eserinde konuyu tartıştığını zikrederek okuyucuyu telif ettiği ilgili kitaba yönlendirmektedir.[192]

2.3.3. Eserin Emsallerinden Farklı Yönleri

Bu başlık altında Saîd Havvâ'nın tefsirinin ön plana çıkan iki temel özelliği üzerinde duracağız. Tefsir eserini benzerlerinden ayıran Kur'ân konularının bütünlüğü nazariyesine bakış açısı ve bunu tefsir çalışmasında nasıl uyguladığı meselesi, araştırmamızın önemli ilgi alanını teşkil etmektedir. Ayrı bir bölüm halinde işlenebilecek olan mevzunun bu safhada tahlil edilmesinin sebebi, inceleme konumuzun anlaşılmasında oynadığı anahtar roldür. Kur'ân konularının bütünlüğü nazariyesinin müellifizin tefsir eserinde taşıdığı önem, ilk sayfadan itibaren kendisini bariz biçimde göstermektedir.

Saîd Havvâ'nın tefsirini benzerlerinden ayıran diğer bir niteliği, son iki yüzyılda Müslümanların yeryüzü ölçeğinde dini, ahlaki, siyasi, sınaî ve ekonomik alanlarda uğradığı gerileme problemlerine ilişkin öngördüğü çözüm arayışlarıdır. Müellifimiz, Kur'ân konularının bütünlüğü nazariyesi meselesi kadar olmasa da buna yakın orandaki sayfa hacimleri boyunca, İslâm toplumunun asli yapısına dönmesi ve dünya imtihanını en az kayıpla sona erdirmesi amacıyla fikri mütalaalar da

[190] Saîd Havvâ, **İslâm'da Allah İnancı,** Çev. Ramazan Nazlı (Çev.), Hilâl Yay., İstanbul, s. 6.
[191] Yine aynı eserle ilgili Havvâ şunları ifade etmektedir: "Sözünü ettiğimiz "*Allah (cc)"* adlı eserimizde bütün bu hususlara dair açıklamalar bulunmaktadır, oraya başvurulabilir." Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 178.
[192] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 29.

bulunmaktadır. Genel anlamda Saîd Havvâ, telif ettiği elli civarındaki eserini bu amaçla yazmıştır. Kanaatimizce, Havvâ'nın tefsir eserini tahlil ettimiz bu çalışmada, Müslümanların gerileyiş sebepleri ve yeniden ayağa kalkmaları konusunda öne sürdüğü düşünceleri toplu biçimde ortaya konulmasaydı, çalışma ciddi anlamda eksik kalacaktı.

2.3.4. Kur'ân'da Konu Bütünlüğü Nazariyesi

Kur'ân ilimleri sahasında Münâsebetü'l-Kur'ân şeklinde tanımlanan Kur'ân'ın âyet ve sûrelerinin aralarındaki ilişki ve bağlantıyı ele alan ilim dalına farklı bir açıdan yaklaşım olarak nitelendirilebilecek الوحدة الموضوعية في القرآن 'Kur'ân'da Konu Bütünlüğü' düşüncesi, Saîd Havvâ'nın tefsirinin ön plana çıkan ayırıcı niteliğidir. Genel olarak müfessirin tefsirini, bu ideali gerçekleştirmek ve İslâm'ın davet anlayışına hizmet etmek üzere ilim dünyasına kazandırdığını ifade edebiliriz. Bu bağlamda söz konusu nazariyeyi ispatlamak üzere müfessirimizin eserine bariz biçimde yansıyan en önemli karakteristik temel yapı, birtakım özel anlam, lafız ve hurûf-u mukatta´a işaretlerinden hareketle bölümlere ayırdığı sûre ve âyetleri, özelden genele ya da yakından uzağa doğru genel Kur'ân bütünlüğü çerçevesinde konumlandırmaya gayret etmesidir. Öyle ki o, her bölüm öncesinde ve sonrasında birimler arası ilişki ve bağlantılar ağını ısrarla ve yoğun tekrar pahasına belirgin kılmaya çalışmaktadır.

Bu başlık altında Saîd Havvâ'nın Kur'ân'ın konu bütünlüğü nazariyesini ayrıntılı şekilde tahlil etmeye özen göstereceğiz. Zira konunun anlaşılması müfessirimizin eserinde uyguladığı parça-bütün ilişkisinin kavranmasına bağlıdır. Kanaatimizce müfessirimizin tefsirini farklı kılan unsurların başında gelen Kur'ân'da konu bütünlüğü nazariyesi ve İslâmî yeniden diriliş ideali bütün ayrıntılarıyla izah edildiğinde, eserin yazılış gayesi daha açık biçimde netliğe kavuşacaktır.

Saîd Havvâ, *el-Esâs'*ı, Kur'ân'ın konu bütünlüğü nazariyesinin Kur'ân'ın bütününe uygulandığı ilk kapsamlı tefsir eseri olarak tanımlamaktadır. Bu nazariye Fatiha'dan Nâs'a kadar bütün Kur'ân bölümlerine tatbik edilmiştir. Saîd Havvâ, eserinde Kur'ân'ın dört ana kısmının (tıvâl, miun, mesânî ve mufassal) biribiriyle bağlantısını açıklamış, bütün kısımlarının birbirlerini mana açısından desteklemesini

ispat etmeye gayret etmiştir. Söz konusu kısım ve alt gruplarının kapsamı dâhilindeki ayetler topluluğunun, aşamalı olarak Bakara Sûresi'ndeki eksenlerini ve onun diğer sûrelerdeki anlam uzantılarını açıklamak üzere nazil olduğunu izah etmiştir.

2.3.4.1. Konu Bütünlüğü Tezine Duyduğu İhtiyaç

Havvâ, kendisinin ilk defa Kur'ân'ın bütün sûrelerini kapsamlı bir şekilde, Kur'ân konularının bütünlüğü nazariyesi ışığı altında geniş bir şekilde izah ettiğini iddia etmektedir. Bu bağlamda ortaya koyduğu deliller bu savını ispatladığını, tefsir çalışmasının sûrenin birliği, Kur'ân'dan bir grup sûrenin birliği, Kur'ân kısımlarının bütünlüğü ve Kur'ân'ın tümünün bütünlüğü ile ilgili pek çok noktaya cevap verdiğini dile getirmektedir.

Saîd Havvâ'ya göre kapsamlı bir tez başlığı altında olmaksızın konu ile ilgili iddialarda bulunmak ve sûreler arasındaki ilişki ağlarını göstermek bir çeşit zorlama olacaktır. Ona göre tefsirinde konuyu geniş bir şekilde işlemesi, çağın gereği ve zorunluluğudur. Her ne kadar kendisinden önceki müfessirler, bu zorunluluğun farkına varmış olsalar da, Kur'ân sûreleri ve ayetleri arasındaki ilişki ağının varlığına inanmış ve buna sadece işaret etmekle yetinmişlerdir.[193]

Müfessirimiz, söz konusu Kur'ân konularının bütünlüğü nazariyesi ile ilgili görüşlerini aktardıktan sonra, tezini desteklemek için Fahreddin er-Râzi'den (ö.606/1210) Bakara Sûresi'nin tefsiri ile ilgili şu alıntıyı yapmaktadır:

> "Bu sûrenin ifadelerinin incelikleri üzerinde dikkatle düşünen, onun tertibinin harikalarının farkına varan bir kimse, lafızlarının fesahati ve manalarının yüksekliği bakımından mucize olduğunu göreceği gibi tertibi ve âyetlerinin sıralanışıyla da mucize olduğunu fark edecektir. Muhtemelen 'O, üslûbu dolayısıyla mucizedir' diyenler, bunu anlatmak istemişlerdir. Şu kadar var ki, ben müfessirlerin büyük çoğunluğunun Kur'ân'ın bu inceliklerinin üzerinde durmadıklarını, bu sırlara gerektiği gibi dikkat etmediklerini gördüm. Burada mesela şairin, 'Gözler yıldızı

[193] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 14-15.

küçük görürler, ancak burada suç yıldızın değil, gören gözündür' sözleriyle anlatmak istediği bu durumdan başkasına benzememektedir."[194]

Saîd Havvâ, ikinci bir tanık olarak Şeyh Veliyuddin el-Mellâvî'den de (ö. h.1181) şu aktarımı yapmaktadır:

> "Âyet-i Kerîmelerin birbirleriyle münâsebetleri aranmaz diyen kişi vehme kapılmıştır. Çünkü bu âyetler, değişik durumlara göre nazil olmuş ve bu konuda kesin sözü söylemiştir. Âyetler, vâkıalara uygun olarak indirildiği gibi hikmete uygun olarak da düzenlenmiş ve asıl yerlerine konulmuşlardır. Kur'ân toplu olarak Beytü'l-İzze'ye indirildiği gibi Levh-i Mahfûz'dakine uygun olarak bütün sûre ve âyetlerin yerleri vahiy ile tespit edilmiştir. Onun üslûbu ve göz kamaştırıcı ifadeleri apaçık bir mucizedir. Bütün âyetlerde, her şeyden önce araştırılması gereken o âyetin kendisinden önceki âyeti tamamlayıcı ya da kendisinden önceki ayetten bağımsız olup olmadığı konusudur. Sonra da bu âyetin kendisinden önceki ile münâsebet yönü araştırılmalıdır. Bu alanda etraflı bilgi bulunmaktadır. Aynı durum sûrelerde de aranır ve bu sûrenin kendisinden önceki âyet ile ilişkisi ve niçin indirilmiş olduğu da tetkik edilir."[195]

Müfessirimiz, Kur'ân'da konu bütünlüğü meselesinin müsteşriklerce, Kur'ân'ı ve İslâm âlimlerini tenkid etmek üzere kullanılan bir alan olarak değerlendirildiğini, bundan dolayı kesin bir biçimde konuya eğildiğini, tefsirinin ilerleyen kısımlarında savunduğu tezin doğruluğuna ilişkin kanaatlerin pekişeceğini iddia etmektedir. Çağın gerektirdiği bir ihtiyaç olan Kur'ân'da konu bütünlüğü tezinin, bu ihtiyacı karşılamanın yanı sıra Kur'ân'ın incelik ve sırlarını araştıran ve bu konuda bilgi sahibi olmayı arzulayanların susuzluğunu gidereceğini de eklemektedir.[196]

Saîd Havvâ, Kur'ân'da konu bütünlüğü hususunun kolay bir işlem olduğunu; ancak bunu Kur'ân üzerinde uygulamanın, insanın imkânlarını zorladığını dile getirmektedir. Ona göre, Allah Teâlâ, kâinata çok ilginç birliktelikler yerleştirmiş,

---

[194] Muhammed er-Râzî Fahreddin b. Allame Diyau'd-Din, **Mefâtîhu'l-Ğayb Tefsiru'l-Kebîr**, Dâru İhyu Türâsi'l-Arabi, Beyrut tsz., c. 7, s. 128.

[195] Muhammed Abdulazim Zürkânî, **Menâhilu'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'ân**, İsa Babe'l-Halebî ve Şürekâhü, Dımaşk tsz., s. 73-74.

[196] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 14-15.

buradaki parçaları birleştirme işlemini insanın çalışmasına bağlı kılmıştır. Havvâ, sözlerinin devamında şunları ifade etmektedir:

> "İnsanlar, bitip tükenmeyen ihtiyaçlarına cevap vermek üzere çeşitli çaba ve girişimlerde bulunmalıdırlar. Kur'ân'da da çok farklı mevzu ele alınmaktadır. Sûreler arasında da çok değişik konu bağlantıları vardır. Bütün bunlar çok ilginç ve mucizevî biçimde vuku bulmaktadır. İnsanın kendi ihtiyacı hususunda kamil manada veri elde edebilmesi, onun gayretlerine bırakılmıştır. Bu konu, daha çok âlimlerin uğraş göstereceği bir alandır. Yaşam tarzı, ahlak, ibadet, bireysel ve toplumsal ilişkiler, akâid, hüküm çıkarma yöntemleri veya daha başka konular âlimlerin inceleme sahasına dâhildir. Doğal olarak bu alanda doğru anlayışlar geliştirmek, insanın, Allah'ın kâinata yerleştirdiği âyetlerini doğru anlama aşamalarını başarıyla geçmesine bağlanmıştır."[197]

Saîd Havvâ belirlediği genel ilkeleri somut örnekler bağlamında izah etmek için çeşitli açıklamalarda bulunmaktadır. Ona göre konuyla ilgili olarak Bakara Sûresi 195'nci ayetindeki *"kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın"* kısmı göz önünde bulundurulduğunda, intiharın men edildiği anlaşılmaktadır. İntihar eyleminin yasaklandığı ayetin içinde bulunduğu pasaj, siyak sibak-ilişkisi bağlamında ele alındığında ise başka manalar zuhur etmektedir. Aynı şekilde içinde bulunduğu anlatım düzeni kapsamında ayet tahlil edildiğinde, çok daha ince hususlar gün yüzüne çıkmaktadır. Havvâ'ya göre bütün bu manaların anlaşılması murad edilmiştir ve mütekaddim müfessirler de bu sözleri irad etmiştir.

Müellifimiz, yaptığı bu girizgâhın ardndan şu değerlendirmeleri yapar: Ayet ilk bakışta tahlil edildiğinde intihar etmenin yasak olduğu anlaşılmaktadır. Yani kişinin kendi kendisini ölüme sürüklemesi menedilmiştir. 'Filan kişi ölümünü hazırladı' tabirine konu olacak bir durum vuku bulmuşsa, bu durumda iyiliği emredip kötülüğü nehyederken öldürülen kimse intihar edenlerin kapsamına alınır mı, sorusunu soran Havvâ, cevaben şunu ifade eder: "Bilakis, o kimse bundan dolayı sevaba nail olur."

[197] Havvâ, **el-Esâs**, c. 5, s. 175.

Said Havva, ayetin tefsiri sırasında "inkârcılar saldırdığında onlara karşı savunma yapmak için ortaya atılan ve öldürülen de canına kıymış mıdır?" sualiyle konuya genişlik kazandırır. Müfessirimiz bu soruya cevaben Hanefilerin, eğer karşı koymasıyla inkacıları tahrip edip kalplerine korku salmışsa bundan mesul olmaz, aksi takdirde olur demiştir, cevabını verir.[198]

Müfessirimize göre kendini tehlikeye atma yasağının Allah yolunda mal infak etme emrinin ardından gelişi, zihinde yeni maanların belirmesine yol açmaktadır. Allah yolunda infakta bulunmama yasaklanmaktadır. Çünkü Allah yolunda yardım yapmamak insanı helaka sürükler. Buhârî'nin Huzeyfe (r.a.) yoluyla aktardığı rivayet bunu teyit etmektedir: "*Bu infak hakkında nazil oldu*."[199]

Saîd Havvâ, bunun dışında ayetle ilgili olarak İbn Abbas, Dahhâk, Said b. Cübeyr ve Hasan el-Basrî'den aynı manayı destekleyecek birçok söz aktarmaktadır. Bunların ardından: "Savaş ayetlerinin ardından sıralanmasına baktığımızda, bu ayet yoluyla bizlere şu mesaj verilmektedir: Cihadı terketmeyin,"[200] şeklinde konuyu bağlamaktadır.

Bu pasajla ilgili salt metne bağlı kalarak, ayetin bulunduğu yakın ya da genel bağlam göz önünde bulundurularak üç ana bakış açısı geliştirilmiştir. Saîd Havvâ, kendisinden önceki tefsir imamlarının yaklaşımıyla alakalı en açık örneğin bu ayetle ilintili şekilde net biçimde ortaya çıktığını savunmaktadır. Kur'ân'ın konu bütünlüğü çerçevesinde ayet ya da ayetin uzak ve yakın bağlamı çerçevesinde murad edilen mana göz önüne alındığında ortaya çıkan sonuç, Kur'ân manalarının bitmez tükenmez olduğu gerçeğidir.

Metnin ibareleri, işaret ettikleri ile birlikte değerlendirildiğinde uçsuz bucaksız anlamların ortaya çıkacağını aktaran Havvâ, bunların hepsinin Allah'ın belirlediği ölçüde kitabından alınabildiğini hatırlatmaktadır.[201] Mezkûr nedenler dolayısıyla müellifimizin Kur'ân bütünlüğü nazariyesini gerekli gördüğü anlaşılmaktadır.

---

[198] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 226-227.
[199] Buhârî, **Sahîh-u Buhârî,** s. 543; Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 227.
[200] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 227.
[201] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 227-228.

2.3.4.2. Tenâsübü'l-Kur'ân'a Verdiği Ehemmiyet

Saîd Havvâ, eserinin girişinde konuya ne kadar ehemmiyet verdiğini, kullandığı başlık ve yazdığı uzun mukaddime ile göstermeye gayret etmiştir. Müellifimize göre T*enâsübü'l-Kur'ân* ilmi sahasında birçok kişi kitaplar yazarak konuyu izah etmeye çalışmış ve pek çok sonuçlara ulaşmıştır. Bu kabule rağmen kendisinden önceki çalışmalar, bir tek sûredeki âyetlerin münâsebetleri ya da bir önceki sûrenin sonu ile bir sonraki sûrenin başı arasındaki münâsebet etrafında dönüp dolaşmaktadır. Ona göre bu hususta bildiği kadarıyla başka bir şey yapılmamıştır.[202]

Muhtemelen Saîd Havvâ'nn yaşadığı ortamın olumsuz şartlar nedeniyle Burhanuddin İbrahim b. Ömer el-Bıkâi'nin (ö.885/1480) *Nazmu'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Ayâti ve's-Suver*[203] isimli eserinden haberi olmamıştır. Bunu kendisinin tefsir çalışması sırasında *Nazmu'd-Dürer*'in baskı halinde olduğunu belirtmesinden anlamaktayız.[204] Tenâsüb ilminin bağımsız bir disiplin halini alıp usûl ve esaslarının olgunlaşmasını sağlayan ve baştan sona bunu bütün Kur'ân sûrelerine uyarlayan Fahrettin er-Râzi'nin (ö.606/1209)[205] *Mefâtihu'l-Ğayb*'ını da baştan sona okumadığı kanaatindeyiz. Her ne kadar tefsirinde kendisinden alıntılar yapsa dahi bunu Nesefî ve Âlûsî vasıtasıyla aktardığını müşahede etmekteyiz.[206]

Saîd Havvâ, Kur'ân'da konu bütünlüğünü ihtiva eden nazariyesine benzer biçimde, kapsayıcı bir tezin ışığı altında Kur'ân'ın bütün sûrelerinin tefsir edildiği esere şahit olmamıştır.[207] Bundan yola çıkarak tefsirinin birinci hatta ana özelliğinin Kur'ân'da konu bütünlüğü konusunda yeni bir tez ortaya koymak olduğunu

---

[202] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s.14.

[203] Burhanuddin İbrahim b. Ömer el-Bıkâi, **Nazmu'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Ayâti ve's-Suver,** Dâru'l-Kütübi'l-İslâm, Kahire, c. 1, s. 17.

[204] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s.14-15.

[205] Faik Yılmaz, **Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münasebet**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 43, 56.

[206] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 14.

[207] Kur'ân'da konu bütünlüğü nazariyesini ilk ele alan alim Muhammed Mahmud Hicazî'dir. Bu alandaki en cesur çıkışı ise Saîd Havvâ yapmıştır. Cemile Mûcârî**, "Nazâriyetü Vahdeti'l-Kur'âniyeti fi Tefsîri Saîd Havvâ**." (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Emir Abdulkadir Üniversitesi, Cezayir 2001, s. ظ.ط; Selim Hilali, "**Müellefâtü Saîd Havvâ Dirâseten ve Takvimen"** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmiatu'l-Halîl Yüksek Öğretim Fakültesi Usulu'd-Din Bilim Dalı, Fîlistin 2015, s.5.

savunmaktadır.[208] Küçüklüğünden beri Allah'ın üzerindeki lütfunun bir eseri olarak âyet ve sûreler arasındaki ilişkinin sırları üzerinde çokça düşündüğünü, Bakara Sûresi ile onun ardından gelen yedi sûre arasındaki ilişkinin anahtarının kalbine doğduğunu kaydeden Havvâ, saydığı bahse konu sûrelerin hasen bir hadiste[209] belirtildiği üzere Kur'ân'ın birinci kısmını teşkil ettiğini belirtmektedir.[210]

Saîd Havvâ, tefsirinin başlangıç kısmında mevzunun önemine ilişkin ilim ehlinin dikkatini yoğunlaştırdığı uğraşın hikmetine yöneltmek arzusundadır. Bu meyanda görüşünü desteklemek ve izah etmek maksadıyla *Menâhilu'l-İrfan* yazarı Zürkânî'den uzun bir metin alıntılamaktadır. Burada Kur'ân'da konu bütünlüğünü ispatlamaya, Allah'ın kelâmı olduğunu delillendirmeye ve Kur'ân i'câzının örneklerini sunmaya gayret etmektedir. *el-Esâs* müellifi, Kur'ân'ın beşer kaynaklı olduğunu düşünen kimselere karşı onun Allah kelâmı olduğunu, mevcut dizilişi ve 23 yıllık zaman zarfında vahyolunan Allah kelâmının ilk ve son örnekleri arasında en ufak bir tenakuz olmamasıyla kanıtlamaya çalışmaktadır.[211] Saîd Havvâ, mevzuyla alakalı aktarılmasını gerekli gördüğü nakilleri paylaştıktan sonra konuyu enine boyuna tartışmaktadır.[212]

Havvâ, tefsirinde her ne kadar Kur'ân'da konu bütünlüğü ve genel olarak Kur'ân'ın anlatım düzeni konularını ağırlık olarak ele alsa da sûrenin bütünlüğü ile sûreye has anlatım düzenini de açıkça ortaya koymaya gayret göstermektedir. Kendisinin ifadesiyle," Kur'ân'da konu bütünlüğü nazariyesi, her bir sûrenin özel anlatım düzenine birtakım yeni ufuklar kazandırmaktadır".[213]

Müfessirimiz, satır aralarında normal bir okuyucunun sûreler ile ekseni arasındaki bağlantıyı fark edemeyeceğini savunmaktadır.[214] Ona göre bazen sûreler arası bağlantı açık olur, bazen de düşünmeye ihtiyaç bırakmaktadır. Bu ve bundan başka hususlardan ötürü, Kur'ân'ın konularının bütünlüğü çerçevesinde, Kur'ân

[208] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s.14, 339.
[209] et-Taberâni, **el-Mu´cemu'l-Kebir**, c. 8, s. 309, h.n.8003.
[210] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s.14-15.
[211] ez-Zürkânî, **Menâhilu'l-İrfan**, s. 333-343; Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 16-17.
[212] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 16-17.
[213] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 340.
[214] Havvâ, **el-Esâs,** c. 5, s. 130.

kısımları arasındaki ilişkiler ağının izahı, Kur'ân i'câzının bir yönünü oluşturmaktadır.[215]

Saîd Havvâ, buradan hareketle Kur'ân'ı nüzûl sıralamasına göre tefsir etme girişiminde bulunmayı, akıldan yoksun olmakla eşdeğer bir durum olarak yorumlamaktadır. Onun anlayışına göre, akıldan yoksun kimseler, bu düzenin sırlarını idrak edemedikleri için ya başka düzenlemeler yapma yoluna girmektedirler ya da mevcut Kur'ân dizilişine itirazda bulunmaktadırlar. Bu büyük bir hatadır. Kur'ân'ın mevcut dizilişinden farklı olarak tefsir etme yoluna gidilmesi ya da müfessirin kendi savına göre bir dizilişe yönelerek tevil etmeye kalkışması, Saîd Havvâ'ya göre asıl itibariyle hiçbir dayanak ve delilin eşlik etmediği araştırma şeklidir. Ona göre bu düşüncenin Kur'ân'a tatbik edilmesi, ümmeti inkâra dahi yöneltebilir. Çünkü Kur'ân'ın mevcut dizilişinde bir i'câz vardır ve düzenlemeler bunun üzerinde ifa edilmektedir.[216]

el-Esâs müellifi, âyetler ve sûreler arası münâsebet konusunu işlerken bazı esaslara dayanmaktadır. Ona göre Kur'ân sûreleri 24 ayrı gruba ayrılmaktadır. Ona göre Fatiha Sûresi, Kur'ân-ı Kerîm'in önsözü, Bakara Sûresi ise Kur'ân'ın odak noktası, özü ve eksenidir. Diğer sûreler de Bakara Sûresi'nde özleri bulunan asıl anlamların geniş açıklamalarından ibarettir. Müellifimiz, bunların yanı sıra, sûreler arasında oluşturduğu kısım, bölüm, grup ve fıkraları tayin etmek üzere belirli başlangıç ve sonuç noktaları tespit etmektedir. Bütün bu bölümler arası münâsebeti parçadan bütüne doğru belirleyerek, tüm sûreleri Bakara Sûresi ile irtibatlı hale getirmektedir. Müfessirimizin bütün sûrelerin ilişki ağının merkezi olarak Bakara Sûresi'ni belirlemesinin nedeni, sûrenin Kur'ân-ı Kerîm'in hükümlerinin çoğunu kapsaması, bütün sûrelerin odak noktasını teşkil etmesi ve Kur'ân'ın özü ve ekseni kabul edilmesindendir.[217]

Müellifimiz, Kur'ân'ın konu bütünlüğü nazariyesini tatbik ederken takip ettiği yöntem şu şekilde sıralanabilir:

[215] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 116.
[216] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 116.
[217] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 604.

a) Sûrenin konusunun ve hedefinin belirlenmesi,[218]

b) Sûrenin başı ile sonu arasındaki bağlantının ortaya konulması,[219]

c) Sûrenin başı ile konuları arasındaki bağlantının keşfedilmesi,[220]

d) Sûrenin başlangıcı ile ekseni ve ekseninin uzantıları arasındaki bağlantının tespit edilmesi,[221]

e) Sûrenin bölümleri arasındaki bağlantının açıklanması,[222]

f) Her bölüm için konu bütünlüğünün izah edilmesi,[223]

g) Ayetin bölümlerle konu bütünlüğü etrafındaki ilişki ağının belirlenmesi,[224]

h) Sûrenin sonu ile konusu arasındaki ilişki ağının tasviri,[225]

i) Sûrenin sonu ile ekseni ve ekseninin uzantıları arasındaki birliktelik unsurlarının açıklanması.[226]

2.3.4.3. Kur'ân Sûreleri Arası Münâsebette Takip Ettiği Metot

Saîd Havvâ, tefsirine önemli ve ayırıcı bir karakter kazandıran Kur'ân'da konu bütünlüğü düşüncesini somut örnekler ışığında izah ederken muhtelif bir kısım vasıtalardan yararlanır. Bunlardan en kayda değer olanı, birtakım hurûf-ı mukattaa, Kur'ân edat ve kavramlarına anlamlar yükleyerek geliştirdiği formülasyon sistemidir. Ona göre إذا ile başlayan sûrelerin genelinde kıyamet gününün ahvali ile ilgili hadiseler ele alınmaktadır. إذا ile başlayan sûrelerden Müâfikûn Sûresi genel itibariyle münafıklardan bahsetmesine karşın son iki ayetteki ahiret hayatı vurgusu, müellifi sûreyle ilgili bu genel yargıya ulaştırdığını öngörüyoruz.

Hâcc Sûresi kıyamet gününün ahvalinden bahsettiği için إذا ile başlayan bütün sûrelerin ekseni Hâcc Sûresi'dir. Bunun en önemli kanıtı, Vâkıa, Tekvîr, İnfitâr, İnşikâk ve Zilzâl gibi sûrelerin ahiret hayatı ile ilgili konulara değinmeleridir.[227] Buna

[218] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 580.
[219] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 604.
[220] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 458.
[221] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 598.
[222] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 489.
[223] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 603.
[224] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 391.
[225] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 396.
[226] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 407.
[227] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 116.

karşın إذا ile başlayan Nasr Sûresi gibi sûreler kıyamet ahvalinden bahsetmemektedir. Saîd Havvâ'nın bu ifadeyi إذا ile başlayan sûrelerin geneli için kullandığını, bütün sûreleri kastetmediğini düşünmekteyiz.

el-Esâs sahibine göre sûre başlangıçlarının farklılığı, Bakara Sûresi'nin bir başka açıdan tefsir edileceğinin işaretidir. Başlangıç yapıları farklı her bir sûrenin ekseninin farklılığı buna delil teşkil etmektedir. Konuyla ilgili açıklamalarında bu iddiasını ispat etmeye çalışmaktadır. Geliştirdiği nazariyeye göre إذا edatı ve başında yemin bulunan her sûre, Bakara Sûresi'nin mukaddimesini açıklamaktadır. يا أيّها ile başlayan her sûre ise genel olarak Bakara Sûresi'nde itikad açısından zıt konumda bulunun iki inanç kesiminin özelliklerinin anlatıldığı ayet gruplarını izah etmektedir. İnanan ve inkâr eden grupları oluşturan iki kesimin anlatıldığı pasajlar, Bakara Sûresi'nin mukaddimesinden sonra gelmektedir. Bu ayetlerde zıt inanç gruplarının genel karakteristik nitelikleri işlenmektedir.[228]

Saîd Havvâ, konuyla ilgili sunduğu sebepler ve bunlara ilişkin geliştirdiği delilleri ilk etapta Vâkıa Sûresi'nde dile getirmektedir. Kur'ân'da إذا ile başlayan ilk sûre bu sûredir ve إذا ile başlayan sûreler, Kur'ân'ın sonuna kadar yer almaktadır. Buna göre إذا ile başlayan ne kadar sûre varsa, hepsi Bakara Sûresi'nin mukaddimesinden sonra gelen âyetleri açıklamaktadır. Buna dair delil ise إذا ile başlayan sûrelerin ele aldığı konuların genel ortaklığıdır.[229]

Saîd Havvâ, bu kanıya şu hadiseden hareketle varmaktadır: إذا ile başlayan sûreler, daha önce gelmiş sûrelerin grupları içerisinde, Bakara Sûresi'nin mukaddimesini veya mukaddimede yer alan hususları açıklayan sûre gruplarıyla bir arada bulunurlar ya da mukaddimeden sonra gelen konuları doğrudan açıklayan sûrelerle bir arada yer alırlar. Müellifimiz bu sûreleri ve eksenlerini ele alırken bütün bu hususları ayrıntılı biçimde açıklamaktadır.[230]

إذا ile başlayan Vâkıa, Tekvîr, İnfitâr, İnşikâk ve Zilzâl sûreleri açık bir şekilde kıyamet hakkındaki konuları ele alırlar. Nasr ve Vâkıa sûreleri de aynı şekilde إذا ile

[228] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 94-95.
[229] Havvâ, **el-Esâs**, c. 6, s. 94-95.
[230] Havvâ, **el-Esâs**, c. 6, s. 94-95.

başlamaktadır. Her iki sûrede tespih etme ile ilgili emirler yer almaktadır. Manalar arasındaki bu benzerlik ve sûre başlangıçlarının birlikteliği, müellifimizde sûrelerin eksenlerinin bir olduğu düşüncesine yönlendirmektedir. Kendisinin bu konudaki diğer önemli bir iddiası إذا ile başlayan sûrelerin eksenlerinin, Bakara Sûresi'nin mukaddimesinden sonra gelen iki iki inanç grubunun anlatıldığı eksen çerçevesi dışına çıkmadığı yönündedir.[231] Yani inananlar ile inkarcı kesimlerin hususiyetlerinin anlatıldığı Bakara 1-21 arası ayetlerini oluşturan mukaddimenin izah ettiği muhteva kapsamında yer almaktaadırlar.

el-Esâs müellifine göre, bu sûrelerin eksenini teşkil eden âyetler Bakara Sûresi'nin mukaddimesinden sonra gelen âyet, yani: يَا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ *"Ey İnsanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin ki takvaya erişesiniz*"[232] âyeti ile Allah'ın şu kelâmı ile başlayan Hac Sûresi'nin âyetidir: يَا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ *"Ey İnsanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının! Muhakkak ki kıyamet sarsıntısı, büyük bir olaydır!*"[233] Müellifimize göre, Hac Sûresi'nin başında kıyamet günü hadiseleri hatırlatılarak takvaya ilişkin teşvikler yer almaktadır. Buradan hareketle şu husus belirtilebilir: إذا ile başlayan her sûrede ibadet etmeye, takvaya, salih amele, ahiret hayatı ya da yerine göre daha başka benzer konulara teşvikte bulunma söz konudur.[234]

Zümer Sûresi'nin bölümlerinin belirlenmesinde takip edilen yöntem, Saîd Havvâ'nın Kur'ân'ı bölümlere ayırma ameliyesinin prensiplerini açıklar mahiyettedir. Ona göre sûrenin başında şu ayet yer almaktadır: تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ "*Bu kitabın indirilişi aziz ve hâkim olan Allah'ın katındandır.*"[235] İlk bölümün başlangıcı müellifimizce şu ayetle belirlenmiştir: اِنَّا اَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ "*Biz kitabı sana gerçeğin (hak ve hakikatin) bilgisi olarak indirdik."*[236] İkinci bölüm de şu ayetle başlamaktadır:

[231] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 94-95.
[232] Bakara, 2/21.
[233] Hac, 22/1.
[234] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 94-95.
[235] Zümer, 39/1.
[236] Zümer, 39/2.

إِنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ لِلنَّاسِ بِالْحَقِّ *"Biz sana, insanlar için gerçeği ortaya koymak üzere kitabı indirdik."*[237]

Saîd Havvâ, Kur'ân'ı bölümlendirme ve bölümlerin baş kısımlarının benzerliğinin yanında, sûrenin giriş kısmı ile birinci ve ikinci bölümlerinin başlangıçlarının uyumu, yeni bir ana anlatım düzeninin başlayacağına delalet etmektedir."[238] Bu safhada Saîd Havvâ'nın, Hakka ve Vâkıa sûreleri arasında yaşadığı karmaşada görüldüğü üzere, bazen objektif kriterler yerine hissiyatına göre kararlar aldığı görülmektedir. Kur'ân konularının birlikteliği (tevhidi) nazariyesi etrafında müellifin geliştirdiği bölümlendirme ameliyesinde zorlama bir takım çabalara girdiği, bir ayet veya muhteva üzerinden sûre boyunca dile getirilen diğer mesajları göz ardı ettiği veya söz konusu ayetleri eksen olarak belirlediği mana etrafında yorumladığı ifade edilebilir.

Zümer Sûresi'nin mukaddimesi ve bölümlerin başında yer alan ayet başlangıçlarının benzerliği, müellifimize göre Zümer Sûresi'nden itibaren yeni bir bölümün başlamasına işarettir. Her başlangıç ayeti kitaptan (Kur'ân-ı Kerim) bahsederken, müellifin kategorize ettiği bölümlerin içerisinde farklı konulara değinen ayetler de vardır.[239] Buna göre kendisinin ayetleri genel muhteva itibariyle bir konu etrafında ele aldığı ve ayetleri uzak bir perspektiften hareketle kategorize ettiği belirtilebilir.

Saîd Havvâ'nın sûrelerin bağlantıları arasında geliştirdiği formüllere ilişkin diğer bir örnek, grubun başlangıç ve bitiş sûrelerini belirlerken sûre içeriklerinin yönlendirici rolüne ilişkindir. Mufassal kısmın altıncı grup sûrelerinin sınırlarını belirlerken yaşadığı tereddütleri ve karar verme süreçlerinin aşamalarını okuyucuları ile samimi bir üslup çerçevesinde paylaşan Havvâ, altıncı grubun sınırlarını belirleme konusunda çok tereddüt ettiğini ifade etmektedir. Mufassal kısım altıncı grubunun

---

[237] Zümer, 39/41.
[238] Havvâ, **el-Esâs,** c. 5, s. 332.
[239] Zümer Sûresi muhteva itibariyle Allah'ın kudretine ilişkin delillerine ve ahiret hayatında farklı inanç kesimlerinin karşılacağı akıbetlere değinmektedir. Bunların yanında rızık, insanın zayıflığı, Allah'a ümit bağlama, kalbin tatmin olmasıi ilmin hakikati algılamadaki önemine de değinilmektedir. Bkz. Zümer, 39/9, 39, 63.

başlangıcı ve sonu konusunda baştan itibaren hissiyatının, Hakka Sûresi'nin grubun başlangıç sûresi olduğu yönündedir.[240]

Müellifimiz, sözlerinin devamında, daha sonra yaptığı araştırma neticesinde Hakka Sûresi'nin, Vâkıa Sûresi'ne içeriği ve sonu itibariyle ilginç bir şekilde çokça benzediğini görür. Nitekim Vâkıa Sûresi şu âyetle sona ermektedir: فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ "*Azamet sahibi Rabbinin ismini tespih et*!"[241] Aynı şekilde Hakka Sûresi de bu âyetle bitmektedir. Hakka Sûresi'nin içeriği çok derin biçimde Vâkıa Sûresi'nin muhtevasına benzemektedir.[242]

Buradan hareketle Vâkıa Sûresi'nin grubun son sûresi olduğu, başlangıç sûresi olmadığı kanaatine varan Havvâ, uzun bir düşünme ameliyesinin ardından Hakka Sûresi'nin grubun son sûresi olduğu hususunu ön plana çıkararak bu yönde bir tercihte bulunur. Vâkıa ve ondan sonra gelen beş sûrenin (Hadîd, Mücâdele, Haşr, Mümtehine ve Sâff) bir grup oluşturduğuna karar verir. Onu bu karara yönelten usûl kaidesi, '*aynı mana etrafında teşkil edilen grubun nihai hükmü de bu manaya göre verilir'* ilkesidir. Altı sûrenin ihtiva ettiği ortak manalar kendisini bu sonuca ulaştırır.[243]

Buna ilişkin bir diğer ilginç örnek, Mâûn Sûresi'nin ekseninin Bakara Sûresi mukaddimesi olduğuna ilişkin kurduğu anlam bağlantısıdır. Saîd Havvâ, yaptığı çözümlemede şu açıklamalarda bulunur: Allah Teâlâ, Bakara Sûresi mukaddimesinde muttakileri gayba iman etmekle nitelerken, münafıkları iman ettiklerini iddia ettikleri halde gerçekte iman etmemekle tanımlamaktadır. Mâûn Sûresi'nde ise Allah, kâfir ve münafıkları yalancılıkla (dini yalanlama) ile vasıflandırmaktadır.[244]

Allah, Bakara Sûresi'nde muttakileri infak edenler olarak tanımlarken Mâûn Sûresi'nde kâfir ve münafıkları, infak etmemek ve fakirin doyurulmasına teşvik etmemekle, bilakis onlara eziyet etmek, yardım etmek isteyenleri engellemekle vasıflandırmaktadır. Buradan hareketle müellifimiz, "Mâûn Sûresi, Bakara Sûresi

[240] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 293
[241] Vâkıa, 56/96.
[242] Havvâ, **el-Esâs,** c. 3, s. 7.
[243] Havvâ, **el-Esâs**, c. 6, s. 293. Buna ilişkin daha farklı örnekler için Bkz. Havvâ, **el-Esâs**, VI, s. 346, 361, 430.
[244] Havvâ, **el-Esâs**, c. 6, s. 293

mukaddimesinin takdim ettiği kâfir, münafık ve muttakiler hakkındaki resmi genel olarak tamamlamakta, nifak hakkında resmi konuyu tamalayacak bilgiler vermektedir" demektedir.[245] Saîd Havvâ'ya göre Maûn Sûresi, münafıkların temel hasletlerine ilişkin Kur'ân'ın bakış açısının koordinatlarını tamamlayan öğelere vurgu yapmaktadır. Buradan hareketle sûreyi iki temel inanç grubunu ele alan eksenin açıklaması mahiyetinde değerlendirmiştir.

Saîd Havvâ'nın geliştirdiği nazariye çerçevesinde Nasr, İnfitâr ve İnşikâk sûreleri, إذا ile başladıkları halde Bakara Sûresi'nin mukaddimesini açıklamamaktadırlar. Ona göre bu konuda istisnai bazı durumlar vardır. Müellifimiz, anılan her üç sûreyi Bakara Sûresi 21-25'nci ayet grubunu açıklayan sûreler şeklinde sınıflandırmaktadır.[246]

Hülasa, konu hakkında şunlar söylenebilir: Mufassal kısmın on üçüncü grubu ile ilgili yaptığı girişte olduğu gibi, sûre yemin ifadesiyle başlıyorsa, yeni bir grup sûrenin başlangıcına işaret eder. Aynı grup sûrelerin sonunda, başında إذا edatı bulunan bir sûre varsa (bu edatla başlıyorsa), içinde bulunduğu grubun son sûresi olduğuna işarettir.[247] Nitekim bu grup Tîn Sûresi ile başlayıp Zilzâl Sûresi ile sona ermektedir. Bu misalden hareketle Saîd Havvâ şu genel kaideyi hatırlatmaktadır: Bir grubu oluşturan sûreleri belirlerken ve grubun başlangıç ve sonuç sûrelerini tayin ederken belirlenen kıstas, sûrelerin başlangıç yapısı ve muhteva olarak birbirlerine yakınlıklarıdır.[248]

Saîd Havvâ, sûre başlangıçları ile sûre muhtevaları arasında ilişki olduğunu savunmaktadır. Bu konudaki görüşlerini "Zümer Sûresi'nin Sonu Hakkında" başlığı altında dile getirir. Ona göre sûre şu şekilde başlamaktadır: تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ "*Bu kitab, aziz ve hâkim olan Allah tarafından indirilmiştir."*[249] Sûre, Allah'ın izzet ve hikmetini yüceltmektedir. Ayetin ihtiva ettiği manalar arasında, Allah'ın izzetinin delilleri, yarattığı varlıklar ve azametinin yüksekliği daha çok ön plana çıkmaktadır.

[245] Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 7.
[246] Bkz. Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 429, 458, 584.
[247] Havvâ, **el-Esâs**, c. 6, s. 521.
[248] Havvâ, **el-Esâs**, c. 6, s. 7.
[249] Zümer, 39/1.

Aynı şekilde sûrede inkarcı ve kibir sahibi kimselerin akıbetleri açıklanmaktadır. İzzetinin yüceliği, ibadeti, takvayı, ihsanı, tevbeyi, O'nu yüceltmeyi emreden sözlerinden, bunları izah etmesinden, emir ve yasaklarından anlaşılmaktadır. Genel anlamda sûredeki emirler, bu hususları kapsamaktadır. Tekrarlanması lazım olan hususlar birçok açıdan yinelenmektedir.[250]

Sûre gruplandırma işlemlerinde yol gösterici bir diğer kılavuz, sûre başlangıçlarında yer alan hurûf-ı mukattaaların yer alış şekilleridir. Buna ilişkin bir örnek olmak üzere müellifimizin, Miûn kısmının nerede son bulduğuna ilişkin tereddütünün sûre başlangıcındaki hurûf-ı mukattaa ile son bulduğunu belirtmesidir. Yine onun geliştirdiği teoriye göre, Kasas ile ´Ankebût sûrelerinden hangisinin miûn kısmının sonuç Sûresi'ni teşkil ettiğine dair kuşku, الم ile başlayan ´Ankebût, Rûm, Lokmân ve Secde sûrelerinin Âl-i İmrân Sûresi'nden sonra ilk defa art arda gelmelerininin fark edilmesi ile son bulmuştur. Havvâ, bu durumu yeni kısmın başlangıcının işareti olarak yorumlamaktadır.[251]

2.3.4.4. el-Esâs'ta Sûreler Arası Münâsebet

Saîd Havvâ, tefsirinde sûreler arası münasebeti ele alırken mana ve lafız benzerliği ilişkisinden yararlanmaktadır. Saîd Havvâ'nın tefsirinde sûreler arası münâsebeti nasıl tespit ettiğini birkaç sûre örneği üzerinde açıklamak faydalı olacaktır.

Müfessirimize göre Fatiha Sûresi'nin son fıkrası ile Bakara Sûresi'nin ilk âyeti arasındaki ilişkiye dikkat edildiğinde, Fatiha Sûresi'ndeki son fıkra Yüce Allah'ın bize اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ *'Bizi dosdoğru yola ilet'*[252] duasını öğretmesiyle başlar. Bakara Sûresi'nde Yüce Allah'ın الٓمٓ ۚ ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ ۛ فِيهِ ۛ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ *'Elif, lam, mim. İşte bu kitap, onda hiçbir şüphe yoktur. Takva sahipleri için hidâyettir'*[253] diye başlamaktadır. *'Bize hidâyet ver'* buyruğu ile *'takva sahipleri için bir hidâyettir'* buyruğu arasındaki

[250] Havvâ, **el-Esâs**, c. 5, s. 366.
[251] Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 7. Saîd Havvâ, konuya ilişkin diğer bir örnek olarak Kasas, Neml ve Şuara sûrelerinin art arda gelişleri ve aynı kısmın bir grubunu teşkil etmeleri üzerinde ispat eder. Çünkü her üç sûre ط ve س harfleri ile başlamaktadır. Her üç sûrenin ortalama ayet sayısı yüzdür ve bunun miûn denilen ayet sayıları yaklaşık olarak yüzü bulan gruba dahil olduğunu göstermektedir. Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 7.
[252] Fatiha, 1/7.
[253] Bakara, 2/1-2.

ilişkiye dikkat edildiğinde, Allah'ın inananlara dosdoğru yolda hidâyette bulunmayı nasıl isteyeceklerini öğrettikten sonra, hidâyetin kaynağı olarak kendi kitabını göstermektedir. Böylelikle Fatiha Sûresi'nin sonu ile Bakara Sûresi'nin başı arasında çok güçlü bir bağlantı olduğu fark edilir.[254]

Havvâ, buna benzer bir diğer örneği Vâkıa ve Hadîd sûreleri arasındaki bağlantı üzerinden açıklamaktadır. Vâkıa Sûresi, mufassal sûrelerin oluşturduğu ilk grubun son Sûresi'dir. Hadîd Sûresi, mufassal sûrelerin oluşturduğu ikinci grubun ilk sûresi olarak ondan sonra gelmektedir. Vâkıa Sûresi فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ "*Yüce Rabbinin ismini tespih et!*"[255] ile biterken Hadîd Sûresi سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ '*Yeryüzünde ve gökyüzünde bulunan her varlık Allah'ı tespih eder. O aziz ve hâkim olandır*'[256] ile bitmektedir.

Saîd Havvâ, yukarıdaki örnekten hareketle, her Kur'ân Sûresi'nin sonu ile kendisinden sonra gelen sûrenin başlangıcı arasında bir çeşit bağlantı söz konusu olduğunu, bu durumun bazen açık bir şekilde bazen de üzerinde inceleme yapılarak düşünme gerektiren bir vaziyette tezahür ettiğini belirtmektedir.[257]

Aynı şekilde müellifimiz, sûrelerdeki öncelik ve sonralık ilişkisinde, bir önceki sûrenin sonraki sûrenin ele aldığı konuya hazırlık olması açısından bağlantısı olduğu kanaatindedir. Hûd Sûresi'nin sonunda: فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ '*O'na ibadet et ve O'na dayan'*[258] âyeti gelmektedir. Ondan sonra gelen Yusuf Sûresi incelendiğinde, tevekkül konusunun temel alındığı görülmektedir.[259]

Saîd Havvâ'ya göre her bir sûre, eksenine ilişkin açıklamaları aynı ekseni izah eden diğer sûrelerin manalarını tamamlamak sûretiyle yapar. Bu şekilde kendi anlatım düzenini koruyarak içinde bulunduğu bölüm ve grubun muhtevasına uygun biçimde Kur'ân'ın genel anlatım düzenine hizmet eder. Bütün bunlar Kur'ân'ın

[254] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 14-15; c. 6, s. 116.
[255] Vakıa, 56/96.
[256] Hadid, 57/1.
[257] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 14-15; c. 6, s. 116.
[258] Hûd, 11/123.
[259] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s.14-15; c. 6, s. 116.

mükemmelliğini ve bütünlüğünü ortaya koyan delillerdir. Aynı zamanda Kur'ân'ın Allah tarafından gönderildiğinin kanıtlarıdır.[260]

2.3.4.5. el-Esâs'ta Kur'ân'da Konu Bütünlüğü Meselesi: Bakara Sûresi Örneği

Saîd Havvâ'nın Kur'ân'da konu bütünlüğü nazariyesinin ilk savı, Kur'ân'daki bütün sûrelerin ekseninin Bakara Sûresi'nde gizli olduğu ve bütün sûrelerin Bakara Sûresi'nin manalarını açıkladığı hususiyetidir.

Bakara Sûresi'nde ilk âyetlerin, Yüce Allah'ın; الٓمٓ *'Elif, lam, mim'* ile başlayarak وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *'işte kurtuluşa erenler yanlızca onlardır''*[261] buyruğu ile, aynı şekilde Âl-i İmrân Sûresi'nin de; الٓمٓ '*Elif, lam, mim'* ile başlayarak لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ *'taki kurtuluşa erişesiniz*[262] hitabı ile son bulduğunu gören müellifimiz, Âl-i İmrân Sûresi'nin, Bakara Sûresi'nin ilk âyetlerinin geniş bir açıklaması olup olmadığı üzerinde düşünür.

Arkasından Bakara Sûresi'nin mukaddimesinden sonra Yüce Allah'ın; يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ *'Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize kulluk edin ki takvâya eresiniz.'*[263] buyruğunun yer aldığını, Âl-i İmrân Sûresi'nden sonra gelen Nisâ Sûresi'nde Yüce Allah'ın يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ "*Ey insanlar! Rabbinizden sakının'*[264] buyruğu ile başladığını fark eder.

Bunlardan hareketle müellifimiz, Nisâ Sûresi'nin Bakara Sûresi'nde karşılığı bulunan birtakım âyetlerin geniş bir açıklaması olup olmadığı üzerinde tahliller yapar. Bu aşamada Bakara Sûresi'nde birkaç âyet sonra Yüce Allah'ın وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ "*Onunla başkalarını değil, ancak emrine karşı gelenleri saptırır. Onlar ki, iyice pekiştirdikten sonra da Allah'a verdikleri sözden dönerler*"[265] buyruklarının yer aldığını, Nisâ Sûresi'nden sonra Mâide Sûresi'nin yine Yüce

[260] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s.14-15; c. 5, s. 367.
[261] Bakara, 2/5.
[262] Âl-i İmrân, 3/200.
[263] Bakara, 2/21.
[264] Nisa, 3/1.
[265] Bakara, 2/26-27.

Allah'ın; يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اَوْفُوا بِالْعُقُودِّ *'Ey İman Edenler! Sözleşmeleri yerine getirin'*[266] buyruğu ile başladığına şahit olur. Buradan hareketle Mâide Sûresi'nin, Bakara Sûresi'nde karşılığını teşkil eden bir bölümün geniş bir açıklaması olup olmadığını incelemeye başlar.[267]

Saîd Havvâ, araştırmasının devamında Bakara Sûresi'nde Yüce Allah'ın هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعاً *'Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan, O'dur.'*[268] buyruğunun yer aldığını, En´âm Sûresi'nin bu anlamı geniş bir şekilde açıkladığını, sûredeki هُوَ الَّذِي *'o ki'* buyruğu ile başlayan âyetlerin tekrarlanıp durduğunu, hatta bu sûrenin son âyetinin وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَّائِفَ الْاَرْضِ *'Ve O sizi yeryüzünün halifeleri kıldı'*[269] ifadesine vakıf olur. Bunun Bakara Sûresi'ndeki ilgili âyet ile olan bağlantısının gâyet açık olduğu kanaatine varır. Söz konusu açık işaretlerden yola çıkarak En´âm Sûresi'nin Bakara Sûresi'nde karşılığı olan bir ya da birkaç âyetin geniş açıklaması olup olmadığını araştırmaya devam eder.[270]

Saîd Havvâ, bunun ardından Bakara Sûresi'nde Hz. Adem (a.s) kıssasının geldiği ve Yüce Allah'ın فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ *'Kim benim hidâyetime uyarsa artık onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir'*[271] buyruğu ile son bulduğunu, buna karşılık Â'râf Sûresi'nde yer alan üçüncü âyetin اِتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ *'Rabbinizden size indirilene uyun'* şeklinde olduğuna dikkat eder. Hz. Adem (a.s) kıssasının ise bu sûrede ta başından beri yer aldığını fark eder. Acaba Â´raf Sûresi'nin Bakara Sûresi'nde karşılığını teşkil eden âyetlerle herhangi bir ilişkisi var mıdır, diye düşünür.[272]

Bunların arkasından Bakara Sûresi'nde birçok âyetten sonra kendisiyle savaşın farz kılındığı âyet olan كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ *'... savaş size farz kılındı'*[273] buyruğunun geldiğini görür. Bundan hemen sonra kıtâl ile yakın bir ilişkisi bulunan bir soruyu

[266] Mâide, 5/1.
[267] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 14-15; c. 3, s. 215.
[268] Bakara, 2/29.
[269] Enam, 6/165.
[270] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 14-15; c. 3, s. 215.
[271] Bakara, 2/38.
[272] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 14-15; c. 3, s. 215.
[273] Bakara, 2/216.

ihtiva eden bir âyet yer alır; يَسْئَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ *'sana haram ayda kıtal(in hükmün)den sorarlar.'*[274] Aynı konu ile ilgili olan –ki bu kıtaldir- Enfal ve Tevbe sûrelerinin ise يَسْئَلُونَكَ *'sana sorarlar'* buyruğu ile başladığına dikkat eder. Adeta bu iki sûre, kıtâl ile ilgili meselelerin geniş bir açıklaması gibidir.

Böylece Bakara Sûresi ile birlikte Kur'ân kısımlarından birinci kısmını teşkil eden ve BakaRa´dan sonra gelen bu yedi sûrenin belirli bir düzen ile peş peşe yer aldıklarını ve dizilişin Bakara Sûresi'ndeki anlamların sıralanışı olduğunu, bununla birlikte her bir sûrenin Bakara Sûresi'nde bir ekseninin olduğunu dile getirir.[275] Kur'ân'da konu bütünlüğü nazariyesine göre her sûrenin Bakara Sûresi'ndeki ekseninin açıklaması olduğu şeklinde yargı, manayı açıklayıcı konumdaki sûrenin geneli için geçerli değildir. Bu husus sûrenin ilgili veya daha çok ön plana çıkan hususu ile alakalı bir durumdur.

Saîd Havvâ'nın kendi anlatım üslûbuyla izah etmeye çalıştığımız girizgâhta genel olarak, Bakara Sûresi'nin bütün Kur'ân'ın eksenini temsil ettiğini, her sûrenin, Bakara veya onun manalarının uzantısı açıklamaları oluşturduğunu, Kur'ân'ın bütün özünün Bakara Sûresi'nde saklı olduğunu belirtmektedir.[276]

Biz Kur'ân'ın ilk kısmı olan tıvâl bölümünde yer alan sûrelerin Bakara Sûresi'ndeki eksenlerine ilişkin müellifimizin yaptığı açıklamaları örnek olması hasebiyle aktardık. Bu hususta Saîd Havvâ'nın ne denli iddialı olduğunu göstermek ve bu sahâda yapılacak çalışmalara temel teşkil etmesi için tefsirinin başında yaptığı açıklamaların ele alınması gerektiğini düşünmekteyiz.

Saîd Havvâ, Bakara Sûresi'nin Kur'ân'ın özü ve özeti olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Bakara Sûresi'nin mukaddimesini Âl-i İmrân, Yûnus, Hicr, Tâhâ, Enbiya, ´Ankebût, Rûm, Lokmân, Secde, Saffât, Sâd, Zümer, Ğafir, Şûrâ ve Câsiye sûreleri açıklamaktadır. Yalnız her birisi farklı bir açıdan, diğerinin anlamını tamamlayacak şekilde tefsir etmektedir. Her bir sûre mukaddimedeki belli âyetler üzerinde yoğunlaşmakta ve bu tefsiri yapılan âyetler o sûrenin eksenini

[274] Bakara, 2/217.
[275] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 14-15; c. 3, s. 215.
[276] Havvâ, **el-Esâs,** c. 5, s. 509-510.

oluşturmaktadır. Şayet bir âyeti iki sûre açıklıyorsa, her biri belli bir açıdan ekseni oluşturacak şekilde açıklama yapmaktadır.[277]

Müellifimiz, Bakara Sûresi'nin mukaddimesinin ardından gelen âyetlere geçildiğinde bir önceki hadisenin tekrarlandığına şahit olur. Nisâ Sûresi takva kelimesini, Hûd Sûresi ibadet kavramını, Hac Sûresi'ni ise takva, ibadet ve tevhid kelimelerini izah etmektedir. Söz konusu bu üç sûre mukaddimeden sonra gelen sadece iki âyeti açıklamaktadır. Ahzâb Sûresi, Bakara Sûresi'nin mukaddimesinden sonra gelen yedi âyeti açıklamaktadır. Bu açıklama insan aklına gelmeyecek şekilde harika bir şekilde sunulmaktadır.

Saîd Havvâ, yukarıdaki açıklamalarını bilimsel bir örnekle somutlaştırmaya çalışmaktadır. Ona göre kâinatta bütün eşyanın esas kaynağı yaklaşık yüz çeşit elemente ya da daha fazlasına dayandığı gibi onlardan türetilen ve kendilerine özgü bir yapıya sahip olan eşya da vardır. Bütün bu elementler de iki unsurdan oluşmaktadır: Elektron ve proton. Bunlar bir atomda artıp çoğaldıkça yeni bir unsur meydana gelmektedir.

Müellifimize göre, Kur'ân'da da bunun bir benzeri görülmektedir. Bütün Kur'ân sûreleri bir tek sûredeki manayı açıklamaktadır. Bu açıklamalar dehşet verici boyutta ve ilginç bir şekilde 114 sûreyi oluşturmaktadır. Bu 114 sûreden varlıkla ilgili herhangi bir hususu tam anlamıyla, birbirini tamamlayan ve açıklayan hadsiz hesapsız konu elde edilebilir. وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَاناً لِكُلِّ شَيْءٍ *'Ayrıca bu Kitab'ı da sana, her şey için bir açıklama olarak indirdik.'*[278] Öyle ki itikad, ibadet ve kural koymayla ilgili sayısız konunun cevabı bulunabilir.

Saîd Havvâ'ya göre bu örnekten hareketle denilebilir ki, Bakara Sûresi elektron ve protonlara benzer. Kur'ân sûreleri ise bir manada bu maddelerden türetilen elementlerin vazifesini görür. Kaynağını Bakara Sûresi'nin teşkil ettiği sonsuz konular ve bu birlikteliği gösteren deliller, aynı zamanda tek bir varlığa işaret eder. Kâinattaki

[277] Havvâ, **el-Esâs,** c. 5, s. 509-5 10.
[278] Nahl16, 89.

birliğin göstergeleri, bu elementleri yaratanın birliğine işaret eder. Küçük bir kâinat olan Kur'ân'daki konu bütünlüğü, bu izdüşümünün bir devamıdır.

Müellifimize göre kaynağı Allah'a ait olan varlıkların isim ve sıfatları işaretler yoluyla ortaya çıkmaktadır. Bu O'nun birliğini göstermektedir. Allah'ın ezelî kelâmı Kur'ân düşünüldüğünde, Allah'ın yaratma sıfatının eseri olan kâinat ele alındığında, Allah'ın yarattığı varlıklar üzerinde mevcudiyetinin izlerini gösterdiği idrak edilir. Havvâ'ya göre bundan daha önemli olan husus, Rabbimizin yüceliğini, Kur'ân'ın yüce şanını, bu Kur'ân'ın kâinattan daha üstün bir yapıda olduğunu fark etmemizdir. Çünkü kâinat O'nun yaratmasının sonucu, Kur'ân ise O'nun sözlerinden oluşmaktadır.[279]

Müellifimizin her sûre başında, sûreyi takdim etmesinin ardından izah edilen ilişkiler ağı çerçevesinde her sûrenin Bakara Sûresi'ndeki ana eksenini ele alan bir başlık açmaktadır. Saîd Havvâ, " كلمة في سورة الملك ومحورها" "Mülk Sûresi ve ekseni hakkında"[280] başlığı gibi her sûrede açtığı başlıkta, sûrenin eksenini nasıl ve neye dayanarak belirlediğini izah etmektedir.

Saîd Havvâ'ya göre Mülk Sûresi'nin ekseni, En´âm Sûresi'nin eksenidir. O eksen de Bakara Sûresi'nin şu ayetleridir:

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتاً فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعاً ثُمَّ اسْتَوَى اِلَى السَّمَاءِ فَسَوّيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍّ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

"Cansız nesneler iken size O hayat verdiği halde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz. Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan, sonra göğe yönelerek onları, yedi gök olarak tamamlayıp düzene koyan O'dur ve O, her şeyi hakkıyla bilmektedir."[281]

el-Esâs sahibine göre izah edilen bu durum sûre üzerinde biraz düşünüldüğünde anlaşılır. Sûre Allah'ın şu sözüyle başlamaktadır: تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ اَلَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ اَلَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقاً

[279] Havvâ, **el-Esâs,** c. 5, s. 509-510.
[280] Havvâ, **el-Esâs,** c. 5, s. 264.
[281] Bakara, 2/28-29.

"Mutlak hükümranlık elinde olan Allah aşkındır, cömerttir ve O'nun her şeye gücü yeter. Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır. Yedi göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan O'dur. "[282]

Saîd Havvâ, bu iki ayette zikredilen hususların Bakara Sûresi'ndeki ayetlerle ilişkisinin olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında ona göre sûrede şu ayeti göze çarpmaktadır: هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلُولاً فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ"*Yeryüzünü sizin için kullanışlı hale getiren O'dur. Üzerinde dolaşın ve Allah'ın rızkından yiyip için."*[283] Bu ayetin Bakara Sûresi'ndeki şu ayetle bağlantısı da ortadadır*:* هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً "*Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan O'dur."*[284]Müellif daha sonra sûredeki şu ayetlerle karşılaşıldığını anımsatır:

قُلْ هُوَ الَّذِي اَنْشَاَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْئِدَةَ قَلِيلاً مَا تَشْكُرُونَ قُلْ هُوَ الَّذِي ذَرَاَكُمْ فِي الْاَرْضِ وَاِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

"De ki: "Sizi yaratan, size işitme duyusu, gözler ve kalpler veren O'dur. Ne az şükrediyorsunuz!" De ki: "Sizi yeryüzünde çoğaltıp yayan O'dur; sadece gelip O'nun huzurunda toplanacaksınız."[285]

Saîd Havvâ, bu ayetlerin Bakara Sûresi'ndeki şu ayetle bağlantısının açık olduğunu beyan etmektedir: كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتاً فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ *"Cansız nesneler iken size O hayat verdiği halde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz."*[286]

Tüm bu ayetlerin ardından *el-Esâs* müellifi, Mülk Sûresi'nin yapı itibariyle Bakara Sûresi'nde anılan iki ayetin açıklaması mahiyetinde olduğunun görüleceğini zikretmektedir. Sûrelerin anlamlarını açıklama konusunda daha geniş izahlarda bulunan müfessirimiz, Tegabün Sûresi'nin, Âl-i İmrân Sûresi'nin eksenini, Talâk Sûresi'nin ise Nisâ Sûresi'nin mihverini; Tahrim Sûresi'nin, Mâide Sûresi'nin eksenini, Mülk Sûresi'nin ise En´âm Sûresi'nin ana anlamını açıkladığını izah

[282] Mülk, 671-3.
[283] Mülk, 67/15.
[284] Bakara, 2/29.
[285] Mülk, 67/23-24.
[286] Bakara, 2/28.

etmektedir. Konuyu daha detaylandırmak üzere Kalem Sûresi'nin ise Â´râf Sûresi'nin mihverini açıkladığını ifade etmektedir. Buradan hareketle Saîd Havva, Kur'ân'ın baştan sona tek bir düzen, belirli bir silsile takip ederek yol aldığına şahit olunduğuna vurgu yapmaktadır. Çünkü Tegabün Sûresi Allah'ın şu sözü ile başlamaktadır: " يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ *"Göklerde bulunanlar da yerde bulunanlar da Allah'ı tesbih ediyor. Egemenlik O'nundur ve hamd O'na mahsustur. O'nun her şeye gücü yeter. Sizi yaratan O'dur. Ama kiminiz inkâr, kiminiz iman ediyor."*[287]

Mülk Sûresi ise şu şekilde başlamaktadır: "تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ *Mutlak hükümranlık elinde olan Allah'ın şanı yücedir, azamet sahibidir."*[288] Saîd Havvâ'nın yaptığı çıkarıma göre Tegabün Sûresi, bulunduğu sûreler grubunun mukaddimesi olduğuna ilişkin görüşü teyid eder mahiyette Mülk ile Tegabün sûreleri arasındaki münasebetler bulunmaktadır.

el-Esâs fi't-Tefsir müellifi, Tahrim Sûresi'nin iki kafir ve Mümine kadın hakkındaki iki olayla sona erdiğini belirtmektedir. Mülk Sûresi de inkarcı kesim ve taraftarlarına karşı delil ikame etmek üzere nazil olmuştur. Müellife göre sûre konumunun yüksekliğini, bulunduğu sûre grubu ve eksenini açıklama cihetinden almaktadır. Aynı şekilde sûrenin kendisine has bir anlatım düzeni ve bütünlüğü vardır. Bu yüzden sûreyi iki fıkra halinde sunmaktadır: İlk fıkra on üçüncü ayetin sonuna kadar sürmekte, ikinci fıkra ise sûrenin sonuna kadar devam etmektedir.[289]

Görüldüğü üzere Saîd Havvâ, sûrenin takdiminden sonra Kur'ân'ın konuların bütünlüğü nazariyesi çerçevesinde tefsirini yapacağı her sûre öncesi, sûrenin takdiminin ardından açtığı sûre ve mihveri hakkındaki başlıkta, sûrenin Bakara Sûresi'ndeki ekseni, bunun delillerini ve sûrenin bulunduğu grup içerisindeki anlam bağlantılarını ayetler ışığında izah etmektedir. İstisnasız her sûrenin başında yaptığı açıklama yöntemiyle nazariyesini ispatlamaya çalışmaktadır.

[287] Tegâbün, 64/1-2.
[288] Mülk, 67/1.
[289] Havvâ, **el-Esâs**, c. 6, s. 264.

Aşağıdaki tabloda müellifimizin her sûrenin Bakara Sûresi'ndeki eksenini göstereceğiz. Yukarıda izah edilen örnekte olduğu gibi her sûrenin eksenini tayin ederken bu şekildeki betimleme yoluna giden Havvâ, aralıklarla kısımlar ve bölümler arası münasebetler ağını özetleyen başlıklara da yer vermektedir.

SÛRELERİN BAKARA SÛRESİNDEKİ EKSENLERİ		
Sıra	**Sûre Adı**	**Bakara Sûresi'ndeki Eksen Ayetleri**
1	Âl-i İmrân	1-5
2	Nisa	21
3	Mâide	27
4	En´âm	29
5	Â´râf	1-5
6	Enfal-Tevbe	218
7	Yunus	2
8	Hûd	21
9	Yusuf	21-26
10	Ra´d	26-27
11	İbrahim	257-258
12	Hicr	1-7
13	Nahl	210
14	İsra	211
15	Kehf	212
16	Meryem	213
17	Tâhâ	1-5
18	Enbiya	6-7
19	Hacc	21
20	Müminûn	28-29
21	Nûr	258-259
22	Furkâ	213
23	Şuara, Neml, Kasas	252
24	´Ankebût, Rum, Lokmân, Secde	1-5
25	Ahzâb	21-27
26	Sebe	28-29
27	Fâtır	29
28	Yâsin	252
29	Saffât	1-5
30	Sâd	6-7
31	Zümer	1-5
32	Gâfir	6-7
33	Fussilât	21-22
34	Şûrâ	1-5
35	Zuhruf, Duhan	23-24
36	Câsiye	1-7
37	Ahkâf	21

38	Muhammed	26-27
39	Fetih	213-214
40	Hucurât	216-218
41	Kâf	284
42	Zâriyât, Tûr, Necm	1-5
43	Kamer	21
44	Rahmân	21-22
45	Vâkıâ	26-27
46	Hadîd, Mücâdile	27
47	Haşr	1-5
48	Mümtehine	27
49	Sâff	1-5
50	Cuma	1-5, 151, 95-96
51	Münâfikûn	8-20
52	Tegâbün	1-5
53	Talâk	21-25
54	Tahrim	26-27
55	Mülk	28-29
56	Kalem	38
57	Hakkâ	1-5
58	Meâric	6-7
59	Nûh	6
60	Cîn	6-7
61	Müzemmil	2
62	Müddessir	27
63	Kıyâme	1-20
64	İnsân	21-22
65	Mürselât	1-5
66	Nebe	6-7
67	Nâzi´ât	1-5
68	Abese	6-7
69	Tekvîr	21-29
70	İnfitâr	21-25
71	Mutaffifin	1-20
72	İnşikâk	21-25
73	Burûc, Târık	1-20
74	A'lâ, Gâşiye	21
75	Fecr, Beled, Şems, Leyl, Dûhâ	1-20
76	İnşîrâh	21
77	Tîn	1-20
78	´Alak	21
79	Kâdir	23
80	Beyyine	26-27
81	Zilzâl	28
82	Âdiyât, Kâri´â	1-20
83	Tekâsür	21-22

84	´Asr	1-5
85	Hümeze, Fil, Kureyş	6-7
86	Mâûn	8-10
87	Kevser	21
88	Kâfirûn	23-24
89	Nasr	21-25
90	Tebbet	26-27
91	İhlâs	28-29
92	Felâk, Nâs	30-39

2.3.4.6. Kur'ân'da Konu Bütünlüğünün Sembolik Tasavvuru

el-Esâs müellifi, tefsirinde geliştirdiği Kur'ân'da konu bütünlüğü tezinin anlaşılmasını sağlamak için yararlandığı delil, işaret, açıklama ve olguların yanında sembollerden de istifade etmektedir. Okuyucunun zihninde ileri sürdüğü savların somut şemalar şeklinde yerleşmesini sağlamak için bilinen metaforları kullanmaktadır. Ona göre bu tür benzetmeye dönük misaller, mananın keşfedilmesini ve açıklanmasını sağlayan unsurlardır.[290] Konuyla ilgili Zümer Sûresi'nin tefsiri esnasında piramit benzetmesini yapmaktadır.[291]

Mesânî kısmı sûrelerinin Kur'ân'ın iç içe geçmiş açıklamalarına yeni katkılar sağladığını ifade ederek söze başlayan Havvâ, önce Bakara Sûresi'nin, ardından Bakara Sûresi'nin ilk aşama açıklaması için seb-'i tıvâl denilen yedi uzun sûrenin geldiğini, bu açıklamalarla piramite yeni bir kat eklemek için miûn kısmının onların ardından sıralandığını ifade etmektedir.[292]

Bu üç aşamanın ardından Mesânî kısmın altı yeni kat daha artırdığını belirten müellif, son olarak bu anlamlara yeni açılımlar sağlamak için gelen mufassal sûrelerin yer aldığını, böylelikle piramidin zirve noktasını mufassal sûrelerin temsil ettiğini zikretmektedir. Onun sembolik anlatım biçimine göre Bakara Sûresi piramidin temelini teşkil etmektedir. Daha sonra bu piramidin gruplardan oluştuğunu, her grubun kendisinden sonra gelen gruptan daha büyük olduğunu, böylelikle piramidin oluştuğunu ifade etmekdir.

[290] Havvâ, **el-Esâs**, c. 5, s. 67.
[291] Havvâ, **el-Esâs**, c. 4, s. 395.
[292] Havvâ, **el-Esâs,** c. 5, s. 339.

Şekil-1: Kur'ân'da Konu Bütünlüğü Nazariyesinin Piramit Sembolü

Müellifimizin tanımlamasına göre her gelen grup kendinden önce gelen grubun temelleri üzerinde yükselmektedir. Her sûre ekseni, hemkendinden önceki açıklamalar üzerine açıklamalar yapmakta hem de yeni yapılar inşa etmektedir. Böylelikle manalar derinleşmekte, pekişmekte ve yeni eklenen manalarla insan ruhu olgunlaşmaktadır. Bu ahlaki olgunlukla terbiye edilen Müminler, Allah'a giden yolda disiplinli bir şekilde görevlerini yerine getirerek, tek bir sâf halinde hedeflerini gerçekleştirmektedirler.[293]

Saîd Havvâ, ifade ettiği bu sembolik ilişkiyi ispatlamak için çeşitli deliller öne sürmektedir. Bunların birinde Bakara Sûresi'nin mukaddimesinden sonra, يَا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ *'Ey insanlar, Rabbinize ibadet edin'*[294] âyeti ile başlayan bölümün geldiğini, bu bölümün هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعاً ثُمَّ اسْتَوَى اِلَى السَّمَّاءِ فَسَوّيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍّ *'O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra (kendine has bir şekilde) semaya yöneldi, onu yedi gök olarak yaratıp düzenledi (tanzim etti).'*[295] âyeti ile sona erdiğini belirtmektedir. Fussilet Sûresi'nde ise şu Âyet-i Kerîmenin yer aldığını hatırlatmaktadır: قُلْ اَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْاَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَـهُ اَنْدَاداً *'De ki: Gerçekten siz, yeri iki günde yaratanı inkâr edip O'na ortaklar mı koşuyorsunuz?'* [296] Ona göre, bu âyetlerin Bakara Sûresi'nin ilk kısım ilk bölümünde yer alan diğer âyetlerle bağlantısı vardır. Aynı şekilde bu durum bize Kur'ân'ın anlatım tarzını tanıtmaktadır. Böylece okuyucu kendisini Kur'ân'da konu bütünlüğü hususunda yeni geometrik şekilerin önünde bulmaktadır.[297]

[293] Havvâ, **el-Esâs,** c. 5, s. 339.
[294] Bakara, 2/21.
[295] Bakara, 2/29.
[296] Fussilet, 41/9.
[297] Havvâ, **el-Esâs**, c. 5, s. 429-430.

Bakara Sûresi, müellifimize göre bir temel mesabesindedir. Bu temelin bölümleri sûrenin âyetleridir. Mana itibariyle birbirine yakın konular, petrol gibi yakıcı maddelerin içinde uçları bulunan iplerin bir noktada buluşması gibi yan yana bulunmaktadırlar. Fussilet Sûresi bunu temsil etmektedir. Daha sonra gelen sûreler, başka bir grubu açıklamaktadır. Böylece yüzlerce geometrik şeklin buluştuğu nokta ortaya çıkmaktadır. Daha sonra bunlar başka yerde buluşmak için ayrılmaktadırlar. Bütün bu şekilleri bir araya getiren bir güç, bunları birbirine bağlamaktadır.[298]

el-Esâs müellifi, Kur'ân'da konu bütünlüğü düşüncesini sembolik anlatım tarzıyla daha anlaşılır kılmak için uzaydaki güneş sistemi ile yıldızlar arasındaki ilişki benzetmesinden yararlanmaktadır. Ona göre güneş sisteminin yıldızlar topluluğu içerisindeki konumuna benzer mahiyette, kâinatta da genel birlikteliğin içinde birtakım alt gruplaşmalar mevcuttur. Kâinat içerisinde yıldızlar topluluğu gibi birbirine eklemlenen gruplar bulunmaktadır. Burada kâinat, yıldızlar topluluğunun bir bütünlüğü gibidir. Güneş sistemi de her birisi kendi içerisinde müstakil bir bütünlük arz eden genel bir birliktelik içerisindeki parçalardan oluşmaktadır. Bu bölümler içinde de onlardan çok daha küçük yapılar bulunmaktadır. Ayrıca genel bütünlük içinde kendi müstakil yapılarının gerektirdiği rolü ifa eden daha küçük birlikteliklere de rastlanmaktadır. Bu durum aynı şekilde Kur'ân için de ifade edilebilir.[299]

Saîd Havvâ, konunun ana hatlarını belirledikten sonra alt başlıklarda ifade etmek istediklerini detaylı biçimde açıklamaktadır. O, muhtelif vesilelerle konuyu izah ederken şu ifadeleri kullanmaktadır: "Âyetler sûre kapsamında, sûreler grup kapsamında, gruplar kısım bağlamında, kısım ise Kur'ân açısından birbirine bağlıdır. Her birisinin Kur'ân'ın genel birliği çerçevesinde kendisine mahsus görevleri vardır."[300] Yakından uzağa, parçadan bütüne doğru anlamsal ilişki ağının geliştirildiği formülazisyon sisteminde, en küçük anlam birimi olan ayetlerin, öncelikle sûrenin anlam dairesi çerçevesinde, sûrenin bir üst katmanındaki grup çatısı altında, grubun ise kısım denilen ana konu kapsamı içerisinde ve son olarak kısmın ise Kur'ân'ın genel çerçevesinde anlam bağlantıları vardır. Bu şekilde hiyerarşik bir silsile doğrultusunda

[298] Havvâ, **el-Esâs**, c. 5, s. 429-430.
[299] Havvâ, **el-Esâs,** c. 5, s. 11-12.
[300] Havvâ, **el-Esâs**, c. 5, s. 12.

anlam bağlantılarının inşa edildiğini ifade eden Havvâ, her bir anlam katmanının bir üst mana öbeğinin anlaşılması noktasında fonksiyon icra ettiğini belirtmektedir.

Âyetler grubu, birbirinin manalarını tamamlaması açısından bir birlik ve bütünlük oluşturmaktadır. Sûreler de, Kur'ân'ın genel anlamda gönderiliş gayesine uygun amaçların gerçekleştirilmesinde roller üstlendikleri gibi birbirlerinin manalarını kemale erdirme hususunda da fonksiyonlar üstlenmektedirler. Bu durum bütün Kur'ân grupları ve kısımları için söz konusudur.[301]

Saîd Havvâ, kısım içerisinde yer alan âyetler grubunun bağımsız bir rolü, kısımların ise Kur'ân açısından müstakil bir işlevi olduğunu açıklamaktadır. Ancak âyetler grubu, kısım içerisinde mana bütünlüğünü sağlama açısından üstlendiği fonksiyonu icra ederken kısım da Kur'ân'ın genel mana bütünlüğünü sağlama doğrultusunda üstlendiği misyonu ifa etmektedir. Bütün bunlardan hareketle Kur'ân ile kâinat değişik açılardan ortak niteliklere sahiptirler.

Müellifimiz, buradan hareketle Kur'ân'ın, Allah'ın kudretinin bir eseri olarak kâinatın bir prototipi olduğunu belirtmektedir. Bu durum Allah'ın kelâm sıfatının bir sonucudur. Aynı şekilde bu kâinattaki bütünlük ve uyum, ondaki müthiş denge ve ahengi gösterdiği gibi Kur'ân'daki birlik ve uyum da Kur'ân'ın mükemmelliğini ispat eder. Kâinatın bütünlüğü içinde grupların birlikteliği kâinatın düzenine bir halel getirmediği gibi bir grubun genel birliktelik içinde bağımsız rolünü oynaması da onun içinde bulunduğu genel bütünlüğe zeval getirmez. Aynı şekilde Kur'ân'ın genel bütünlüğü içinde kısım ve grupların kendi bağımsız işlevlerini yerine getirmeleri, genel bütünlüğü ihlal etmez.

Saîd Havvâ'ya göre bu bütünlüğün varlığının hassas ve mükemmel bir denge üzerinde, en ufak bir aksama olmaksızın varlığını sürdürüyor olmasının nedeni, kâinatın her bir parçasının bir diğer parçasını tamamlaması ve bunu icra eden Yüce Yaratıcının sevk ve idaresidir. Çünkü her bir parçanın dönüşü genel birliğe varır. Bütün bu genel birliktelik içerisinde birbirini tamamlayan binlerce birliktelik görülür. Bu durum aynı şekilde Kur'ân için de geçerlidir.

[301] Havvâ, **el-Esâs,** c. 5, s. 11-12.

Müllifimize göre eğer bir hadise ayrıştırılıp bir başka problem ile bir arada ele alınırsa binlerce yeni mevzu oluşturulabilir. Bu işin sırrı şu andaki Kur'ân dizilişinde yatmaktadır. Bu durumda Kur'ân'ın mevcut diziliş ve düzeninden farklı bir yapı teklif etmek ya da mevcut şeklini sorun etmek veya Kur'ân konularının yan yana bir arada olmamasına itiraz etmek, konuya hâkim olamamanın neticesidir. Havvâ, özellikle nüzûl sıralamasını esas alarak veya tarihselci bakış açısıyla tefsir çalışması yapanları bu bağlamda tenkid etmektedir.

el-Esâs müellifi, tarih sahnesinde hiçbir varlık göstermeden silinenlerin ortak niteliği olan atalet ve mücadele ruhunu yitirmenin bu noktada boy gösterdiğini ifade etmektedir. Sünnetullah gereği, asırlar boyunca bir mevzuyla ilgili hususları ortaya çıkarıp bir araya getirmek, insanların gayret ve çalışkanlığına bırakılmıştır. Her çağın kendine mahsus şartları dolayısıyla özel hükümler bina edilmemiş, genel ilke ve esaslar vazedilerek, yeni gelişmelerin bu düsturlar doğrultusunda yorumlanması talep edilmiştir. Çünkü insanlığın ve dönemlerin ihtiyaçları bu doğrultuda farklıdır.[302]

Saîd Havvâ'ya göre Kur'ân'ın insanların sonsuz ihtiyaçlarına cevap verecek ölçüde bütün zamanları ve mekânları kapsayan dinamik yapısı ile kâinatın insanların ihtiyaç duyduğu her şeyi bünyesinde barındırması arasında açık bir ilişki vardır. Bu durum Kur'ân'ın ilahi menşeine işaret etmektedir.[303]

2.3.4.7. Kur'ân Konularının Çeşitli Yerlere Serpiştirilmesi

Genel anlamda bütün Kur'ân okuyucularının zihnine takılan en önemli problemlerden biri, Kur'ân'ın ele aldığı mevzuların çeşitli sûre ve âyetlere yayılması konusudur. Kur'ân'ın birbirini tamamlayan cüzlerden oluştuğunu delillendirebilmenin en somut göstergesi, Kur'ân'da bir konuyla alakalı parçalı bilgilerin muhtelif yerlerde dile getirilmesi mevzusunu mantıkî deliller çerçevesinde izah edilebilir olmasıdır. Saîd Havvâ, *el-Esâs*'ın farklı yerlerinde konuyla ilgili ikna edici açıklamalarda bulunmaktadır.

Ona göre her sûrenin açıklamayı hedeflediği maksatları vardır. Bu maksatlar ise ancak sûrede sunulduğu şekilde gerçekleşebilir. Kur'ân'ın i'câzı ile ilgili bu husus,

[302] Havvâ, **el-Esâs,** c. 5, s. 11-12.
[303] Havvâ, **el-Esâs,** c. 5, s. 11-12.

aynı zamanda Kur'ân'ın Allah tarafından gönderildiğinin de bir delilidir. Havvâ, konu hakkında şu örneği vermektedir: Yabancıların eve girerken izin istemesiyle ilgili âyetlerin, bir Müslümanın ruhunu ve kalbini temizlemesi işlevi bağlamında ve özellikle namusun korunması konusunda ele alınması, en uygun biçimde gerçekleşmesine vesile olmuştur.[304]

Müellifimize göre ruhî arınma ve manevî olgunlaşma atmosferinin inşa edildiği aşamada başkasının evine girerken selam verme ve izin isteme usullerinin irad edilmesi, maksadın hâsıl olmasında önemli fonksiyon icra etmektedir. Ona göre dışarıdan bakıldığında birbirinden bağımsız parçalar gibi görünen hususların arka planda yoğun ilişkili ve birbirini tamamlayan özelliğe sahip olduğu görülmektedir.

Kur'ân'ın diğer beşer yapıtı kitaplar gibi değerlendirilmekten uzak ilahî bir kelâm olduğunu, dolayısıyla mevcut kitaplar gibi bir konuyu diğer bir konunun yanına yerleştirmenin beklenemeyeceğini ifade eden müellifimiz, sonuç itibariyle Kur'ân'ın hayattan sadece bir parçayı ele alan bir kitap olmadığını belirtmektedir. Aksine Kur'ân'ın bir hayat kitabı olduğunu; insanlık, yaratılış, dünya, ahiret ve her şeyin ele alındığı bir kitap hüviyeti taşıdığını söylemektedir. Dahası, bütün sûrelerdeki mesajlar, insan yapısına ve yaratılış özelliklerine uygun verileri ele almaktadır.[305]

Saîd Havvâ, buradan hareketle şu çıkarımda bulunmaktadır: Sürekli bir gelişim ve değişim sürecinde bulunan hayatın farklı şart ve ortamlarında zuhur eden bazı manalar, bir başka durumla ilgili vazedilen konularla bir arada değerlendirildiğinde daha uygun bir sentez gelişmekte, adeta bir bütünün eksik parçaları tamamlanmaktadır. Böylelikle hadiseler, geniş ve uzun boylu bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Yine bazı insanlar için manaların on, bazıları için ise iki açıklamaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durumun nedeni, kalbe en etkili ve ihtiyacına uygun oranda tesir etmektir. Bundan dolayı biri bir yerde gerçekleşirken, diğeri bir başka yerde vuku bulmaktadır. Bu da kendisi için en zaruri açıklamayı kapsamaktadır.[306]

[304] Havvâ, **el-Esâs**, c. 4, s. 244-245.
[305] Havvâ, **el-Esâs**, c. 4, s. 244-245.
[306] Havvâ, **el-Esâs**, c. 4, s. 244.

İnsan ruhunun kapsamlı eğitilmesi işlevinde kişinin ihtiyacına göre doz vermek gerektiğini hatırlatan Havvâ, insanın yapısı itibariyle usandığını, yalnız farklı sahnelerin onu eğlendirdiğini belirtmektedir. Durum bazen konuların iç içe, bazen sıralı (dizi) halinde, bazen de bir tek konu çerçevesinde ele alınmayı icap ettirmektedir. Yeri geldiğinde bir konu bir başka konunun çerçevesi içerisinde değerlendirilmeyi gerektirmektedir. Buradaki ağır sorumluluklar parça parça dağıtılmaktadır. Daha sonra her bir konu, insanın tereddüt etmeden kabul edebileceği çerçeveye dâhil edilmektedir.[307]

Kur'ân konuları, mevcut yapısıyla bazı hikmetler taşımaktadır. Bu hikmetlerin sınırlarını ve hakikatlerini ancak Allah bilebilir.[308] Kur'ân'da zahiren birbiri ile ilişkili gibi görülmeyen âyetlerin yan yana gelmesine ilişkin olarak müellifimiz, Nisâ Sûresi 85-88 âyetlerinin ardından gelen âyetleri ele almaktadır. Savaşla ilgili konuları ihtiva eden bu âyetlerin ardından üç âyetin geldiğini, zahirde bunların savaşla bir ilgisinin olmadığının düşünüldüğünü dile getiren Havvâ, söz konusu âyetlerin arkasından ise savaşla alakalı diğer bazı âyetlerin geldiğini söylemektedir.

Ona göre Kur'ân'daki anlam katmanlarının hikmeti ve Kur'ân'ın i'câzının tecellisinin bir neticesi olarak, Kur'ân okuyucusu nasstan bir şey, onun yakın anlatım düzeni içerisinden de bir başka şey anlamakta ve bütün bunlar birbirini tamamlamaktadır. Bu husus Kur'ân'dan birçok mananın neşet etmesine vesile olmaktadır. Müellifimiz, ilk bakışta birbiriyle ilgisizmiş gibi görünen hususların, ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulduğunda, aslında bütünü tamamlayan bir parça olduğunun fark edileceğini belirtmektedir.[309]

Kur'ân üslûbunun özellikleri arasında yer alan bir konunun birkaç defa tekrarlanmasında olduğu gibi, aynı konunun bir parçasının bir yerde, öbür parçasının bir başka yerde yer almasının hikmetini açıklamaktadır. Ona göre bazen tekrar, konunun insan ruhunda derinlik sahibi olmasını sağlamak için yapıldığı gibi, bazen de anlatım gereği kısımlara ayrılabilmektedir. Yine insan, o konuyu birkaç defa hatırlasın diye kısımlara ayrılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm bir ilim ve hikmet kitabı olduğu kadar

[307] Havvâ, **el-Esâs**, c. 4, s. 244.
[308] Havvâ, **el-Esâs**, c. 4, s. 244.
[309] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 562.

bir eğitim, nefsi arındırma ve i'câz kitabıdır. O, her konuda insanlık için bir irşad ve teşrî eseridir. Böyle bir kitap, mücerret hukuk kitapları gibi ya da sadece hikmet hakkında yazılmış notlar veya mucizeler hakkında yazılmış kitaplar gibi telif edilmeyecek, onlardan farklı olacaktır. Kur'ân bu haliyle aynı anda birçok hedefi ve gayeyi gerçekleştirmektedir. Bunu da bu mevcut düzeniyle sağlamaktadır. Tüm zamanların ve mekânların sonsuz ihtiyacını ancak bu şekilde karşılamaktadır.[310]

Hülasa, Saîd Havvâ'ya göre Kur'ân zahiren göründüğü üzere dağınık bir konu düzeni sahip değildir. Hadiseler çok kapsamlı ve incelikli bir tasavvurla incelendiğinde, farklı bir probleme aitmiş gibi görünen hususların, beraberinde yer aldığı mevzuyla ilişkili olduğu fark edilecektir. Aynı şekilde her mevzunun beraberinde ele alınması gereken meseleler çerçevesinde değerlendirmesi olanağına sahip olmak için konu muhtelif Kur'ân sûrelerine dağıtılmıştır.[311]

Buna karşın konular tek bir yerde sıralı düzen halinde zikredildiği takdirde kıyamete değin vuku bulacak sayısız hadiselere karşı dinamik bir çözüm süreci geliştirilemezdi. Bu şekilde donuk bir yapıya bürünecek Kur'ân, her okunduğunda okuyucusuna farklı bir anlam ve derinlik boyutuyla hitap edemezdi. Evrene yerleştirilen evrensel yasa gereği, her birey kendi çaba ve gayretleri oranında imkân ve fırsatlardan yararlanmaktadır. Birbiriyle ilişkili çok boyutlu bakışı açısıyla hadiselere yaklaşmayı gerektiren bahse konu üslup, Kur'ân'ın akıllarda ve kalplerde sürekli muhafaza edilmesini sağlayacaktır. Kur'ân'ın ilke ve esasları doğrultusunda istikamet takip edenlerin, ilahi kelâmdan bir bütün olarak etkin ve verimli şekilde istifade edebilmeleri, mevcut düzene mutabık hareket etmelerine bağlıdır.[312]

2.3.4.8. Kur'ân Konularının Birbirini Tamamlaması

Kur'ân'da konu bütünlüğü nazariyesinin en önemli sacayağı, Kur'ân bölümlerinin birbirlerinin anlamlarını tamamlaması ve aralarında bir bütünlük olduğu savıdır. *el-Esâs fi't-Tefsîr*'de ön plana çıkan en önemli özellik, her küçük ya da büyük Kur'ân pasajı tefsir edildikten sonra bağlantılı bulunduğu âyet, sûre, grup, zümre, bölüm, kısım ve Kur'ân'ın geneli ile olan ilişkisini ortaya koymaktır. Saîd Havvâ;

[310] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 580.
[311] Havvâ, **el-Esâs**, c. 4, s. 244.
[312] Havvâ, **el-Esâs**, c. 4, s. 244.

tefsirinde bu yöntemi, okuyucuyu usandırma pahasına her fırsatta tatbik etmekte ve normal Kur'ân okuyucusu için algılanması güç söz konusu ameliyeyi gerçekleştirmeyi hedef edinmektedir.

el-Esâs sahibine göre Kur'ân'ın her grubu arasında bütünlük bulunduğu gibi genel çerçevede de bir birliktelik mevcuttur. Kur'ân'ın her bir kısmı geri kalan kısımların manalarını tamamlamaktadır. Mufassal kısmı, mesânî kısmının açıklamalarını; mesânî ve mufassal kısımları ise miûn kısmının açıklamalarının bütünlüğünü sağlamaktadır. Her üç kısım da tıvâl kısmının manalarını tamamlamaktadır.

Bütün bu hususların belirli kaideleri ve oluşturdukları düzenin sırları vardır. Bunlar çeşitli bağlarla Bakara Sûresi ile ilişkili haldedir. Sanki Bakara Sûresi asli kaynak vazifesini görürken, diğer kısım ve sûreler ondan çoğalan tali kaynaklar rolünü ifa etmektedir. Ya da Bakara Sûresi kendisinden 113 ayrı dalın sadır olduğu bir ağaç gibidir. Her tabakanın kendisine ait fer´î dalları ve meyveleri mevcuttur. Her tabaka, Bakara Sûresi'nin âyetleri ile belirli bir düzen içerisindeki bağlar/bağlantılar ile birbirine bağlanmaktadır.[313]

Müellifimize göre Kur'ân'ın kısımları, birbirlerinin anlamlarını tamamlama ve hadiselere farklı açılardan yaklaşma bağlamında da birbirlerini desteklemektedir. Kur'ân kısımlarından miûn kısmı ile ilgili olarak, bu kısmın Bakara Sûresi'nde ifade edilen açıklamaları yeni izahlarla tefsir ettiğini, aynı şekilde Bakara Sûresi ikinci grubunun, birinci grubun temellendirdiği esaslar üzerinde açıklamalar yaptığını dile getirmektedir. Bakara Sûresi'nin ikinci grubu da, üçüncü gruba bir mukaddime teşkil etmektedir.

Müellifimizin konuya açıklık getirmek için yaptığı değerlendirmelere göre, Bakara Sûresi'nin üçüncü grubu, ilk iki grubun manalarını tamamlayacak açıklamalar yapmaktadır. Bakara Sûresi'nin her bir grubu birbirleriyle çelişmeyecek şekilde bir çeşit açıklama türü ile izahlar gerçekleştirmektedir. Bu manalar birbirini

[313] Havvâ, **el-Esâs**, c. 4, s. 117.

tamamlayarak sonradan gelen kısım, bir önceki kısım üzerinde yapısını inşa etmektedir.

Örnek olarak Fatiha Sûresi, Kur'ân'ın bütün manalarının özünü teşkil eder. Resmî mushaf dizilişine göre ikinci sırada yer alan Bakara Sûresi, Kur'ân'ın (İslâm'ın) genel yapısını teşkil eden hükümleri izah ederek genel hatlarıyla ele alır. Hz. Peygamber Bakara Sûresi'yle ilgili olarak 'neredeyse dinin bütün muhtevasını sayıp dökecekti'[314] ifadesini kullanmaktadır. Bakara Sûresi'nden sonra gelen yedi sûre, onda zikredilen hususları genel olarak sıralanan şekliyle açıklayarak bir dizi takip etmektedir.

Kur'ân'ın ikinci kısmı, Bakara Sûresi'nde genel olarak anılan hususları izah etmektedir. Bu kısmın birinci grubu, Bakara Sûresi'nde mücmel olarak anılan hususları sıralanışları itibariyle vuzuha kavuşturmaktadır. Ondan sonra gelen gruplar da aynı şekilde Kur'ân'ın özeti mahiyetindeki BakaRa´da anılan hususları, sıralanışları ve eksenleri itibariyle açıklamaktadır.

Bütün bu izahlardan sonra Saîd Havvâ, bazı hususların tekrar tekrar anılmasının hikmetini, konunun önemine ve farklı bir açıdan sunuma bağlayarak, bu üslubun insan psikolojisinin bir gereği olduğunu savunmaktadır.[315]

Hülasa; Kur'ân'ın bütün genel anlamları Bakara Sûresi'nde bulunmaktadır. Diğer bütün sûreler, bir manada Bakara Sûresi'ndeki manaların açıklanmasından ibarettir. Her bir sûrenin bu bağlamda Bakara Sûresi'nde bir ekseni vardır. Kur'ân'da her kısım bir önceki kısmın açıklamalarını tamamlamakta, kendinden sonraki kısmın manalarının anlaşılmasında temel teşkil etmektedir.

2.4. YENİDEN İSLÂMİ DİRİLİŞ MEFKÛRESİ

İslâm âleminin içinde bulunduğu durumu aşmak için bir asra yakındır muhtelif muhit ve âlimler tarafından sayısız girişimler gerçekleştirilmiştir. Bu arayışların odak noktasını ise Kur'ân-ı Kerîm ve onun anlam ve yorum çalışmaları oluşturmuştur. İlk

[314] Abdurrahman b. Ali b. Diba eş-Şeybani, **Teysîru'l- Vusûl ila Cami'l-Usûl min Hadisi'r-Resûl**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan 1971, c. 1, s. 265.
[315] Havvâ, **el-Esâs,** c. 5, s. 339.

dönemlerde atılımını Kur'ân sayesinde gerçekleştiren İslâm âlemi, mevcut parçalanmışlık ve savrulma durumundan da ancak onunla kurtulabilir, yeniden dirilebilir ve ayağa kalkabilirdi.

Müslümanların 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşadıkları travmanın temel sebebi, Kur'ân'ı anlama ve yaşama amacının sekteye uğramasıdır. Kutsal bir kitap olarak öneminden hiçbir şey kaybetmeyen ilahî kelâm, esrarengiz bir şekilde ölülere okunan, büyüden muhafaza için tilavet olunan, sevap elde etmek için Arapça aslından okumayla sınırlı kalınan bir kitap halini almaya başlamıştır. Yeni bir medeniyet atılımının gerçekleştirilmesi için Kur'ân'ın bütün boyutlarıyla ve net biçimde anlaşılması gerekmektedir. Bu doğrultuda 19. yüzyılın başından itibaren başlayan İslâmî diriliş hareketlerinin temel kalkış noktasını Kur'ân teşkil etmiş, bu amaçla sayısız gruplar ortaya çıkmıştır.[316]

Saîd Havvâ'nın tefsir çalışmasına girişmesinin sebeplerinden bir diğeri, İslâm âleminin içinde bulunduğu ataletten sıyrılması doğrultusunda, temel hayat ve dinamizm kaynağı Kur'ân'ın çağın şartlarına uygun biçimde yeniden anlaşılmasına katkı sunmaktır. Kur'ân'da konu bütünlüğü nazariyesi etrafında örülen eser, klasik tefsir geleneğini yeni ilmi materyaller ışığında yeniden yorumlamayı esas almaktadır. Müellifimizin yoğun tefsir çalışması içerisinde okuyucularına kazandırmak istediği ana amaç, Kur'ân'la yeniden asli kimliğine dönüş çabalarına destek vermektir. Geniş okuyucu kesimlerine hitap eden özelliğinin yanı sıra İslâm davetçilerinin ilmi ve fikrî anlamda yetişmelerine kaynak teşkil etmek saikiyle kaleme alınan *el-Esâs*, Suriye'nin Fransa mandası altında iken başlayan kurtuluş mücadelesinin bir ürünüdür. Saîd Havvâ'nın tefsiri telif ettiği dönemde Baas rejimi, Suriye'de Arap milliyetçiliğine dayalı seküler devlet yapılanması politikalarını gütmektedir. Havvâ'nın müntesipleri arasında bulunduğu İhvân-ı Müslimîn teşkilatının Suriye kolu ise ülkenin İslâmî esaslara dayalı şekillenmesini hedeflemekteydi. Saîd Havvâ, ilerleyen zamanlar ideoloğu olduğu ilmi ve fiilî hareketin mücadelesi doğrultusunda faaliyetlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda yazdığı en önemli eserlerden birisi de *el-Esâs*'tır.

[316] Mehmet Sait Şimşek, **Günümüz Tefsir Problemleri,** Kitap Dünyası, Konya 2011, s. 449-450.

İslâmî yeniden diriliş mefkûresi başlığı altında müellifimizin tefsirine yön veren Müslümanların tarih sahnesine yeniden çıkmaları konusunda ihtiyaç duyulan temel dinamiklere bakış açısını irdelemeye çalışacağız. Böylelikle bu safhada Saîd Havvâ'nın mensubu bulunduğu Dava ve Aksiyon Ekolü'nün ortaya çıkış amacı şeklinde özetlenebilecek yeniden kalkınma düşüncesine katkılarını tahlil etmeye gayret edeceğiz.

2.4.1. Müslümanların Gerileme Sebepleri

Saîd Havvâ, Mâide Sûresi'nin 12 ve 13'ncu ayetlerinin tefsiri sırasında İsrailoğullarının peygamberlerine yönelik yanlış davranışlarını konu alan mesajlarından yola çıkarak alınacak dersleri tamamlayıcı bilgiler başlığı altında irdeler. Bu amaçla sözü Müslümanların son iki yüz yılda her açıdan müdahil olduğu geri planda kalmasına getirir. Buna göre öncelikle Müslümanların birlik ve beraberliğine zarar veren, geçmişte yaşanmış ve bugün için hiçbir anlam ifade etmeyen ayrılık unsurlarının üzerinin örtülmesi gerektiğini ifade ederek konuya giriş yapar. Yahudilerin geçmişte yaşadığı ve Kur'ân'ın ibret almamız ve aynı sonuçlara maruz kalmamamız için anlatılan kıssa ve haberlere dikkat çeker. Müellifimiz bu amaçla, Yahudilerin her bağışlanmadan sonra içine düştükleri zillet ve sıkıntılı süreci unutarak isyan ve sapkınlıklarına devam etmelerinin, her defasında bunu tekrarlamalarının Müslümanlar için bir ikaz niteliği taşıdığını belirtir. Ona göre Müslümanlar, her işledikleri fiillerinin sonuçlarına katlanmayacaklarını düşünerek nefsanî arzularına göre yaşamaktadırlar. Kendilerine musallat olan trajik müdahaleler gün yüzüne çıktığında, içine düştükleri gafletin farkına varmaları çoğunlukla bir anlam ifade etmemektedir.[317]

Müfessirimize göre Allah-ü Teâlâ, bu dönemde İsarillileri Müslümanlara işledikleri zulümler sebebiyle musallat etmiştir. İsrailliler ise tüm güçlü dünya ülkeleri tarafından desteklenmektedir. Bu güçler de İslâm'ı ve Müslümanları yeryüzü haritasında etkisiz hale getirmek üzere organize olmaktadırlar. Saîd Havvâ'ya göre Müslümanların bahsi geçen devletlere karşı koyamamalarının sebebi, Müminlerin imanın gerektirdiği niteliklere hakkıyla sahip olmamalarıdır. Mevcut durumda

[317] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 37.

Arapların altında savaş verdikleri sancağın küfür ve fasıklık sancağı olduğunu iddia eden müellifimiz, bunun en önemli kanıtının Âl-i İmrân Sûresi 111. âyette, gerçek manada iman etmiş Müminlere Kitap Ehlinin galebe çalamayacağını beyan eden ifadenin olduğunu hatırlatmaktadır. [318]

Müslümanların gerileme sebepleri ile ilgili olarak *el-Esâs*'ta zikredilen en önemli husus, Allah'a iman noktasında yaşanan sıkıntıdır. Allah (cc), ilahî hükümlerin uygulanmasının gerekliliği konusunda İsrailoğullarından almış olduğu sözün aynısını bu ümmetten de almıştır. Saîd Havvâ'ya göre bu ümmet son dönemlerde Kitabın bir kısmını uygulamış, bir kısmını ise terk etmiştir. Bu sebeple Yüce Allah da zillet ve zorlukla onu imtihan etmiştir. Ahirette Allah'ın azabı ise daha şiddetli olacaktır.

Özellikle hicri 15. asır Müslümanlarının horlanma ve zilletin çok daha kötüsünü yaşadıklarını ifade eden Havvâ, Allah'ın kendilerine varlıkların en zelili olan Yahudileri bile musallat ederek cezalandırdığını belirtir: اَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍۚ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ اِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ "*Yoksa kitabın bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden böyle yapanların cezası ancak dünya hayatında rüsvaylıktır.*"[319] Müfessirimiz, ayetin tefsiri bağlamında Müslümanların başta Filistin özelinde olmak üzere dünya genelinde İsraillilerin hüküm ve boyunduruğu altında olduklarını ifadet etmektedir. Ona göre Müslümanlar kitabın bir kısmını unutup bir kısmıyla amel etmeleri sonucu bugün içler acısı bir pozisyonda yaşam sürdürmektedirler. Âyetin devamında: وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُرَدُّونَ اِلٰٓى اَشَدِّ الْعَذَابِۗ "*Onlar ahiret hayatında en şiddetli bir azaba atılırlar* "[320] denilmektedir. [321]

el-Esâs Müellifine göre Müslümanların en önemli sorunlarının başında ise Allah'ı her şeyin hâkimi kabul etme noktasında yaşanan sıkıntı gelmektedir. Birtakım aslî görevler ifa edilmeden talî problemlerle uğraşıldığını dile getiren Havvâ, bir grup Müslümanın bu anlamda hadlerin neden yerine getirilmediğini dillendirmeye hakkının olmadığını belirtmektedir.[322] Bu bağlamda dini hükümlerin devlet yönetim şeklinde kaale alınmama düşüncesinin benimsenmesinin Kur'ân'ın temel hükümlerine aykırı

[318] Havvâ, **el-Esâs,** c. 2, s. 37.
[319] Bakara, 2/85.
[320] Bakara, 2/85.
[321] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 37.
[322] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 260.

olduğunu vurgulayan müellifimiz, Yunan felsefesinin kabul ettiği, Allah'ın mahlûkatın işlerine asla müdahale etmediği düşüncesinin gün geçtikçe Müslümanlar arasında da yayılmaya başladığını dile getirmektedir. Hâlbuki Fatiha Sûresi'nde bütün bu yanlış düşünceleri tashih edilmekte, Allah'ın âlemlerin Rabbi, yaratan, terbiye eden ve malik olduğu deklare edilmektedir. Müslümanlara düşen, O'na ibadet etmek, yardım dilemek ve doğru yol üzere istikamet sahibi olmayı arzulamaktır.[323]

el-Esâs'ta, Müslümanların özlerinden kopuşlarının temel sebebi olarak, İslâm'ın ana kaynaklarının hayattan uzak tutulması zikredilir. Bunun sonucunda Batı tarzı yaşam biçiminin idealize edilmesi propagandasına gençliğin takılıp kalması ve temel ilke ve değerlere ilişkin yaşanan bilinçsizlik, bu kopuşu karşımıza çıkarmaktadır. Marifetsiz tevhidin olamayacağını, marifetin Mabudun haklarını yerine getirmeyi gerektiği üzerinde duran müellifimiz, ibadet etmenin zorunlu olarak ibadet edileni tanımayı icap ettirdiğini anımsatır. Çünkü Hz. Adem (a.s.) kıssasında olduğu gibi insanın halifeliğe getirilişindeki sır, onun bilgi edinme istidadına sahip olmasıdır. Bu noktada ilmin, bilgi sahibi olmanın dünya ve ahiret âleminin inşasında en temel araç olduğunun önemi gösterilmektedir. Şayet İslâm âlemi yeniden ayağa kalkmak ve yeryüzünde Allah'ın dinini hâkim kılmak istiyorsa, kendisine varlık ve anlam kazandıran temel değerlere yeniden sarılmalıdır.[324]

Düşünürümüze göre hicri 15. asır Müslümanlarının yaşadığı en ciddi toplumsal ve ekonomik hastalık, faiz belasıdır. Saîd Havvâ, Bakara Sûresi'nde faizle ilgili âyetlerin tefsirine geçmeden önce tefsirinin birinci cildinin 315 ile 319 arası sayfalarının tamamını Seyyid Kutub'un konuyla ilgili açıklamalarına ayırır. Uzun soluklu yazı boyunca Kutub, faizin insanlığın huzur ve saadetinin zehiri konumunda bir tehlike olduğunu belirtir. Kur'ân'ın faizi yasaklamasının hikmetlerini uzun uzadıya anlatır. Küresel ekonomik sömürü sisteminin en etkin aracı olduğunu ifade eder.[325]

"*Doğrusu insanların İbrâhim'e* اِنَّ اَوْلَى النَّاسِ بِاِبْرٰهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهٰذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ اٰمَنُواۗ *en yakın olanı, ona tâbi olanlar, şu Peygamber (Hz. Muhammed) ve iman*

[323] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 26.
[324] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 24, 50, 54, 64, 315-319.
[325] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 315-319.

edenlerdir"[326] âyetiyle ilgili olarak Saîd Havvâ, Müslümanların her alanda işlerini güzel ve yerli yerinde yaptıkları takdirde alemlerin hakimi olabileceklerini belirterek, şeklen bağlılığın hakikat ölçülerinde bir anlam ifade etmediğini, Allah'ın inananları tarih boyunca her çeşitten inkarcılara karşı galip getirmekle mükafatlandırdığını anımsatır. Ona göre son dönemde yaşanan bütün sıkıntıların sebebi dinin ihmal edilmesidir. O halde tekrar özlenen asr-ı saadet ve huzur çağına erişmenin çözümü de İslâm'ın temel kaynaklarına dönüşte saklıdır. [327]

Saîd Havvâ, İbrahim Sûresi 21. âyeti tefsir ederken zayıflığın bir kader olmadığına ilişkin Seyyid Kutub'tan alıntı yapar. Havvâ'nın tefsirini kaleme alırken en çok ilham aldığı Kutub'tan yaptığı bu alıntı, tefsiri yazma konusundaki temel amacının İslâmî davet anlayışı ve Müslümanları yeni bir atılıma sevk etmek olduğu anlaşılmaktadır.[328] Burada Seyyid Kutub, zayıflığın bir kader değil, bir tercih olduğunu, Allah'ın kimseye bu zilleti reva görmediğini, bireyin hür tercihleriyle ruhunu alçaltarak aşağılık bir seviyeye düştüğünü ifade eder. Özellikle elit kesimin azınlık, zayıf ve tabi kitlenin ise çoğunluk olduğunu vurgulayarak, burada sorunun, aklını, kalbini ve azmini yitiren yığınların yerlerde sürünen asaleti olduğunu vurgular.[329]

el-Esâs müellifi, günümüzün cahiliye mensupları denilebilecek konumdaki odakların, insanlığın ihtiyaçlarını Kur'ân dışında aramaya yönlendirdiğini savunmaktadır. Ona göre insanlığın Kur'ân'la buluşmasının önüne engel konulmaya çalışılmakta, 'beşeri ilim' gururu bu amaçla perde olarak kullanılmaktadır. Özellikle 14. asır Yahudi ve Haçlı kininin buna yol açtığını iddia etmektedir. Müslümanların Kur'ân'la buluşmasının önüne konulan bir başka engel ise İslâm'ın izlerinin silinerek ve Kur'ân dışında birtakım eserlere yönlendirerek bütün hayatın düzenlenmesidir. Havvâ, söz konusu kesimlerin yasal düzenlemeler yapmak sûretiyle vuku bulacak tüm

[326] Âl-i İmrân, 3/68.
[327] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1,, s. 371.
[328] Âyet şöyledir: فَقَالَ الضُّعَفَٰٓؤُا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعاً فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللهِ مِنْ شَيْءٍ *"...zayıflar o büyüklük taslayanlara diyecekler ki: "Biz sizin tâbilerinizdik. Şimdi siz, Allah'ın azabından herhangi bir şeyi bizden savabilir misiniz?"* İbrahim, 14/21.
[329] Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 194.

çekişme ve ihtilaflarda bu yasalara başvurarak mezkur amacı gerçekleştirdiklerini dile getirmektedir.

Günümüzde Kur'ân'ı hayatı nizamı kabul ettiğini öne sürenlerin onu tanımadığını, bu kesimlerin Kur'ân'ı ancak düzgün okuyuş, nağmeyle dillendirme, birtakım belalara karşı korunma vasıtası olarak ele aldığını hatırlatan Havvâ, özellikle muhtelif medya ve propaganda araçları ile söz konusu kirli emellerin sinsi bir biçimde hayata geçirilmeye çalışıldığını beyan etmektdir. Havvâ'ya göre bu doğrultuda medya ve propaganda araçlarıyla İslâmı temsil eden değerler aşağılanarak, İslâmî değer ve ahlakî nitelikler gericilik olarak yaftalanmakta ve hakikat ters yüz edilmektedir. Müfessirimiz, Haçlı ve Siyonist kesimlerin medya ve propaganda araçlarıyla eğlence ve nefsanî arzular peşinde koşmayı yücelterek, temel olgu ve prensiplerin çiğnenmesini sağladıklarını ifade etmektedir. Böylelikle İslâm'dan kopuş artmakta ve Kur'ân'la Müslümanlar arasındaki engelin boyutları daha da uzamaktadır.[330]

Müslümanların içine düştükleri zaafın en önemli sebebinin sağlam akide eksikliği olduğunu ifade eden Saîd Havvâ, problemin özüne temas eden hususlara ağırlık vermektedir. Allah'ın, وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارٰى حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ "*Sen onların dinlerine uymadıkça Yahudiler ve Hristiyanlar senden asla hoşnut olmazlar*"[331] buyruğuyla ilgili olarak, her zaman ve mekândaki İslâmî inanç ve akide, Yahudilerin ve Hristiyanların Müslüman topluma karşı sergiledikleri savaşın sebebidir. Müellifimize göre özünde bir akide savaşı olan bu mücadele, Yahudi ve Hristiyanlar tarafından çeşitli adlarla renklendirilmekte, farklı isimler ve sancaklar altında sürdürülmeye çalışılmaktadır. Havvâ, Müslümanların Haçlı ve Siyonist zihniyet mensupları ile giriştiği mücadelenin atmosferi bağlamında şunları ifade etmektedir:

> "Müslümanların karşısına akide sancağı ile çıktıklarında, onların dinlerine ve akidelerine ne derece samimiyetle bağlı olduklarını deneyimlemek sûretiyle öğrenmiş söz konusu iki topluluk, mücadele esnasında manevra yaparak, kullandıkları bayrak ve sancakları değiştirdiler. Buna akide savaşı adını vermemelerinin sebebi, akidenin doğuracağı kahramanlık duygusu ve coşkusudur. Bunun yerine toprak, ekonomik, siyasî, stratejik bölgeler ve buna benzer isimler altında savaşlarını ilan ettiler.

[330] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 392.
[331] Bakara, 2/120.

Müslümanlar içerisinde aldanmış ve gafil olanların zihnine, akidenin anlamsız eski bir masal olduğu, onun bayrağının kaldırılmasının yerinde bir davranış olacağı düşüncesini yerleştirdiler. Akide adına savaşa girişmenin gerici ve mutaassıpların belirgin bir özelliği olduğunu yaydılar. Bütün bunların sebebi, akidenin harekete geçip coşmasından duydukları endişedir."[332]

Saîd Havvâ, konuyla ilgili sözlerinin sonunda şu ayeti düşüncelerine şahit kılmaktadır. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارٰى حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ "*Sen onların dinlerine uymadıkça Yahudiler ve Hristiyanlar senden asla hoşnut olmazlar.*"[333] Bu doğrultuda, müellimizin Müslüman ülkelerin birtakım ilke ve menfaat esasları üzerinde kurulan ilişkilerde küresel çapta güç dengeleriyle baş edebilmelerinin yolunun, maddi ve manevi güçlerle donanmaktan geçtiğini vurgulamaktadır.[334]

2.4.2. Haçlı ve Siyonist Zihniyetlerin İslâm'a Karşı Çalışmaları

Saîd Havvâ, lüks ve fesat peşinde koşan toplumun adım adım yok oluşa doğru yol alacağını, bu durumun sistemi kemirip ahlakî değerleri deforme edeceğini belirtmektedir. Ona göre buu alanda muhtelif fraksiyonlar adı altında baş gösteren ve nihai hedef itibariyle manen insanlığı köle hükmüne dâhil edecek kirli bir oyunun tezgâhlanmaktadır. Bu strateji Siyonizm eliyle, insanlığın asli değerleri olan inanç ve ahlaktan sanat kılıfı altında soyutlanarak yürütülmekte ve böylelikle insanlık köleleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu kirli tezgâh çeşitli kılıflar ve roller altında sergilenmekte ve bu mihraklar bütün enerji, imkân ve güçlerini, insanlığı oluşturdukları geniş ve derin hacimli bataklığa saplamak için harcamaktadırlar.[335]

Saîd Havvâ'ya göre bugün insanlığın yaşadığı temel problem, maddiyatın temel yaşam amacı olarak insanlığa sunulması, huzur ve mutluluğun adresinin yüksek refah düzeyine sahip olmak olarak gösterilmesidir. Ona göre insanlığın temel değerlerinden soyutlanarak adeta maddiyat putuna tapar halde, ahlakî ve ruhani ihtiyaçlarının öteleniyor olmasını, fıtrata açılmış bir savaştır. Hayatı bir bütün olarak

[332] Havvâ, ***el-Esâs***, c. 1, s. 133.
[333] Bakara, 2/120.
[334] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 133.
[335] Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 126, 147.

bu dünyada olabildiğince nefsani arzuları tatmin etmeye odaklayan anlayış, insanlığı adeta intihara sürüklemektedir..[336]

Müellifimiz, israftan nehyetme ile ilgili âyetlerin tefsiri bağlamında toplumların helak edilişinin zikredilişini anlamlı bulur. Buna göre helak olma ile israfın nehyi arasında açık bir ilişki söz konusudur. Çünkü günah bataklığı ve fuhuşa yönelerek elde edilen imkânlardan ötürü şımarma, toplumları varacakları hedef hususunda gaflete düşürmektedir. Bu durumdan hareketle Havvâ, ahlaksızlık ve açılıp saçılmanın toplumları kişiliksizleştirme hedefinin bir sonucu olarak medya ve propaganda araçlarıyla insanlığa yayılmaya çalışıldığını belirtmektedir.[337]

Saîd Havvâ, Haçlı ve Siyonist sömürgeciliğin fikir ayağını oluşturan bir unsur olarak müsteşrîklerin İslâm toplumunu içerden çökertme planı doğrultusunda yetiştirildiklerini iddia etmektedir. Siyonist-Haçlı itifakı bu planın ateist bir görüntü vermesini önlemek için çok büyük bir çaba göstermektedir. Bahsi geçen nedenden ötürü, tatbikat sahasına konulan planın söz konusu mihraklarca işletildiği intibaı olabildiğince verilmemeye çalışılmaktadır. Evrensel ölçekte bu durumun anlaşılması halinde belirlenen amacın sınırlı kalacağı, oyunun organizatörleri tarafından bilinmektedir.

Müellifimize göre yerkürede İslâmî birliğin son varlığını ortadan kaldırma operasyonunda başarısız olan söz konusu kesim, bölgede amacına ulaşmak için İslâmî kavramların içini boşaltmaya ve dinî sloganları cahilane şekil ve kılıklara büründürmeye gayret etmektedir. İkinci bir aşama olarak, dinin din adına değiştirilmesi, ahlakî niteliklerin bozulması, temel yaratılış esaslarının (fıtri yapıyı koruma reflekslerinin) din adına değiştirilmesi gibi görevlerin ifa edilmeye çalışıldığını vurgulamaktadır.

el-Esâs müellifi, Siyonist-Haçlı ittifakı, uzun vadeli bir strateji dahilinde genelde insanlığı özelde ise İslâm alemini kişiliksizleştirilme projesi yürütmektedir. Söz konusu mihraklar, planlamaları doğrultusunda cahili giysileri Müslaümanlara giydirme projesini hayata geçirmek üzere, örtük dini duyguların baskın olduğu

[336] Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 45.
[337] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 298-299.

muhitleri seçmektedirler. Amaçlarını hayata geçirebilmek için aldatıcı rolde bulunmaya ve uydurmaların arkasına sığınmaya dikkat etmektedirler. Saîd Havvâ'ya göre ümmeti siyonist ve haçlı zihniyetinin kucağına itmeye dönük bu çabalar 1350 yıldır, İslâm'a karşı çeşitli kumpaslarla sürdürülmeye çalışılmaktadır.[338]

Saîd Havvâ, İslâmî yeniden diriliş ufkuna derin ve etkin tahlillerle katkı sunan *fî Zilâl'*dan yararlanmaktadır. Seyyid Kutub'un bu bağlamda Türkiye ölçeğinde yaşanan haçlı ve siyonist kuşatmasına ilişkin değerlendirmeleri dikkate değerdir. Bu düşüncelerin satır aralarında Türkiye'de yaşanan dini çözülmenin arka planına ışık tutan cümlelerde, genel anlamda ümmet coğrafyasında tespit edilen dini temel dayanaklardan uzaklaşmanın sebepleri zikredilmektedir.

el-Esâs müellifine göre bu konudaki hezimetin ardından plan değişikliğine yönelen söz konusu kesim, daha önce maruz kaldığı başarısız sonuçların akıbetiyle karşılaşmamak amacıyla İslâm sancağı adı altında inkâr dalgası yaymaya ve İslâmî toplulukları içerden çökertmeye gayret göstermektedir. Aynı şekilde bu zihniyetin her türlü kokuşmuşluğu, çirkinliği, ahlakî çöküntüyü İslâm toprakları üzerinde yaşayan bütün insan toplulukları arasına, yok etme araçlarıyla yönelttiğini belirten Havvâ, her seferinde asli yaratılış özelliklerinin planları boşa çıkardığını hatırlatmaktadır.[339]

2.4.3. İslâmî Hareketin Yol Haritası

2.4.3.1. Cemaat Ruhunu Yakalama

Saîd Havvâ'ya göre İslâm'da asıl olan cemaatin parçası olmaktır. İslâmî eğitimin esası da cemaat terbiyesi üzerinde yükselir.[340] Fatiha Sûresi'nde topluluk ifade eden "*yalnız sana ibadet eder, yalnız senden yardım dileriz*…" ve "*bizi doğru yola ilet*…"[341] buyrukları bu gerçeği teyit etmektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.v.) Müslümanlara cemaatten ve imamlarından ayrılmamayı emretmiştir: "*Bir karış*

[338] Havvâ, *el-Esâs*, c. 2, s. 240.
[339] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 179-180.
[340] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 22.
[341] Fâtiha, 1/5-6.

kadar cemaatten ayrılan kimse, İslâm'ın boyunduruğunu boynundan çıkarmış olur"[342] hadisi bu konunun önemini vurgulamaktadır.

Müellifimiz, bir topluluğa 'Müslüman cemaati' niteliğini yakıştırabilmenin ilk şartının, Allah'ın ve Peygamberin emirlerinin uygulanmasında bir ihmal görüldüğünde, söz konusu cemaatin işleri ilk mecrasına döndürme ve ilahi emirlere riâyet konusunda gösterdikleri hassasiyet olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda *el-Esâs* müfessiri, yaşadığı dönemde Hasan el-Bennâ'nın kurduğu İhvân-ı Müslimîn teşkilatını cemaat olmanın bütün şartlarını bünyesinde toplayan, bu isimle anılmaya en layık cemaat olduğunu beyan ederek hem tarafını belirlemiş hem de el-Bennâ'nın çalışmalarına duyduğu hayranlığı dile getirmiştir.[343]

Müellifimize göre Müslümanlar üzerinde cemaat ruhunun yerleşmesini engelleyen sebep ve hastalıklar üzerinde çokça durmak gerekmektedir. Müslüman'ın katkısının gerektiği durumlarda onu cemaate iştirak etmekten alıkoyan engeller araştırılmalıdır. *el-Esâs* müellifi, Müslümanı cemaate katılmaktan uzaklaştıran sebepleri şu şekilde sıralamaktadır: Güvensizlik, dünya sevgisi, rahatlığı tercih etmek, cimrilik, kişisel görüşünü beğenmek, hevaya uymak, kıskançlık ve bunlara benzer bir takım ferdi hastalıklardır.[344]

Müellifimize göre Müslüman cemaatlerin ayrışmalarına vesile olan bir diğer tutum, cemaatlerin kendi olumsuzluklarını düzeltmek yerine takdir gören yönlerini ön plana çıkarma anlayışlarıdır. Her cemaat, diğer cemaatlerin olumsuzluklarını görüp olumlu taraflarını göz ardı etmektedir. Şayet cemaatler kendilerinin olumsuz, başkalarının olumlu tarafları üzerinde ilahî metinler ışığında durabilirlerse, birbirlerine karşı eksikliklerini tamamlama, birbirlerini bütünleme bakış açısı ve şûra yöntemi ile hadiselere yaklaşabilirlerse Rablerini razı, düşmanlarını ise kahredeceklerdir. Bir Müslümanın, Müslüman kardeşini dost edinmekten nasıl uzak tutabildiğini anlayamadığını ifade eden müellifimiz, şeytanın birtakım kimselerin aklını çok çeldiğinden yakınmaktadır. Ona göre bu sorunun çaresi şu ayette saklıdır: وَالْمُؤْمِنُونَ

[342] Tirmizî,**Câmiu't-Tirmizî**, 'Ebvabu'l—Ems'al", (h.no: 3090), c. 3, s. 10.
[343] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 278.
[344] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 28.

وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ "*Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar, birbirlerinin yardımcılarıdırlar.*"[345]

Saîd Havvâ, bugün cemaat ruhunu ortadan kaldıran en büyük sorunların başında gelen, Müslümanların birbirlerine düşman, inkarcı ve münafıklara ise dost olmaları meselesi üzerinde ciddiyetle durmaktadır.[346] Ona göre bu durum Müslümanların gerilemelerine, gruplaşmalarına ve çekişmelerine neden olmaktadır. Bundan dolayı bugün her zamankinden daha çok müminlerin birbirilerinin kardeş, dost ve yardımcıları olmaları icap etmektedir. [347] Müfessirimize göre günümüzde cemaat düşüncesi açısından en sıkıntılı durum, cemaati bir araya getirecek, varlık ve düzeni sağlayacak halifenin bulunmamasıdır.[348]

Saîd Havvâ'ya göre cemaat ruhunun yakalanması konusunda yapılan diğer bir yanlış, Müslüman cemaatler arasında yaşanan, İslâm birliğinin önündeki en büyük engel olarak duran kibir hastalığına yakalanmaktır. Allah bu yüzden şeytanı ebedi lanet ve gazabına uğratmıştır. Müslüman saflarının ayrışmasına vesile olan bir etmen olarak kibrin önüne geçmenin yolu, şûrâdan, tevazu libasını giyinmekten ve hayırlı olanı tercih etmekten geçmektedir.[349]

Müellifimiz, tefsiri sırasında İslâmî hareketin temelini oluşturan cemaat olgusunun yerleşmesi için birtakım ilke ve esaslardan bahsetmektedir. Buna göre çağımızda eğitimci, genele yönelik ders verirken açıkça bir kişi ya da kurumu hedef almamalı, zaruret olmadıkça adını zahiren anmamalıdır. Düşünceyi açıklayarak veya durumu dolaylı yoldan anlatarak hareket etmelidir. Allah Teâlâ: "*Allah'tan başkasına sövmeyiniz ki onlar da bilmeden Allah'a düşmanlık etmek suretiyle sövmesin"*[350] buyurmaktadır.

Saîd Havvâ'ya göre Kur'an ışığında bir insanı bir aşamadan diğer bir aşamaya taşımak uzun ve sürekli bir sabır sürecini gerektirmektedir. Aynı şekilde apaçık bir

[345] Tevbe, 9/71.
[346] Havvâ, **el-Esâs**, c. 4, s. 509.
[347] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 509.
[348] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 147.
[349] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 290.
[350] En'âm, 6/108.

hikmet de lazımdır. Herhangi bir sûre bu taşıma işini gerçekleştirmektedir. Eğitici ya da öğretmen bu geçiş işlemini uygun bir şekilde gerçekleştirirse, bu aşama geçişi başarıya ulaşır. Bu husus Kur'ân'ın tümüyle ilgilidir.[351]

el-Esâs müellifine göre çağımızda İslâmî Hareketlerin dikkat etmesi gereken önemli konulardan biri eğitimcilerin kuşanması gereken niteliklerdir. Ona göre eğitimci kimselerin son derece hassas ve siyasal tezler konusunda geniş bir ufka sahip olmaları gerekmektedir. Aynı şekilde bu eğitimciler, en mükemmel, takvaya en yakın ve hükümlerde asıl olan esaslara göre eğitmelidirler. İslâmî Hareket mensupları, siyasi konumlara eriştiklerinde, ilim adamlarının ve basiret üzere olan fetva ehlinin fetvalarını toplu olarak dikkate alıp çağın şartlarına en uygun olanı seçilmelidirler.[352]

2.4.3.2. Bireysel ve Toplumsal Sorumluluk

el-Esâs müellifi, cemaat içerisinde eğitim öğretim faaliyetlerinin yanında kişinin konumuna göre bireysel ve toplumsal uyarılarda bulunmasını istemiştir. O, bu davranışın Allah'a karşı sorumluluğun gereği olduğunu savunmaktadır. Ona göre uyarı, her zaman için fayda vermektedir. Buna ilişkin bir örneği Kur'ân'dan alıntılayarak meramını anlatmaktadır. Hz. Musa (a.s.) için bir Kıpti'yi öldürme ve İsrailoğullarını Firavun'a karşı kışkırtma suçlamasıyla öldürülme kararı çıkarılmıştır. Hz. Musa'anın (a.s.) durumu görüşülürken Firavun'un kendi soyundan, sarayda yaşayan Mümin bir kulun görüşünü belirtirken yaptığı uyarı, iman konusunda herhangi bir fayda sağlamasa da bir başka konuda yararlı olmuştur. Bu Mümin kulun yaptığı konuşmanın tesiriyle Firavun, Hz. Musa'yı (a.s.) öldürmekten vazgeçmiştir. Bundan dolayı mutlaka uyarmak gerekir. Müfessirimiz, insanın "uyarı hiçbir fayda sağlamaz" dememesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Çünkü burada Firavun'dan daha yoldan çıkmış kimse yoktur. Buna rağmen kendisine yapılan apaçık bir uyarı sebebiyle duruşundan uzaklaşmıştır.[353]

Saîd Havvâ, en azılı hükümdarın huzurunda bile fayda veren uyarma vazifesinin usulüne uygun şekilde yerine getirilmesi gerektiğini Resûlullah'ın (s.a.v.)

[351] Havvâ, **el-Esâs**, c. 4, s. 544.
[352] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 366.
[353] Havvâ, **el-Esâs**, c. 5, s. 385.

şu hadisi ile teyid etmektedir: "*Sizden kim bir kötülük görürse onu eliyle düzeltsin. Buna güce yetmezse diliyle düzeltsin. Buna güce yetmezse kalbiyle düzeltsin. Bu da imanın en zayıf halidir.*"[354] Müellifimize göre Müslümanların elleriyle değiştiremeyecekleri münkerler ortaya çıkacaktır. Eğer gerçekten inanıyorlarsa kalpleriyle bunu değiştirmelerine kimse mani olamayacaktır.[355]

Müellifimiz, Bakara 49'uncu ayet bağlamında hitabın bütün İsrailoğullarına yönetildiğini, bir kısmının yaptığı işler dolayısıyla sonrakilerin sigaya çekildiğinin görüldüğünü ifade etmektedir. Oysa dinde zaruri olarak bilinen hususlardan birisi de; insanın başkasının yaptığı işten sorumlu tutulmamasıdır. Bundan sadece ortak mesuliyet ve birlikte kusurlu olma halleri ya da insanın başkaları hakkında herhangi bir yükümlülükten sorumlu olması müstesnadır. Fakat buradaki azarlamanın bütün İsrailoğullarını kapsayıcı şekilde oluşunun nedeni, çirkin işin uygun görülüp yapılmasına devam edilmesidir. Buradan hareketle Saîd Havvâ, durum her ne olursa olsun şu dersin alınması gerektiğini belirtmektedir: Müslümanlar mutlak manada kendi kalbi durumlarını sorgulamalı ve bu ümmetten çağlar boyunca herhangi bir kimsenin düştüğü hatayı kabul etmemelidir. Kişi kendisinin ve ümmetin işlerinin istikamet üzere yürümesi için elinden geldiğince çalışmalıdır. Çünkü toptan kurtuluş ancak buna bağlıdır.[356]

Müellifimize göre hicri 15. asır, İslâm ve Müslümanlar açısından her şeyin aleyhe döndürüldüğü bir zaman dilimidir. Aynı zamanda Allah'ın şerefli kıldığı kullar zümresine ancak şu şartlar karşılandığından dahil olunabilecektir: İman üzere sebat etmek, İslâm yolunda canı ve malını ortaya koymak ve başa gelen musibetler ne olursa olsun iman ve İslâm safında kalmaya kararlı olmak. [357]

2.4.3.3. Allah'ın Hâkimiyetini Sağlama

Saîd Havvâ'ya göre Müslümanların içerisine düştüğü savrulma ve atalet, tertemiz kimselerin güçlerini, enerjilerini ve gayretlerini sarf ettiklerinden çok derin ve geniş boyuttadır. Bu yüzden günümüzde hadisenin içyüzünün farkında olmayan

[354] Müslim, **Sahihu Müslim**, 'Kitabu'l-İman', (h.no: 80), c. 1, s. 41.
[355] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 103.
[356] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 122.
[357] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 346-347.

kimseler, İslâm'ın fert, aile ve toplum nezdinde hâkimiyeti sağlanmadan hadlerle ilgili infazların neden icra edilmediği ile ilgili şikâyetler dile getirmektedirler. Ona göre bu aşama ne kadar büyük ve Allah'ın hadlerini uygulama ne kadar elzem olsa dahi, mevcut durum şerî hükümlerin tatbik edileceği bir aşama değildir. Hadler ancak Allah'ı her şeyden azade kılma ve hâkimiyeti yalnızca O'na tahsis etme bilinciyle tatbik edilebilir. Eğer gerçekten bu hakikat kabul edilmiyor, kanun koymada Allah yegâne kaynak olarak görülmüyor, egemenliğin tek sahibi Allah'ın rububiyeti ve yönetici vasfı kabul edilmiyorsa, fer'e ilişkin bütün gayretler boşa harcanmıştır. Bu amaçla Müslümanların en büyük münker için bütün inkâr sahiplerinden daha çok gayret ve çalışmaya ihtiyacı vardır.[358]

2.4.3.4. Cihat Ruhunu Kuşanma

Müellifimiz, toplumsal kurtuluş için bireysel gayretlerin buluşması gereken ikinci bir alanı işaret etmektedir. Ona göre Yüce Rabbimiz çoğu kimsenin düştüğü yanlış bir anlamayı düzeltmektedir. O kadar ki Müslümanlardan kendilerini zirvede zanneden kimselerden bile bu hatalara düşenler vardır. Bu düşünce şudur: "Cihat etmeden ve sabır göstermeden cennete girmek mümkünmüş." Bu düşünceyi reddetmek üzere Yüce Rabbimiz şöyle buyurmaktadır:[359] "*Yoksa Allah içinizden cihat edenleri ve sabredenleri belirlemeden cennete gireceğinizi mi sandınız*?"[360]

Bakara Sûresi 251. âyeti bağlamında Müslümanların fiili olarak kendilerini savunması gerektiğini belirten *el-Esâs* müellifi, İslâm'ın ve Müslümanların harim-i ismetinin ancak savaş ve cihat ile korunabileceğini ifade etmektedir. Cihat da komutayı, itaati, disiplini, imanı ve Allah'a sığınmayı gerektirmektedir. Buna göre zafere ulaşmak için hücum güç ve kabiliyetiyle donanılmalıdır. Aksi takdirde yeryüzünü fesada uğratan anarşi hüküm sürer. Doğal dengenin korunabilmesi için iyi ve salih insanların etkin olmaları icap etmektedir. Şu ayet bu hususu açıklamaktadır: وَلَوْلَا دَفْعُ اللهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ "*Şayet Allah'ın insanların bir kısmını bir kısmı ile engellemesi olmasaydı, yeryüzünde düzen bozulurdu."*[361]

---

[358] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 103.
[359] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 346-347.
[360] Âl-i İmrân, 3/142.
[361] Bakara, 2/251.

Saîd Havvâ'ya göre İslâm ancak mücadele ile ayakta durabilir. Her zaman için İslâm'ın ve Müslümanların izlemesi gereken yol, Yüce Allah'ın Tâlût kıssasında anlattığı şekilde komutanlık ve cihattır. Cihat etmeyen komutan, kendisinden beklenenleri asla gerçekleştiremez. Bugün Filistin'de yaşanan mezalim, Müslümanlar arasında yaşanan cihat şuuru ve komutan eksikliğinden kaynaklanmaktadır. [362]

Müslümanların düşmanlarına gözdağı vermek için savunma sanayisine önem vermeleri ve güçlerini artırmaları gerektiğini ifade eden Havvâ, Allah'ın bu konuda açık emrine rağmen vurdumduymaz davranmanın sonucu olarak İslâm toplumlarının yeryüzünde önemli bir pozisyonda olamadıklarını savunmaktadır.[363] Hatta bu durumdan dolayı isyan etmektedir: "Şimdi Allah aşkına söyleyiniz; küfür, şirk ve fitne… Üstün olanlar onlar; İslâm ve Müslümanlar ise zayıf ve güçsüz olanlar. Savaşımız da yoktur, cihadımız da yoktur. Allah aşkına gerçekten Müslüman mıyız?"[364]

Müfessirimize göre Müslüman aydınların cihat âyetlerini uygun olmayan koşullarda değerlendirmeleri, cihat hükümlerinin kaldırılmasına veya Müslümanların zor duruma düşmesine yol açmaktadır. Çünkü bu durum Müslümanları aşırılığa sürükleyerek mevcut şartları kabullendirmeye yönlendirmektedir. Çözüm yolu olarak, Müslümanların, İslâmî hükümleri hâkim kılan hükümetlerini kurarak bütün askerî güçlerin oluşturulmasını adres göstermektedir. [365]

2.4.3.5. Samimiyetle Çalışma

Yeryüzünde sünnetullah ilkeleri çerçevesinde Allah'ın adil bir sistem yerleştirdiğini hatırlatan *el-Esâs* müellifi, yaşanılan çağda Müslümanların içerisine düştüğü durumun kendi elleriyle işledikleri fiillerin bir neticesi olduğunu belirmektedir. Buna ilişkin olarak إِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَاباً أَلِيماً وَيَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئاً وَاللهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Eğer (gerektiğinde savaşa) çıkmazsanız, (Allah) sizi pek elem verici bir azap ile cezalandırır ve yerinize sizden başka bir kavim getirir; siz (savaşa*

[362] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 290.
[363] Havvâ, **el-Esâs**, c. 6, s. 135.
[364] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 85.
[365] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 448.

çıkmamakla) O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Allah her şeye kadirdir"[366] âyeti bağlamında Saîd Havvâ, Allah'ın İslâm'ın bayraktarlığını yapma şerefini, Araplar cihad ruhunu ve takva duygusunu kaybettikleri için bu âyetteki hükme binaen Türklere verdiğini ifade etmektedir.[367]

Saîd Havvâ, içinde bulunulan kuşatmadan kurtulmak için tefsirinde bazı önemli hadiselerin üzerinde durmaktadır. Örnek olarak Maide Suresi'nin 14'üncü ayetini işlerken vahyin bir kısmını unutmanın, bu ümmetin düşmanlık ve kini hak etmesinin sebebi olduğunu ileri sürmektedir. Ümmetin indirilen vahyin birçoğunu unuttuğundan yakınan Havvâ, bu unutmanın sonuçlarının etkilerinin Müslümanlar arasındaki kin ve düşmanlık olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Ona göre Kur'ân'ı terk ediş şeklinde ortaya çıkan ümmetin içinde bulunduğu durum, daha çok ameli terk ediştir. Özellikle bazı gruplarda bu görülmektedir. Bu pratikteki terk edişin bir kısmı yapılmakta, bir kısmı da unutulmaktadır. İslâm tam kabullenilmediği ve hepsiyle amel edilmediği için Allah, ümmetin fertlerinin kalplerini birleştirmemektedir.[368]

2.4.3.6. Ortak Aklı İşletme (Şûra)

Müfessirimiz, içinde bulunulan sorunlu vaziyetten kurtuluş önerilerini sıralarken toplumsal mutabakata da dikkat çekmektedir. Buna göre Müslüman topluluklara düşen bir görev olarak, liderini şûra ile belirlemesi gerekmektedir. Şûranın ve İslâmî topluluğun öne çıkardığı hususta ise herkesin birleşmesi ve ona uyması icap etmektedir. Fakat birçok insan tevazu libasını giymesine karşın sırf kibrinden dolayı şûranın ruhuna aykırı davranmaktadır. Çoğunluk sağlıklı bir başlangıca girişmemektedir. Sadece sağlıklı bir başlangıç doğru neticeler elde etmeyi sağlamaktadır. Sağlıklı başlangıcın neticeleri ortaya çıktıktan sonra birçok kimse gelişmeyi isteyecektir. Gelişmedikleri takdirde de doğru yolda olmayı kibirlerine yedirememektedirler. Bu şeytanın vesveselerindendir. Herkes bu konuda kendisini iç muhasebeye tabi tutmalıdır.[369]

---

[366] Tevbe, 9/39.
[367] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 398.
[368] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 37.
[369] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 290.

2.4.3.7. Hukuk Devleti

Bakara Sûresi 123'ncü ayetinin tefsiri sırasında halifelik konusuna tamamlayıcı bilgiler başlığı açan Havvâ, konuyu güncel gelişmeler ışığında yorumlamaktadır. Ona göre günümüzde Batılı devletlerin devlet yönetimlerinde esas alınan objektif ve toplumsal hayatın genelini konu alan ilkelerin, Müslümanların bireysel ve toplumsal yaşamlarında yürürlükte olmaması şaşırtıcıdır. Amerika ve İngiltere'de usûlsüzlük ve gayr-ı hukuki işlem yapan devlet adamlarının azledildiği bir sistemin Müslümanlar arasında uygulanması, bu tür genel geçer hukuki kuralların işletilmesi gerekmektedir.[370]

Saîd Havvâ, hukuki düzenleme ve infazlarının devlet eliyle yürütülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Buna göre her bir ferdin Allah'a karşı sorumluluğu bireyseldir. Yalnız bazı düzenlemelerin toplum bazında tesis edilen kurumlar yoluyla işletilmesi gerekmektedir. Bu amaçla İslâm'ın insanlığa hayat sunan hükümlerinin yeryüzüne hâkim kılınması doğrultusunda gösterilecek her çaba, kayda değer nitelik arz etmektedir. Buna göre kısas hükmü, İslâm şeriatının hâkim olduğu devlet sisteminde gerçekleştirilebilecek bir işlemdir. Bireysel olarak bunu ifa etme yetki ve gücü Müslümanlara verilmemiştir ama her Müslümanın İslâm hukukunun geçerli olacağı bir düzenin inşası amacıyla çalışması gerekmektedir.[371]

Müellifimiz, birlik ve beraberliğin güç ve hâkimiyeti doğuracağını ifade etmiştir. Bu güç ve hâkimiyet, Müslüman hükümetlerinin kurulmasını sağlayacaktır. Ona göre Müslümanlar bu hükümete İslâm'ın hükümlerini hâkim kılmalı, askeri güçlerini bütün bu unsurlarla beraber bulundurmalıdır. İslâm'ın samimiyetle hâkimiyeti sağlanarak birlik ve beraberlik ruhu ile güç kazanıldığında devlet idarecileri siyasi duruşlarını sergileyecektir. Bu durumda iman terazisiyle hükmedilmiş güç ve enerji harekete geçecektir. Sa'id Havvâ, bir adım daha atarak özel şartlara sahip asrımızda Müslüman önderlerin cihat farizasını yerine getirdikleri yöntemin farkında olmaları gerektiğini belirtmektedir. Bu ilmi ve fıkhı gerektirdiği gibi cesareti ve

[370] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 149.
[371] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 204.

girişimciliği, uzak siyasi bakış açısını ve büyük hikmeti kuşanmayı icap ettirmektedir.[372]

2.4.3.8. İlim ve Bilimi Kuşanma

Müellifimize göre Müslüman cemaatler, işbaşına geldikleri takdirde geçmişte yaşanan sorunlara takılmamalıdır. Çünkü İslâm, kendisinden önceki günahları silip atmaktadır. İşbaşına gelen İslâmî Hareket mensupları, insanların temel ihtiyaçlarını karşılayacak sistematik bir yapı inşa edilmelidirler. Temel saikleri ise en etkili araçlar ve yöntemler ile Kur'ân'ın mesajını çağımıza taşıma uğraşı olmalıdır.[373]

Saîd Havvâ'ya göre bütün fitne hareketleri en masum sebeplerin kullanılarak istismar edilmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Samiri'nin Ben-i İsrail'i, Hz. Musa'nın (a.s.) Sina Dağı'na çıkışının ardından ses çıkaran altından buzağıyı tanrı diye göstererek fitneye düşürmesi, İsrariloğullarında var olan ve Hz. Musa'nın (a.s.) yerleştirmeye çalıştığı takva ve verâ duygusunun istismar edilmesinden kaynaklanmaktaydı. Aynı şekilde Abdullah b. Sebe, Hz. Peygamber'in (s.a..v.) vefatından sonra Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman (r.a.) zamanlarında takva ve verâ duygusunu kullanarak fitne tohumlarını ekti ve karışıklıklar çıkardı. Müfessirimize göre İslâm âlemi, bilinç ve anlayış itibariyle uyanık ve yeterli birikime sahip olmadığı her an fitnelerle boğuşmaya mahkum bırakılacaktır.[374]

Müellifimize göre Hz. Âdem (as) kıssasında insanın halifeliğe getirilişindeki sır, onun bilgi edinme istidadında saklıdır. وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَاۤءَ كُلَّهَا '*Adem'e bütün isimleri öğretti…*"[375] Özellikle çağımızda bu sırrın ufukları büyük boyutlarda belirgin bir şekilde görünmektedir. Artık insanın bu kâinatın sırlarını hangi boyutlarda keşfedebildiği müşahede edilmektedir. Saîd Havvâ'ya göre bütün bunlara rağmen günümüzde bütün bu gelişmeler daha çok kan dökmek ve yeryüzünde fesat çıkarmak için kullanılmaktadır. Bunların nedeni ise Müslümanların bu dünyada Allah'ın sözü ile hükmetme fonksiyonlarını icra edememelerinden kaynaklanmaktadır.

---

[372] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 448.
[373] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 85, 149.
[374] Havvâ, **el-Esâs**, c. 4, s. 27.
[375] Bakara, 2/31.

Saîd Havvâ'ya göre Müslümanların asırlardan beri bu kâinatın keşfedilmesi ve sırlarının bilinmesinde başkalarına oranla en asgari paya sahip olmaları, üzüntü verici bir durumdur. Aynı şekilde inkârcıların egemen oluş etkenlerinden birisi de maalesef bu güce sahip olmalarıdır. Müslümanlara düşen görev, yeniden kevni (kâinata ilişkin pozitif bilimler) bilim dallarının her birisinde zirve bilim adamlarını yetiştirmektir.[376]

Günümüzde Müslümanların temel sorununun yenilenme ihtiyacı olduğunu savunan Saîd Havvâ, bu savını şu delillerle temellendirmektedir: Küfür büsbütün yeryüzüne hâkim olmadıkça Allah peygamber göndermemiştir. Hz. Peygamber de, küfür bütün yer küreyi kapladıktan sonra gönderilmiştir. Onun son peygamber oluşu, kendisinden sonra peygamberin gelmeyişi, Kur'ân'ın kıyamete değin Allah'ın muhafazası altında bulunuşuna işarettir. Küfür bir daha yeryüzüne tamamıyla hâkim olamayacaktır. [377] Ona göre son dönemlerde Müslümanlara her ne isabet etmişse dinlerini ihmal etmeleri sebebiyle ortaya çıkmıştır. Dinin asli hükümlerine dönüldüğünde, Allah'ın yardımı tekrar geri dönecektir. Çünkü Müslümanların Roma'yı fethedeceği müjdesi verilmiştir. İstikbal bu dinindir.[378]

[376] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 64.
[377] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 260.
[378] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 371.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-ESÂS FÎT-TEFSÎR'DE YÖNTEM

Bu bölümde Saîd Havvâ'nın *el-Esâs fi'-Tefsîr* isimli eserinde takip ettiği tefsir yöntemi üzerinde duracağız. Ele alınan başlıklar bağlamında kadim tefsir geleneği çerçevesinde şekillenmiş genel usûl ve yöntemleri ne ölçüde kullandığını ve bu alanda son dönemde ortaya çıkan çalışmalardan ne şekilde yararlandığını belirlemeye, ilim dünyasına kazandırdığı tefsir eserinin kadim ve güncel tefsir birikimine sağladığı katkıları tespit etmeye çalışacağız.

el-Esâs fi't-Tefsîr; tefsir yöntemi itibariyle, dirayet yöntemiyle yazılan tefsirler kapsamında değerlendirilmektedir. Müellif, *el-Esâs*'ta kendine özgü yeni yaklaşımlar sergilerken İbn Kesîr, Nesefî, Âlûsî ve Seyyid Kutub gibi müfessirlerin eserlerinden ve üsluplarından ilham almıştır. Kısaca Saîd Havvâ, klasik tefsir geleneğinin Kur'ân'ı açıklama yöntemine uymuştur. Bunun yanı sıra; tefsirinin ayırıcı bir niteliği olarak, Kur'ân konularının bütünlüğü nazariyesini baştanbaşa bütün Kur'ân'a tatbik ederek, *el-Esâs*'ı farklı bir yapıya kavuşturmuştur.

Bu bölümde müfessirimizin tefsir yöntemini *el-Esâs fi'-Tefsîr* eseri bağlamında detaylarıyla işlemeye ve örneklendirmeye çalışacağız. *el-Esâs*'ta kadim tefsir geleneğinde izlenilen genel yaklaşıma Saîd Havvâ'nın sunduğu katkının ana hatlarını tespit etmeye gayret edeceğiz.

3.1.SÛRE TEFSİRİNDE TAKİP ETTİĞİ YÖNTEM

3.2. SÛRENİN KİMLİĞİ

Müfessirimiz, tefsirine başlayacağı sûrenin takdim bölümünde ilk etapta sûrenin genel yapısı, konuları, ayet sayısı ve Mekkî ya da Medenî gibi konuları ele almaktadır. Öte yandan Kur'ân konularının bütünlüğü nazariyesi çerçevesinde

açıkladığı sûrenin Bakara Sûresi'ndeki ekseninin neresi olduğunu, kapsamını ve hangi ayetleri teşmil ettiğini izah etmektedir.

Konuyla ilgili bir örnek olarak Secde Sûresi'nin girişinde müellifimiz sûreyi şu şekilde takdim etmektedir: "Secde Sûresi, Resmi Mushaf sıralamasına göre 32'nci sırada yer almaktadır. Mesânî kısmının dördüncü grubunun ilk Sûresi'dir. 30 ayettir. Mekkî bir sûredir. Mesânî kısmında الم "Elif Lâm Mîm" zümresinin dördüncü Sûresi'dir."[379]

Daha sonra sûre ile ilgili tefsir kaynaklarından iktibaslar yaparak sûrenin girişinde özet olarak sunulan bilgilerin ayrıntılı açıklamasına geçmektedir. Bu başlık altında sûrenin konusu, ayet sayısı hakkındaki ihtilaflar, sûrenin önemine ilişkin yapılan rivayetler ve sûrenin Kur'ân'da konu bütünlüğü nazariyesi çerçevesindeki ekseni hakkında bahislere yer vermektedir. Bu paragraf etrafında sûrenin kısım, bölüm, fıkra, grup ve zümre gibi Kur'ân bölümlendirmeleri kapsamındaki konumunu tahlil etmeye çalışmaktadır.[380]

3.3. TEFSİRİ YAPILAN SÛREYİ BÖLÜMLERE AYIRMASI

Saîd Havvâ, tefsir çalışmasına başlamadan önce yöntemini büyük oranda belirleyen Kur'ân konularının bütünlüğü nazariyesi etrafındaki ameliyelere öncelik vermektedir. Sûrenin takdiminden sonra sûrenin hangi kısım, bölüm, grup, fıkra ve zümre dâhilinde olduğunu belirlemeye gayret etmektedir. Bunun için sûrenin başındaki hurûf-ı mukatta´a, lafız ve ayet manalarından yararlanmaktadır. Sûrenin Kur'ân konularının bütünlüğü nazariyesi kapsamındaki yerini ve Bakara Sûresi'ndeki eksenini tespit etmek için ilgili ayetlerden istifade etmekte ve vardığı sonuçları nasslardan hareketle açıklamaktadır.[381]

Konuyu Â´raf ve Kasas Sûreleri üzerinden örneklendirecek olursak şunları söyleyebiliriz:

1. Â´râf Sûresi üç kısımdan meydana gelir.

[379] Havvâ, **el-Esâs**, c. 5, s. 108.
[380] Havvâ, **el-Esâs**, c. 5, s. 108-110.
[381] Havvâ, **el-Esâs**, c. 5, s. 109.

a) Birinci kısım; sûrenin girişinden (1 ile 9. ayetler) ve bir bölümden (10 ve 58. ayetler arası) oluşmaktadır.
b) İkinci kısım; dört bölümden ibarettir. (59 ile 171. ayetler arası)
c) Üçüncü kısım ise iki bölümden müteşekkildir. (172 ile 206. ayetler arası)[382]

Bilindiği üzere bölümün kapsamı içerisinde fıkra, fıkranın alt kısımları içerisinde de gruplar yer alır.

2. Kasas Sûresi, iki kısım şeklinde sınıflandırılmıştır.
   a) Birinci kısım, giriş ve beş sahneden[383] oluşmaktadır. (1 ile 43. ayetler arası)
   b) İkinci kısım, beş gruptan meydana gelmektedir. (44 ile 88. ayetler arası) Â´râf Sûresi'ndeki bölümlere ayrılma işlemi aynen tekrar edilmemiş, farklı bir yorum geliştirilmiştir.[384]

3. Saîd Havvâ, Ahzâb Sûresi'ni sûrenin takdimi, sûrenin sonundaki değerlendirme, eksenin belirlenmesi ve sûrenin gruplara ayrılmasıyla ilgili başlıklarla beraber, Ahzâb Sûresi'nin on bölümde mütalaa etmiştir.[385]

Bütün bu hususlar, sûrenin genel olarak kategorize edilişi veya iskelet düzeninin inşasından ibarettir.

Müellifimiz, En´âm Sûresi'ni bölümlere ayırma işlemi sırasında, 'Sûrenin Kısım ve Bölümlere Ayrılması Hakkında' başlığı altında şu ifadeleri kullanır:[386] "En´âm Sûresi iki kısımdan oluşur. İlk kısım sûrenin başındaki اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ *"Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur*"[387] ayetinden Allah'ın şu ayetteki sözüne değin devam eder: وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادٰى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ وَمَا نَرٰى مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذينَ زَعَمْتُمْ اَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكٰٓؤُا لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ "*Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz ve (dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkanızda bırakacaksınız. Sizin hakkınızda ortaklarımız*

[382] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 276.
[383] Saîd Havvâ, Kasas Sûresi'nde diğer sûrelerden farklı olarak sûreyi değişik bir tasnife tabi tutmaktadır. المشهد "el-Meşhed" adını verdiği sahneleri ayrı ayet pasajları şeklinde ele almaktadır. Her meşhed'de ayrı bir peygamber kıssası anlatılmaktadır.
[384] Havvâ, **el-Esâs**, c. 4, s. 363.
[385] Havvâ, **el-Esâs**, c. 5, s. 521-545.
[386] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 144.
[387] En´âm, 6/1.

sandığınız şefaatçilerinizi de yanınızda görmeyeceğiz. Andolsun, aranız açılmış, (tanrı) sandığınız şeyler sizi bırakıp gitmiştir."[388]

İnsanın yaratılışı ile Allah'ın yeryüzünde insanı halife kılması arasındaki ilişki açıktır. Sûrenin iki kısmının girişleri ve içerikleri düşünüldüğünde, itiraz kabul etmeyecek ölçüde sûre ile ekseni arasında bir ilişki olduğu anlaşılacaktır. كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتاً فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعاً "*Siz cansız iken size can veren Allah'ı nasıl inkâr edersiniz? Sonra sizi öldürecek, tekrar sizi diriltecek ve sonunda O'na döndürüleceksiniz.*"[389]

Bu şekilde tesis edilen usûl üzere sûre kısımlara ayrılmaktadır. Müfessirimiz, En´âm Sûresi'nin tefsiri sırasında, sûrenin kısımları hakkında şunları ifade etmektedir:

> "Göreceğimiz üzere En´âm Sûresi'nin birinci kısmı üç, ikinci kısmı ise iki bölümden oluşmaktadır. Tefsirde itibar edilen ilkeler 'Bölümleri İşaret Eden Bazı İşaretler Hakkında' başlıkları altında izah edilmektedir."
>
> "En´âm Sûresi اَلْحَمْدُ لِلهِ ile başlamaktadır. Onun ardından gelen ikinci ayetin ilk kelimesi هُوَ'dır. Görüldüğü üzere sûrede وَهُوَ ifadesi çokça tekrarlanmaktadır. Sanki bütün sûre, sûrenin başında yer alan هُوَ'ye atfedilmiştir. Sûre içerisinde bölümlerin başlangıç ve bitişlerini bize gösteren işaretler babında وَهُوَ kelimesi, Kur'ân'ın anlatım düzeninde sıkça rastladığımız, sûrelerin başlangıç ve sonuç kısımlarını gösteren bir işarettir. Bu durumu son bölümde de müşahâde ediyoruz."
>
> "Başlangıç kısmında وَهُوَ الَّذِي اَنْشَاَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ "*Asmalı - asmasız bağ ve bahçeleri yaratan O'dur*"[390] ifadesi yer almaktadır. Ayetin baş kısmında Allah'ın وَهُوَ sözü geçmektedir. Yine bölümün son ayetinin ilk kelimesi de وَهُوَ 'dir. وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْاَرْضِ "*O, sizi yeryüzünün halifeleri kıldı.*"[391]
>
> "Görülüyor ki sûrenin ilk kısmının birinci ayeti şirkten bahsetmektedir. Aynı şekilde birinci kısmın son ayeti de Allah'a ortak koşan kişilerin kıyamet günündeki ahvalinden söz etmektedir."

[388] En´âm, 6/94.
[389] Bakara, 2/28-29.
[390] En´âm, 6/141.
[391] En´âm, 6/165.

"Sûrenin ikinci kısmı ise 95. ayet ile 165. ayetlerin arasını ihtiva etmektedir. Kısım إِنَّ اللهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰىۜ '*muhakkak ki Allah tohumu ve çekirdeği yarıp yeşertendir*'[392] ayetinden sûrenin sonuna kadar devam etmektedir. Son ayette Allah: وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَٰٓئِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ "*O sizleri yeryüzünün halifesi kıldı ve bir kısmınızı derecelerle diğerlerinden üstün kıldı*"[393]şeklinde buyurmaktadır."[394]

Saîd Havvâ, bölümlere ayırma işleminde bir takım işaretlerden yararlanma yöntemini şu şekilde açıklamaktadır:

"Bazı bölümler görüyoruz ki başlangıçtaki ayetin içeriğine uygun muhteva ile sona ermemektedir. Daha önce uyguladığımız birkaç işaret ve anlamlar yoluyla parçanın başlangıç ve sonuç kısımlarını belirlemeye çalışmaktayız. Ancak parça veya bölümün başlangıç ve sonuç kısımlarını belirlememize yardım etme konusunda daha çok manadan istifade etmekteyiz. Bu durumu da sûrede (En´âm) daha fazla görmekteyiz."[395]

Belirttiğimiz esaslar muvacehesinde kitabın kaleme alındığı müşahâde edilmektedir. *el-Esâs*'ta bu hususa dair birçok örneğe rastlanabilir. Buna örnek teşkil etmesi açısından Sâd Sûresi'nin üç gruba ayrıldığını ve her grubun da قل lafzıyla başladığı örnek gösterilebilir.

İlk grup قُلْ إِنَّمَا اَنَاْ مُنْذِرٌ "*De ki: Muhakkak ben bir uyarıcıyım (elçi)*"[396] ayetiyle başlamaktadır. Aynı şekilde ikinci grup da قل lafzıyla başlayan ayetle belirlenmiştir: قُلْ هُوَ نَبَؤٌا عَظِيمٌ *"De ki: Bu büyük bir haberdir."*[397] Üçüncü grup ta aynı şekilde ilk iki grup gibi قل sözcüğüyle başlayan ayetten itibaren oluşmaktadır. قُلْ مَا اَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ *"(Resûlüm!) De ki: Buna karşılık ben sizden bir ücret istemiyorum.*"[398]

Müellif, yaptığı bu taksime ilişkin şu eklemeyi yapmaktadır: "قل sözcüğünün bölümde üç defa tekrarlandığını görüyoruz. Bundan dolayı parça üç gruptan

[392] En´âm, 6/95.
[393] En´âm, 6/165.
[394] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 144.
[395] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 144.
[396] Sâd, 38/65.
[397] Sâd, 38/67.
[398] Sâd, 38/86.

oluşmaktadır. Her üç grup ta sûrenin anlatım düzeni ve eksenin genel çerçevesi etrafında uyarma ve delil getirme misyonlarını eda etmektedirler."[399]

3.4. SÛRENİN GENEL MANASINI ANLATIM DÜZENİ İLE İLİŞKİLENDİRİLMESİ

Müfessir, tefsirinde takip edeceği tefsir ameliyesinin aşamalarını aşağıdaki şekilde belirlemeye çalışmaktadır. Öncelikle ayetin genel anlamını vermektedir. Daha sonra genel manasının, sûrenin anlatım düzeni ile ilişkisine değinmektedir. Bu hususu ele aldığı durumlarda, sûrelerde 'Bu Bölümün Genel Yapısı ve Anlatım Düzeni Hakkında' başlığını altında konuyu işlemektedir.[400]

Müellifimiz, konuya örnek teşkil etmesi açısından şu ifadeleri kullanmaktadır:

> "Allah Teâlâ, Bakara Sûresi'nde mümin, kâfir ve münafık gibi sorumluluk taşıyan zümreleri saydıktan sonra onların hallerini, sıfatlarını ve onların özel niteliklerini zikretmektedir. Onlara yönelik hitapta kendisine ibadet etmeye, ilahlığını bir olarak kabul etmeye (tevhid) davet eder ve insanlara yaratılışla ilgili kanunları gösterir. Bu kesimler için bir takım deliller ikame eder. Kitab'ı hakkında bir şüphe bulunmadığını, kendisine yönelenlere hazırladığı müjdeleri sıralar. Kâfir ve münafıkların sapıtmalarına yol açan sebepleri açıklar. Kâfirlerin ileri sürdüğü hususları cevaplayarak aleyhlerinde deliller sunar. Şayet Bakara Sûresi'nin mukaddimesi, bazı manaları ifade etme açısından yapısına değinmek gerekirse, bu bölümün davet ve delil ikame etme bölümü olduğu söylenebilir."[401]

Saîd Havvâ, burada zorlama bir mana vermeye çalışmaktadır. Kendi bakış açısıyla Bakara Sûresi'nin mukaddimesinin üzerinde çok durmakta, özellikle Kur'ân'da konu bütünlüğü etrafında ayrıcalıklı konuma yükseltmektedir. Genel anlamda sûrelerin büyük çoğunluğunun anlam eksenini Bakara Sûresi mukaddimesi oluşturmaktadır.

---

[399] Havvâ, **el-Esâs**, c. 5, s. 298.

[400] Saîd Havvâ, Kur'ân sûrelerini bölümlere ayırma (kısım, bölüm, fıkra, grup ve zümre) çalışmaları sonrasında, tefsiri yapılan pasajların anlatım düzenini ele alır. Ayetleri manaları itibariyle bir araya getirerek bölümler arasındaki ilişki ağını çeşitli açılardan inceler. Bu işlemi tefsiri yapılan her sûrenin sonunda yapar. 'Son sözler' başlığı altında sûrenin ekseniyle, kendinden önceki ve sonraki bölümlerle irtibatı ve sûrenin ihtiva ettikleri hususları açıklar.

[401] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 32-33.

3.5. AYETTEKİ HARFÎ MANA VE HARFÎ TEFSİR FAALİYETLERİ

Saîd Havvâ, bu aşamada ayetleri ele alarak muhatabın anlamasınnı sağlayacak düzeyde ayetin anlamını net bir şekilde sunmaktadır. Harfi mana, tefsirin başından Yûnus Sûresi'nin sonuna kadar varlığını sürdürmektedir. Müellifimiz, Yûnus Sûresi'nden sonra المعني العام 'genel mana' başlığını, tekrara düşme ve murad edilen maksattan uzaklaşma emareleri taşıdığı için kaldırmıştır. Bu başlık aynı zamanda tefsirin ortaya çıkış hedefleri arasında yer alan, modern okuyucuya özlü tefsir sunma çabasına da sekte vurmaktadır. Yûnus Sûresi'nin ardından müellifimizin harfî mana başlığını harfî tefsir başlığıyla birleştirdiği görülmektedir.[402]

Saîd Havvâ'nın âyetleri tefsir etme yöntemi genel itibariyle harfî tefsir usûlüne dayanır. Harfî tefsirde âyeti daha anlaşılır hale getirmek maksadıyla basit anlam verilmekte, anlatılan konunun anlaşılması için ayrıntı belirtilmekte ve temel tefsir kaynaklarından İbn Kesîr ile Nesefî'nin verdiği anlamları aktarılmaktadır:

> "Mesela: "Ey İnsanlar!" Yani Ey Adem oğlu! "*Sizi bir tek nefisten yaratan Rabbinizden sakınınız*."[403] Yani sizi tek bir soydan alt soylara ayırdı. O nefis te babanız Hz. Adem'in nefsidir. "*Kendisinden eşini yarattı*."[404] Yani Hz. Havvâ'yı onun kaburga kemiğinden, Hz. Adem'i de topraktan var etti, her ikisinden de insanlığı meydana getirdi. "o ikisinden birçok erkekler ve kadınlar türeten"[405] Yani Hz. Adem ve Hz. Havvâ'dan çokça erkek ve kadın yarattı. "*Allah'a karşı gelmekten sakınınız*."[406]

Müellifimiz, bazen de harfî tefsirde konunun anlaşılmasını sağlamak için âyetin bahis açtığı konu veya şahıslar hakkında ayrıntılı açıklamalarda bulunur.

Müellifimizin harfî tefsir kapsamında İbn Kesîr ve Nesefî tefsirlerinden yararlanmaktadır. Buna ilişkin bir örnek olarak yukarıda alıntıladığımız Nisâ Sûresi 5'nci âyetin tefsiri mahiyetinde: "*Geçiminize dayanak kıldığı (malları aklı ermeyen kimselere teslim etmeyin)"*[407] ayetiyle bağlamında, geçiminizden kastın yaşamınız için gerekli, geçindirdiğiniz aileniz ve çocuklarınız için zaruri olan malların kastedildiğini

[402] Havvâ, **el-Esâs,** c. 3, s. 12.
[403] Nîsâ, 4/1.
[404] Nîsâ, 4/1.
[405] Nîsâ, 4/1.
[406] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 485.
[407] Nîsâ, 4/5.

aktarır. Çünkü insan hayatının devamı mala bağlıdır. Şâyet insan hayatı için mal bu denli değerliyse, malın yitirilmesi ve gereksiz harcamanın önlenmesi gerekmektedir. Bu durumda, şâyet mal sahibi malını olumlu yönde değerlendirecek aklî yeterlilikten yoksunsa, malını sahibi olmayan birine teslim etmek dahi gerekmektedir izahlarını yaptıktan sonra sözü tefsir kaynaklarına bırakır. Bu mealde söz konusu ayetin tefsiri sırasında İbn Kesîr'in, malın hayat için zarûrî olduğu konusunda şöyle dediğini nakleder: "*Onları söz konusu rızıkla geçindirin."*[408] Yani, aklı yetersiz kimselerin kazanç temin ederek geçinmelerini sağlamak için mallarıyla ticaret yapın ve onları iş hayatına dahil edin.[409]

Âyetlerin tefsiri bağlamında açılan المعنى العام 'umûmî mana' başlığı altında genelde tefsiri yapılacak âyetlerde vurgulanan temel ilke ve esaslar özet halinde tekrarlanır. Umûmî mana yönteminde Saîd Havvâ, farklı müfessirlerden konuyla ilgili alıntı yaptığı gibi çoğunlukla kendisi de izahlarda bulunur. Mâide Sûresi birinci bölümünün genel manasının girişinde müellifimizin ifade ettikleri, tefsirinin genelinde söz konusu başlık altında ele alınan muhtevanın bir örneği mahiyetindedir.

> "İlk Bölümün Umûmî Manası: Allah (cc) bu bölümde Müminlere sözlerinde durmalarını emrediyor. Bu kapsama, Allah'ın kullarından helal ve haram işlere dikkat etme ile Allah'a, Peygambere ve kitaplarına iman ettiğini belirten kimselerden almış olduğu söze binaen, uymayı taahhüt ettikleri anlaşmaya uygun biçimde davranma da girmektedir. Farzların yerine getirilmesi, yasaklanan şeylerin terk edilmesi, Allah'ın yapılmasında bir mahsur görmediği, insanların kendi aralarında imzaladıkları sözleşmelerin gereğini yerine getirme ve Allah'ın uyulmasını istediği şeylere tabi olmak ta Allah'ın yapılmasını emrettiği hususlardır. Daha sonra Allah, bize helal kıldığı şeyleri açıklıyor: Hayvanlardan inek, koyun, keçi ve deve. Ancak ileride göreceğimizi gibi Allah'ın birtakım sebeplerden ötürü bir kısmını bize haram kıldığı şeyler müstesnadır."[410]

3.6. TAMAMLAYICI/FAYDALI BİLGİ/LER VERMESİ

el-Esâs fi't-Tefsîr'i benzerlerinden ayıran temel unsurlardan olan فائدة/فوائد 'faydalı bilgi/ler' başlığı, müfessirimizin dirâyet tefsir yönteminin en belirgin

[408] Nîsâ, 4/5
[409] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 491-492.
[410] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 14.

başlığıdır. Faydalı bilgi/ler bölümü, harfî tefsir kapsamında işlenen konuların, ayrıntılı biçimde ele alındığı ve müfessirimizin kişisel tercih ve açıklamalarını zikrettiği bölümdür. Kur'ân'da konu bütünlüğü düşüncesi kadar *el-Esâs*'a hüviyet kazandıran diğer bir nitelik olarak ön plana çıkan 'faydalı bilgiler' bölümünde, harfî tefsiri yapılan Kur'ân ayetinde geçen önemli konu ve hususlar ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Saîd Havvâ'nın tefsir yöntemini ortaya koyacak veriler, faydalı bilgiler bölümünden derlenerek belirlenebilir. Dirâyet tefsir yöntemini kendine mahsus yeni bir üslupla şekillendiren Havvâ, takip ettiği yöntemi çağın şartlarının gerektirdiği bir zorunluluk olarak değerlendirmektedir. Bir başka deyişle, yazdığı tefsir eseri ile kadim ile cedidi buluşturma ve Kur'ân mesajını modern çağın kitlelerine aktarma çabası içerisindedir. Günümüz tefsir okuyucusunun Kur'ân mesajından aradığını umûmî ve harfî mana başlıkları altında sunmaya gayret eden müellifimiz, faydalı bilgiler başlığıyla da bu alanda derin bilgi sahibi olmayı arzulayanların ihtiyaçlarına cevap verme gayretindedir.

Müfessirimiz, sürekli olarak فوائد 'faydalı bilgiler' başlığıyla itikadî ve fıkhî konular ile ilgili rivayetleri, önemli iktibasları ya da araştırmaları bir araya getirmektedir. Örnek olarak Bakara Sûresi'nde iki ayet pasajıyla ilgili ele alınan tamamlayıcı bilgi mevzularının belirtilmesi, konuyu izaha yetecektir.

a) Bakara Sûresi'nde oruç ayetleriyle ilgili genel ve harfi manayı verdikten sonra ayetlerde işlenen konularla ilgili faydalı/tamamlayıcı bilgiler vermektedir. Bunlar onlardan bir kısımdır.

1. Oruç hakkında hadisler ve bir takım rivayetler,
2. Allah'ın هنّ لباس لكم "*Onlar sizin için bir elbisedir*"[411] ayetiyle ilgili faydalı bilgiler.
3. Oruçta visâlin hükmü.
4. Diğer dinlerde oruç bahsi.[412]

b) Çoğunlukla ayet gruplarının tefsirinin ardından yapılan tamamlayıcı bilgi açıklamaları, lüzum görüldükçe her tefsiri edilen ayetin ardından yapılmaktadır. Buna ilişkin olarka Saîd Havvâ, Bakara Sûresi üçüncü kısım birinci bölümün ilk

[411] Bakara, 2/187.
[412] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 215-220.

fıkrasının tefsiri sırasında tefsiri yapılan her ayetin ardından konuyla ilgili faydalı bilgileri takdim etmektedir. Sebeb-i nüzûl rivayetleri varsa onları zikretmektedir. Daha sonra 'anlatım düzeni' konusuna değinmekte ve ardından birçok konuya ait alt başlıklar açmaktadır.:

"İslâm'ın Barış Anlamına Geldiğine Dair"

"Dinlerin Durumlarına Yönelik Araştırmalardan Sakınma Hakkında"[413]

Bütün bu nakiller ve faydalı bilgiler ele alındığında, bunların hikmetleri haiz oldukları görülür. Faydalı bilgiler kısmında çeşitli alanlardaki kültürel birikimleri tefsir çalışmasına aktarmak suretiyle, daha etkin ve zengin bir anlamın zuhuruna katkı sağlanır. Tefsir çalışmaları esnasında ayrıntılarına hakim olunamayan fıkhî, akidevi ve diğer mevzularla ilgili malumat edinilir. Diğer yandan müfessir, faydalı bilgiler başlığı altında, ilmi ve kültürel donanımıyla Kur'ân ayetlerinin daha geniş açıdan ve farklı boyutlardan ele alınmasına vesile olmaktadır. Aynı şekilde *el-Esâs*'taki tamamlayıcı bilgiler başlığı altında sunulan hadis rivayetleri, ilmi alıntılar ve araştırma sonuçları, sebeb-i nüzûllerin izah edilmesine ve birçok bağlamda tefsir faaliyetinin etkin bir şekilde yürütülmesine destek vermektedir.

فوائد 'faydalı bilgiler' başlığı altında ayrıca tefsiri yapılan pasajda anılan konulardan üzerinde önemle durulması gereken mevzular âyet, hadis, ilgili kaynak eserler ve müellifimizin görüşleri doğrultusunda işlenmeye, okuyucunun konu hakkındaki vukufiyeti sağlanmaya çalışılır. Müfessirimiz tefsir çalışması yaparken bulunduğu hapishane ortamındaki kısıtlı şartlar, arzuladığı kaynaklara ulaşma imkânını sınırlamış olsa da elindeki olanaklarla hedeflediği üslupta bir tefsir eseri ortaya koymuştur.

Bazen 'faydalı bilgiler' bölümü فصول ونقول 'konular ve nakiller' başlığıyla da verilir. Birkaç örnek eşliğinde Saîd Havvâ'nın فوائد 'faydalı bilgiler' başlığını nasıl işlediğini görmeye çalışalım.

Faydalı bilgiler:

[413] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 244-256..

"Âlûsî, ' *(O Allah) sizi tek bir nefisten yarattı'* âyetiyle ilgili şunları söyledi: 'Tek nefisten maksat Hz. Adem'dir (a.s.). Fukaha kesiminden bir grup ile muhaddisler ve onları onaylayanlara göre bu Hz. Adem'den (a.s.) başkası değildir. O, insanlığın atasıdır. İmamiye mezhebinden *'Câmi´u'l-Ahbâr'* müellifi bu konuda uzun nakillerde bulunmaktadır. Orada şunu nakletmektedir: 'Allah Teâlâ Hz. Adem (a.s.) babamızdan önce 30 tane Adem yarattı. Her bir Adem arasında yaklaşık bin yıl vardır. Dünya onlardan sonra 50 bin sene harabe kaldı. Daha sonra 50 bin yılda inşa edildi. Daha sonra babamız Hz. Adem (a.s.) yaratıldı.' İbn Babuveyh *'Kitabu't-Tevhid'* adlı eserinde rivâyet ettiği uzun bir hadiste aynı şekilde şöyle demektedir: 'Sanki Allah sizin dışında insan yaratmadı! Bilakis hayır, Allah'a yemin ederim ki binlerce Adem yarattı, siz sonuncu Adem'in zamanındasınız." [414]

3.7. RİVAYET VE DİRAYET YÖNTEMLERİYLE TEFSİR ETME METODU

3.7.1. Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsîri

Kur'ân, kendi kendisini tefsir eden bir kitaptır. Allah bu durumu beyanla, ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُۥ "*Sonra onu açıklamak bize düşer*"[415] demektedir. Söz konusu açıklama bazen aynı âyet, bazen aynı sûre, bazen de farklı bir sûrede yapılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'i dikkatli bir şekilde incelemeye tabi tutan bir araştırmacı, onun mücmel, mutlak ve âmm olan ifade ve âyetlerin yanı sıra muvazzah, mufassal, mukayyed ve muhassas olan cümle ve âyetleri de kapsadığını görecektir. Kur'ân'ın herhangi bir yerinde kısa ve öz olarak sunulan bir konunun farklı bir şekilde açıklandığı, yine bazı âyetlerde mücmel bir şekilde verilen hususun bir başka âyette tafsilî olarak verildiği, mutlak ve umûmî olan bir meselenin de başka âyetlerde mukayyed ve muhassas bir hale geldiği görülmektedir.[416]

Allah'ın kelâmı olan Kur'ân'ı tefsire ve izaha yönelen bir müfessirin ilk yapması gereken, açıklamaya çalıştığı âyette söz konusu olan hüküm ile ilgili Kur'ân'da var olan bütün âyetleri öncelikle bir araya getirmek sûretiyle

[414] ´Ankebût, 29/20.
[415] Kıyamet, 75/19.
[416] Ahmed b. Abdülhâlim b. AbdisSelâm İbn Teymiyye, **Mecmû'û'l-Fetâvâ- Mukaddimetu't-Tefâsir,** Mektebetü'n-Nahda, Kahire 1984, s. 115; İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, Fecr Yay., Ankara 1996, I, s.42.

karşılaştırmaya tabi tutmasıdır. Bir yerde kısa ve öz olarak değinilen hüküm, diğer bir yerde genişçe izah edilmiş, bir âyette mutlak ve umûmî bir şekilde zikredilen bir konu başka bir âyette takyid ve tahsis edilmiş olabilir. Hiçbir müfessir bu durumdan muaf tutulamaz. Çünkü Kur'ân'ın anlamını sahibinden başkasının daha iyi bilebilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla Kur'ân'ı tefsire çalışanın bu metodu uygulaması durumunda Allah'ın muradına daha yakın bir yorum yapması olanaklı hale gelebilecektir.[417]

Kur'ân bu metot üzere tefsir edildiği zaman, ilk bakışta birbirine zıt gibi görünen âyetlerin arası cemedilir ve gerçekten birbirine zıt olmadıkları anlaşılır. Kur'ân'ın muhtelif âyetlerinde Hz. Âdem'in (a.s) "turâb",[418] "tîn",[419] "hamein mesnûn"[420] ve "salsâl"[421] sözcükleriyle belirtilen maddeden yaratıldığını ifade eden kavramlar buna örnek gösterilebilir. Hâlbuki bu kavramlar araştırıldığında, ayrı ayrı âyetlerde geçen ve ilk insanın yaratılmasını niteleyen bu kelimelerin, yaratmanın farklı evrelerini anlatmak için kullanıldıkları fark edilir.[422]

Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirine gerektiği şekilde önem verildiği takdirde, kişisel görüşlerle âyetleri kendi şahsi ve mezhep anlayışına göre yorumlamaya ve bu konuda zorlama kabilinden çıkarsamalarda bulunmaya çalışanların önüne büyük oranda geçilmiş olur. Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri bu bağlamda en sağlam tefsir yöntemi olarak kabul edilir.[423]

Saîd Havvâ, âyetleri harfî mana ile tefsir ederken nadir olarak âyetleri âyetle tefsir etme yoluna gider. Müellifimiz, âyetleri âyetle tefsir etme yöntemine daha çok tamamlayıcı bilgi ve anlatım düzeni kısımlarında işlediği konularda başvurur. Konuyla

---

[417] İsmail Cerrahoğlu, **Yahya b. Sellâm ve Tefsirindeki Metodu,** Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973, s. 63*;* Bahattin Dartma, **Şihâbuddin el-Sivâsi ve ´Uyûnu't-Tefâsir li'l-Fuzalâti's-Semâsîr'indeki Metodu**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994, s. 54*;* Ömer Pakiş, **Molla Halil es-Siirdi ve Tefsirindeki Metodu**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996, s. 58.

[418] Bkz. Âl-i İmrân, 3/59.

[419] Bkz. Â´râf, 7/12.

[420] Bkz. Hicr, 15/26, 28, 33.

[421] Bkz. Hicr, 15/28, 33.

[422] Muhammed Hüseyin Zehebî, **et-Tefsir ve'l-Müfessirûn,** Mektebetu Vehbe, Kahire 1989, I, s. 42; Halid Abdurrahman el-Ak, **UsÛli't-Tefsir** *ve Kavaiduh*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1986, s. 115; Ömer Pakiş, **Azîz Mahmûd Hüdayî ve Tefsir Metodu (Nefâisû'l-Mecâlis Örneği),** Akademi Yay., İstanbul 2007, s. 51.

[423] Halid Abdurrahman el-Ak, **Usûli't-Tefsir** *ve Kavâiduh*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1986, s. 115

ilgili örnek vermek gerekirse, Bakara Sûresi dördüncü bölümde işlenen konular hakkında okuyucunun aydınlatılması sırasında Saîd Havvâ, âyeti âyetle açıklama metodunu kullanır.

Örneğin 'Harem'de Hadlerin Uygulanması' adıyla açtığı başlıkta şunları ifade etmektedir:

> "Maliki mezhebine mensup Kurtubî, Allah Teâlâ'nın şu sözü hakkında der ki: *" Hani Biz Kâbe'yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık.*"[424] Ebû Hanîfe ve fukahâdan bir grup, Kâbe'ye sığındıkları takdirde evli zinakarlar ile hırsızlara karşı had uygulanmayacağı görüşlerini bu âyetle delillendirme yoluna gitmiştir. Onlar bu görüşlerini de şu âyetle desteklemeye çalışırlar.[425] *"Kim oraya (Kâbe'ye) girerse güven altındadır."*[426] Dolayısıyla kim Kâbe'ye girerse güven altına girmiş olmaktadır."[427]

Burada, müfessirimiz had gerektiren fiilleri işleyen günahkârlara hadlerinin istisnai bir hal olmak üzere, Kâbe'ye sığındıkları takdirde uygulanmayacağını, *'kim oraya (Kâbe'ye) sığınırsa güven altındadır*'[428] âyetiyle delillendirdiğini ifade etmektedir. Ayrıca fıkhî bir konuya ilişkin hükmün dayanağını teşkil eden delilleri belirtirken âyeti âyetle tefsir etme metodunu tercih etmektedir.

> "Bölüm ve Bağlamı Hakkında Birkaç Söz"
>
> "İşlediğimiz İbrahim (a.s) bölümünde, İbrahim (a.s.) ve İsmail'in (a.s.) Kâbe'yi inşa etme kıssası yer alıyordu. Bu bölümün burada zikredilmesinin sebebi, bu konuda temel bir hususu belirtmek içindir: O da Allah'ın Kâbe'yi Müslümanların namazlarda karşısında duracakları kıble yapmasıdır. İbrahim (a.s.) bölümünde dedik ki, İbrahim (a.s.) ile İsmail'in (a.s.) nasıl Allah'a dua ettiklerini görüyoruz: "*Bizim soyumuzdan gelecekleri de sana ümmet kıl. Muhakkak ki sen aziz ve hâkim olansın. Ey Rabbimiz, onlara kendi içlerinden senin âyetlerini okuyacak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek ve onları temizleyecek birini gönder*…."[429] Biz bu bölümün başında

[424] Bakara, 2/125.
[425] Havvâ, **el-Esâs**, I, s. 150-151.
[426] Âl-i İmrân, 3/97.
[427] Havvâ, **el-Esâs,** I, s. 150-151.
[428] Âl-i İmrân, 3/9
[429] Bakara, 2/128-129.

> Allah Teâlâ'nın şu ayetini görüyoruz: "*Böylece sizi dengeli bir ümmet kıldık*."[430] Sonunda da şu âyetle karşılaşıyoruz: "*Sizin içinizden bir Peygamber gönderdiğimiz gibi*."[431] Kıble bölümü bize Allah Teâlânın, İbrahim (a.s.) ve İsmail'in (a.s.), ümmet-i Muhammed ve Hz. Peygamber ile ilgili duasına icabet ettiğini göstermektedir."[432]

Bu pasajda Saîd Havvâ, Hz. İbrahim (a.s.) ve Hz. İsmail'in (a.s.) Kâbe'nin inşası sırasında yaptıkları duaya icabet edildiğine dair delili yine âyetten örnek vererek göstermektedir. Bu konuda Allah'ın '*size içinizden bir peygamber gönderdik'*[433] âyeti, *'Ya Rabbi, kendi içlerinden onlara senin âyetlerini okuyacak, ilim ve hikmeti öğretecek birini gönder'*[434] âyetinin tefsiri mahiyetindedir.

Saîd Havvâ, tefsirinde âyetlerin âyetle tefsir yöntemini harfî tefsir başlığı altında değil daha çok tamamlayıcı bilgi, anlatım düzeni ve sebeb-i nüzûl gibi rivâyetlerin yoğunlukla ele alındığı başlıklarda ele almaktadır. Tefsîrinin temel saç ayakları arasında yer alan İbn Kesîr tefsiri, rivâyet yöntemine dayalı eser olmasına karşın *el-Esâs* müellifi, İbn Kesir'in Kur'ân'ın kendi kendini tefsiri mahiyetindeki yöntemini çok fazla kullanmamıştır. Müellif, *el-Esâs*'ta harfî tefsir yöntemini, birebir anlam aktarımı, siyâk-sibâk ilişkisi ve garib kelimelerin tahlili şeklinde kullandığından, âyetteki anlaşılması güç mevzular konusunda açıklayıcı başka âyetlere başvurma yöntemini tercih etmemiştir.[435]

Eserin muhatap kitlesinin modern dönem Kur'ân okuyucusu olması ve akıllara durgunluk verecek düzeyde bilim ve teknolojide yaşanan hız ve değişim, modern insanın zaman kısıtlılığı yaşamasına neden olmuştur. Bu durum tefsir ilmine yeterli oranda zaman ayrılmasına mâni olmuş, söz konusu şartlar müfessirimiz nezdinde geniş hacimli eser yazma kaygısının tesiriyle, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri yönteminin icrasını başka bir çalışmaya bırakmasına yol açmıştır.[436] Okuyucuları daha geniş açıklamalar için ilgili eserlere yönlendiren müellif, kendisinin bu meyanda telif ettiği 'Yöntemde

---

[430] Bakara, 2/143.
[431] Bakara, 2/151.
[432] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 150-152.
[433] Bakara, 2/151.
[434] Bakara, 2/129.
[435] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 150-152.
[436] Müellifîn böyle bir eseri bulunmamaktadır. Tefsirini yazdığı esnada sadece böyle bir temenni ve amaç içerisinde bulunmuştur.

Esâs Dizisi' kapsamındaki İslâm'ın temel kaynaklarını çağın yeni şartları doğrultusunda ele aldığı çalışmaları önemle taviye etmiştir. Tefsir çalışması sırasında eserlerini ilgili alanın kaynakları olarak öne çıkarmıştır.[437]

3.7.2. Kur'ân'ı Sünnet'le Tefsîri

Sözlükte "izlenen yol, yöntem, örnek alınan uygulama, örf ve gelenek" mânalarındaki sünnet kelimesinin terim anlamı, muhtelif İslâmî ilimlere göre farklılıklar göstermekle birlikte bunların hepsi Resûl-i Ekrem'le ilişkili olma veya onun yolunu izleme noktasında birleşir. Genel olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söz, fiil ve onaylamalarının ortak adı, şerî delillerin ikincisi olarak anılır.[438]

Kur'ân'ı anlamaya ve yorumlamaya çalışan müfessirin müracaat etmesi gereken ikinci kaynak, Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnetidir. Sahâbe, Kur'ân'ın lafzını Hz. Peygamber'den (s.a.v) öğrendiği gibi, Kur'ân'ın anlaşılması ile ilgili olarak bir problemle karşılaştığında yine ona başvuruyordu. Hz. Peygamber (s.a.v) de anlaşılmayan âyet veya âyetler hakkında gerekli açıklamayı yapıyordu.[439] وَاَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ "*…İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklaman için ve (ola ki üzerinde) düşünürler diye sana da uyarıcı kitabı indirdik.*"[440] âyetinden anlaşıldığı üzere Kur'ân'ı açıklama görevini Hz. Peygamber'e (s.a.v.) veren Allah'tır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) görevi sadece Kur'ân'ı ezberleyip insanlara tebliğ etmek değildir. O (s.a.v.), aynı zamanda insanlara anlamadıkları âyetleri ve konuları izah etmekle de mükelleftir.[441] Bazı âlimler, Kur'ân'ın bir kısım âyetlerini,[442] Allah'ın

[437] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 178, 610; c. 2, s. 29.
[438] Murteza Bedir, "Sünnet", **DİA**, İstanbul 1996, c. 38, s. 150; Ebü'l Kasım Husayn b. Muhammed er-Rağıb el-Isfahânî, **el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân**, Mektebetü'n-Nezâr Mustafa el-Bâz, Mekke tsz., c. 1, s. 322-323.
[439] Zerkeşî, **el-Burhân,** s. 404; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn,** Mektebetü'l-Vehbe, Kahire 1989, c. 1, s. 48; Subhi Salih, **Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut 1979, s. 289.
[440] Nahl, 16/44.
[441] Ebu Abdillah Muhammed b. Süleyman el-Kafîyeci, **Kitâbü't-Teysîr fî Kavâ´ıdı İlmi't-Tefsîr,** thk. İsmail Cerrahoğlu, AUİF Yay., Ankara 1989, s. 53.
[442] Bkz. Bakara, 2/129.

Kur'ân'a tabi olmayı farz kıldığı gibi Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tabi olmayı farz kıldığına dair delil kabul etmişlerdir.[443]

Tebliğ görevinin bir parçası olarak, Hz. Peygamber (s.a.v.) aynı zamanda Kur'ân'ın ilk müfessiridir. Kur'ân'ı en iyi bilen ve ilk muhatabı olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kur'ân'ın anlaşılmasına yönelik söz, fiil ve onaylamaları da vahyin ürünüdür.[444] Bu açıdan Sünnet, Kur'ân tefsirinde çok önemli bir konuma sahiptir. Tefsîr eserinin Sünnet'e ilişkin veriler olmaksızın bir anlam taşımayacağı, Sünnet'in Kur'ân'ı anlamada üstlendiği fonksiyon oranında tefsirin değer elde ettiği ortadadır.[445] Bu yönüyle Sünnet, tefsirin başat kaynaklarından ikincisini oluşturur.

Allah Teâlâ Kur'ân'da *"Biz sana Zikri (Kur'ân'ı) insanlara kendilerine indirileni açıklayasın diye gönderdik*"[446] buyurmaktadır. Bu âyetten hareketle müellifimiz, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) görevinin, Kur'ân'ı açıklamak olduğunu anladıklarını belirtir. Buna göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söz, fiil ve onaylamaları Kur'ân'ın açıklamaları mahiyetindedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Sünnet'ine tabi olan biri, Sünnet'le ilgili herhangi bir hususun izini Kur'ân'da bulabilir. Saîd Havvâ, Kur'ân'ın Sünnet olmaksızın anlaşılamayacağını ifade ederek, Allah'ın birçok emrine ilişkin açıklamaları Sünnet'te gördüklerini dile getirir. Örneğin namaz, zekât, oruç ve hac farizalarının nasıl yerine getirileceği, birçok had gerektiren fiiilin sınırının ne olduğu ancak Sünnet'le öğrenilebilir.

Müellifimiz, Kur'ân'ın Sünnet'le anlaşılabileceği konusuna ilişkin daha başka örnekler verir. Ona göre, insanların mallarını haksız yollarla yiyenin haddi ile daha başka hususlar ancak Sünnet'le anlaşılır. Kur'ân'la ilgili teorik ve pratik açıklamalar, Sünnet'in işlevleri kapsamındadır. Kur'ân ve Sünnet arasında olmazsa olmaz bir ilişki olduğunu ifade eden Havvâ, Sünnet'i bilmeyenin Kur'ân'ı anlayamayacağını savunur.

---

[443] Muhammed b. İdris Şafîi, **er-Risaâle,** thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tsz., s. 76.
[444] Muhammed b. Lutfî Sebbâğ, **Buhûs fî Usûli't-Tefsîr**, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1988, s. 200-201.
[445] Şah Veliyullah Dihlevî, **İslâm Düşünce Rehberi Hüccetullâhi'l-Bâliğa**, İz Yay., İstanbul 2008, c. 1, s. 288-290; Abdullah Aydemir, **Ebu's-Su´ûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu,** DİB Yay., Ankara 1993, s. 121.
[446] Nahl, 16/44.

Nitekim onun Sünnet'i önemsediğini "*el-Esâs fî Sünne ve Fıkhîhâ*"[447] isimli eserinden anlayabiliriz.

Müslümanların başlarına Kitap ve Sünnet konusunda yaşadıkları cehaletten daha büyük bir felaket gelmediğini vurgulayan Havvâ, insanlığın, Allah'ın koyduğu emir ve yasakları kapsayan bu iki kaynaktan uzaklaşmasından itibaren dini kayıt ve sınırları bilemediğini savunur. Müellifimiz, buradan hareketle herhangi bir durumu gerektiği ölçüde, ister düşünce tarzı isterse yaşayış şekli açısından anlayabilmek için ilgili hususları kitabın açıklayıcısı konumundaki Sünnet'le elde edebilmenin mümkün olduğunu ifade eder. Sünnet'in Kur'ân'da 'hikmet'[448] olarak anılmasının bu amaca matuf olduğunu zikreden Havvâ, İmam Şafii'nin Kur'ân'la ilgili her hikmetten Sünnet'in kastedildiğini belirttiğini aktarır. Saîd Havvâ, sözlerinin devamında Kitap ve Sünneti anlama konusunda her türlü çabayı durmaksızın ortaya koymak gerektiğini belirtir.[449]

Sünnet, Kur'ân'ın açıklayıcısı konumundadır. Dolayısıyla iki nass kaynağının bir arada yer alması gerekmektedir. Saîd Havvâ'nın eserlerinde mükemmel bir anlamın ortaya konulması için bu hususa riâyet edilmiştir. Kitap ve Sünnet'in dinin anlaşılmasındaki önemlerine özel olarak değinen ve bunu '*yöntemde esas dizisi*'nin[450] kilometre taşı olarak kabul eden Saîd Havvâ, bu hususun üzerinde özenle durmaktadır. Ona göre İslâmî hareket, evrensel ve mahallî düzeylerde miras alınmış bazı hususlar ile hakk'a karışmış batıla rağmen, Müslim ya da Gayr-ı müslim bütün insanlığa delilini açıklarken, değerler silsilesini tashih etmek istemektedir. Bu sırada, Kitap ve Sünnet'in gerçek manada nasıl anlaşılabileceğinin izah edilmesi gerekmektedir. Çünkü Kitap ve Sünnet, İslâm'ın dosdoğru yolunun takip edilmesinin aslını teşkil etmektedirler ve bu anlayışın temel ilkelerini ortaya koymaktadırlar. Bütün bunlar ve daha başka sebepler, Müslümanın Kitap ve Sünnet'in nasslarını gereği gibi tanımasını

[447] Saîd Havvâ, **el-Esâs fî's-Sünne ve Fıkhîhe,** Dâru's-Selâm, Kahire 1994.
[448] Bakara, 2/231; Nisa, 4/113.
[449] Havvâ, **el-Esâs,** c. 3, s. 257.
[450] Saîd Havvâ'nın eserlerini kaleme alırken belirli eserler silsilesi halinde düzenli ve sıralı biçimde telif etmiştir. '*Yöntemde Esas Dizisi'* adını verdiği kapsamlı projesini *'Usûl', 'Esâs', 'Terbiye, Tezkiye ve Sülûk', 'Fıkhu'd-Da'va ve'l-A'melü'l-İslâmî*' şeklinde dört seri halinde kaleme almıştır. Çalışmamıza konu olan '*el-Esâs fî't-Tefsîr'* isimli eseri 'Esâs' serisinin ilk eseridir. Daha geniş açıklama için çalışmamızın Saîd Havvâ'nın eserleri kısmına bakınız.

zorunlu kılmaktadır. Müslümanın Kitap ve Sünnet'e tam anlamıyla muttali olmasını bir an önce gerçekleştirmesi için iki temel esasın nasslarını sağlıklı bir şekilde anlaması ihtiyacını karşılaması gerekmektedir.[451]

Müfessirimiz bu konuya bir hayli önem vermiş, ele aldığı bütün başlıklarda öncelikle Sünnet'in verilerinden yararlanmıştır. Bir önceki başlıkta zikredilen ayetlerin ayetle tefsiri konusunda anılan hususların benzeri, âyetlerin Sünnet'le tefsiri için de ifade edilebilir. İbn Kesîr tefsirinde yer alan hadis rivâyetlerinin sayısal çoğunluğunun oranını *el-Esâs*'ta görmek mümkündür. Saîd Havvâ, kişisel görüşlerini etkin biçimde yansıttığı 'faydalı bilgiler' başlığı altında hadis rivâyetlerinden istifade etmiştir.

Saîd Havvâ, Âl-i İmrân Sûresi'nin tefsiri esnasında, 'faydalı bilgiler' başlığı altında şu açıklamaları yapmaktadır:

> "Üzerine salat ve selam olsun, Hz. Peygamber (s.a.v.) Âl-i İmrân Sûresi 7'nci âyeti okuduktan sonra dedi ki: "Bu konuda mücadele edenleri gördüğünüz zaman, bunların Allah'ın kendilerine sıkıntı verdiği kimseler olduğunu bilin ve onlardan sakının." Bu hadisi Ahmed b. Hanbel rivâyet etmiştir.[452] Buhârî, Müslim ve Ebû Davûd'un rivâyetinde ise "Allah'ın müteşâbih âyetlerin üzerinde yoğunlaşan kimseleri gördüğünüz zaman, bunların Allah'ın âyette kendilerini tanımladığı kimseler olduğunu bilin ve onlardan sakınınız" buyurmuştur.[453] Bu kapsama bütün sapık fırkalar dahildir. –Bunlar da ne kadar çoktur!- Yine Hz. Peygamber (s.a.v) dedi ki: "Bu ümmet 73 fırkaya ayrılacaktır. Bunların biri dışında hepsi cehenneme girecektir." Dediler ki: "Ya Resulullâh bunlar kimlerdir?" Dedi ki: "Bunlar, bana ve ashabıma yakın olan kesimdir." Bunu Hakim rivâyet etmiştir.[454] Bundan dolayı bizim Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat Akâidini tanımamız icab eder. Kitaba ve Sünnete sarılmamız lazımdır. Bunlar, en doğru ve istikametinde yürünmesi gereken rehberlerdir."

---

[451] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s.10.

[452] Ahmed b. Hanbel Ebu Abdullah Şeybani, **el-Müsned,** Müessesetü'l-Kurtuba, Kahire, c. 6, s. 48, (h.no: 24256).

[453] Ebu Abdillah Muhammed b. İsmâîl b. İbrahîm el-Cu'fî el-Buharî, **Sahihu'l-Buharî,** thk: Muhammed Fuad Abdulbaki, Mektebetü Beytü's-Selâm, Riyad 2007, s. 546, (h.no: 4546).

[454] Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah Hakim en-Nisaburî, **el-Müstedrek 'ala's Sahîhayn**, thk. Abdurrezzah et-Tehavi, Dâru'l-Kütübü'l-'Arabi, Beyrut 2008, c. 1, s. 128-129, (h. no: 441).

Müellifimiz, Hz. Peygamber'in Âl-i İmrân Sûresi 7. âyetin tefsiri ile ilgili açıklamalarını peş peşe sıralamış, Allah'ın kendisinden sakınılmasını istediği kimselerin durumlarının mahiyetlerini hadisler yoluyla izah etmiştir. Buna göre Allah'ın kendisine bela ve sıkıntı verdiği kimse, Allah'ın müteşâbihleri üzerinde yoğunlaşan ve Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat çizgisinden ayrılan kimsedir. [455]

Müfessirimiz, âyetlerin tefsiri bağlamında zikredilen hadislerin daha çok yer aldığı 'faydalı bilgiler' kısmında, rivâyet edilen bazı hadislerin zayıf olduğunu belirtilmesine rağmen rivayet etmiştir. Havvâ, bu tür hadislerden, metninin ihtiva ettiği doyurucu anlam ve konuyu açıklayıcı özelliği bulunanları, uzun ya da kısa olduğuna bakmaksızın eserinde nakletmiştir.[456]

Müellifimiz, tefsir eserinin 'faydalı bilgiler" bölümünde hadis rivâyetlerini nakletmeye özen göstermektedir. Senedi itibariyle zayıf rivâyetleri, konunun muhtevasına ilişkin açıklayıcı bilgiler içermesi sebebiyle uzun dahi olsa eserine almaktadır. Bütün bu hususlar Havvâ'nın, Sünnet'in Kur'ân'ın anlaşılmasındaki rolüne verdiği önemi göstermektedir.[457]

Müellifimizin *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim* isimli tefsirinden hadisler naklettiği İbn Kesîr'in ilmi dirâyetine ve dikkatine güveni sonsuzdur. Bu itibarla muhaddisler tarafından senedinde zayıflık bulunan hadisleri, İbn Kesîr eserinde rivayet ettiği için Saîd Havvâ da tefsirine almaktadır. *el-Esâs* sahibi, bazı konularda farklı rivâyetler naklettiğinde tekrara düşmemek için yinelenen ilgili ibare ve cümleleri ikinci rivâyette hazfetmektedir.[458] Zaman zaman rivâyetlerin sıhhati ve Râvilerin durumu hakkındaki talikleri eserinde nakletmektedir. Örneğin bazıları için "garip bir hadistir ama Râvileri güvenilirdir" gibi ibareler kullanmaktadır. [459]

Müminin ahiret hayatında kurtuluşunu sağlayacak amel-i salihe vurgu yapmak ve muhatabın aklına ve kalbine hitap edecek hikmetleri sıralamak için terğib-terhib türü hadislerden yararlanan müfessirimiz, hacimleri uzun dahi olsa bunları

[455] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 350.
[456] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 203-206.
[457] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 203-206.
[458] Bkz. Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 216.
[459] Havvâ, **el-Esâs**, c. 6, s. 320.

aktarmaktan imtina etmemiştir. Genel anlamda insan kalbinin sükûn bulması için bu tarz hikâyemsi metotla nakledilen hadislerden yararlanan Havvâ, çoğunlukla bu şekildeki rivâyetlerde senedin sıhhatini sorgulamadan nakillerde bulunmaktadır.[460]

Hadis Râvileri hakkında zikredilen birtakım rivâyetleri aktaran Havvâ, bir muhaddis edasıyla konuyla ilişkin ayrıntıları paylaşmaktadır.[461] Ayrıntılı hadis Râvisi tetkiki yapan cümlelerin *el-Esâs*'ta yer yer bulunduğunu söylemek mümkündür.

Saîd Havvâ, tefsirinde genel olarak rivayetleri olduğu gibi aktarır. Diğer konularda olduğu gibi kelâmî konularda da hadisler aktardığı İbn Kesîr tefsirindeki rivâyetlerin senet zincirini, kitap hacminin artmaması için uzun uzadıya nakletmez. Doğrudan Râvi zincirinin ilk halkasındaki Râviden itibaren hadisi aktarır. İlmî kaynaklardan yapılan iktibaslarda, çoğunlukla tefsiri yapılan hususa ilişkin kısımları olduğu gibi iktibas eder, kısaltma ve özet yoluna gitmez.[462]

3.7.2.1. Hadis Kaynakları

Saîd Havvâ, tefsir eseri çalışması sırasındaki sınırlı imkanları nedeniyle hadis sahasında kaynak niteliğinde kadim eserlere ulaşma imkânına sahip olamamıştır. Müellifimizin hadis kaynağı bağlamında zikredilebilecek kaynağı İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm* isimli tefsiridir. İbn Kesîr'in eserinde naklettiği hadis rivayetlerinden, ele aldığı konuyla ilgili ve gerekli olduğuna inandığı rivâyetleri aktaran müellifimiz, Buhârî, Müslim, Tirmizî, İmâm Mâlik ve İmam Ahmed İbn Hanbel gibi muteber muhaddislerin hadis rivâyetlerini tereddüt etmeden nakletmiştir. Hadislerden hasen ve sahih olanları yeri geldikçe zikreden Havvâ, gerektiğinde hadisin bütün sened ve metnini aktarmaktadır. Konuyla ilgili bir hadis rivayetinde Saîd Havvâ şu rivayeti aktarmaktadır:

---

[460] Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 197-200; c. 2, s. 216.

[461] Bu tür talikleri yine İbn Kesîr'in tefsîrindeki nakiller yoluyla aktarır. Müzemmil Sûresi'nde Mu'alla b. Abdurrahman'ın içerisinde yer aldığı senet zinciriyle rivâyet edilen hadis ile ilgili olarak şu kaydı düşer: "Bezzar dedi ki: "Mu´alla b. Abdurrahaman – ki o hadis rivâyet edenlerdendir- ilim ehlinden bir grup onun hakkında konuşuyordu. Hadisinin doğruluk payı konusunda 'ihtimal' dediler. Ancak hadisinde tek başına kaldı. Ona tabi olup bu hadisi rivâyet eden başka kimse çıkmadı." Havvâ, **el-Esâs**, c. 6, s. 330.

[462] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 298.

"Esbâb-ı nüzûl konusunda İmam Ahmed şöyle demektedir: ´Urve'den, o da Aişe'den (r.a.) rivâyetle dedi ki: 'Hz. Aişe (r.anha) (bana) şöyle buyurdu:

- Yüce Allah'ın: "*Şüphesiz ki Sâfa ve Merve Allah'ın şeairindendir. Artık kim ki Hac ve Umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret ederse, bunlar arasında tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur*"[463] buyruğu hakkında görüşün nedir?

  Ben de kendisine şu cevabı verdim:
- Allah'a yemin ederim ki, herhangi bir kimsenin ikisi arasında sa'y yapmamasında ona bir günah yoktur, demektir. Bunun üzerine Aişe (r.anha) şöyle dedi:
- Çok kötü söyledin ey kız kardeşimin oğlu. (Urve, Hz. Aişe'nin (r.anha) kız kardeşi Esma'nın oğludur) Eğer âyet senin te'vîl ettiğin şekilde olsaydı o zaman, "onların arasında tavaf yapmamasında ona bir günah yoktur" şeklinde olmalıydı. Fakat bu âyet şunun için nazil oldu: Ensar İslâm'a girmeden önce Müşellel'de bulunan ve ibadet ettikleri put olan menât adına ihrama giriyorlardı. Onun adına ihrama giren bir kimse ise Safa ve Merve arasında tavaf etmekten çekinirdi. İşte Resûlullah'a (s.a.v) bunun durumunu sordu ve:
- Ey Allah'ın Resûlü (s.a.v)! Bizler cahiliye döneminde Safa ve Merve arasında tavaf etmekten çekinirdik, dediler. İşte bunun üzerine Yüce Allah: "*Şüphesiz ki Safa ile Merve Allah'ın şeairindendir. Artık kim ki hac veya umre niyetiyle Kâbe'yi tavaf ederse bunlar arasında tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur*"[464] buyruğunu indirdi.

  Hz. Aişe (r.anha) şöyle dedi:
- Sonra Resûlullah (s.a.v.) aralarında tavaf etmeyi (sa'y) etmeyi sünnet kıldı. Artık hiç kimse onlar arasında tavafı terk edemez.

  Bu hadisi Buhârî ve Müslim Sahihlerinde rivâyet etmişlerdir."[465]

Hadiste görüldüğü gibi müellifimiz, İbn Kesîr tefsirinde yer alan hadisi naklederken hadisin sonunda İbn Kesîr'in taliklerini eklemiştir.[466]

3.7.2.2. Sıhhat Derecesi Açısından Hadisleri Değerlendirmesi

Saîd Havvâ, İbn Kesîr tefsirinden naklettiği hadislerden sıhhat derecesini belirtme ihtiyacı duyduğu rivayetlerin cerh ve tadil bilgilerini yine İbn Kesir'in

[463] Bakara, 2/158.
[464] Bakara, 2/158.
[465] Müslim, **Sahîhu Müslim**, Kitâbu'l-Hac, c. II, s. 92, (h.no: 1277); Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 173.
[466] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 173.

tefsirine başvurmak sûretiyle vermektedir. Müellifimiz İbn Kesîr'in tefsirinden aktardığı hadislerin yanı sıra talikleri de alıntılamak sûretiyle bu alanda İbn Kesir'e duyduğu güveni göstermektedir. Bunun yanı sıra hadislerlerden tetkik edilmesi icap edenlerle ilgili araştırmaları naklederek bu meseleye verdiği ehemmiyeti ispatlamaktadır.

Konuyla ilgili bir örnekte Saîd Havvâ, mana itibariyle problemli olan hadis rivâyetlerinin senedinde yer alan Râviler denetlendiğinde, mana çarpıklığının sebebinin genelde anlaşıldığını belirtmektedir. Mesela Yahudilere verilen dokuz âyet konusuyla ilgili rivâyetleri sıralayan Saîd Havvâ, İbn Kesîr'den naklettiği bir rivâyette dokuz âyet yerine, Tevrat'ta Yahudilere verilen on tavsiyenin âyet şeklinde zikredilmesinden sonra rivâyetin problemli olduğunu dile getirmektedir. Ona göre Abdullah b. Seleme dokuz âyeti, on tavsiye (emir) ile karıştırmakta, bu Râvinin birçok kabul edilmeyen (münker) rivâyeti olduğunu zikretmektedir. [467]

Bu örnek Saîd Havvâ'nın genel hadis rivâyetleri bağlamında önüne gelen her rivâyetin sıhhatini sorgulamadan nakletmediğini, mana ve senet yönünden sıkıntılı olan rivâyetlerin sıhhat dereceleriyle ilgili taliklere eserinde yer vermek sûretiyle göstermektedir. Bir başka rivâyetin ardından Saîd Havvâ, şu eklemeyi yapar: "Garip bir hadistir ama Râvileri güvenilirdir"[468]

3.7.2.3. Kelâmî Konularla İlgili Hadis

Kelâm ilmi, Allah'ın zâtından ve sıfatlarından, nübüvvet konularından, başlangıç ve sonuç itibariyle kâinatın hallerinden İslâm kanunu üzere bahsetmektedir.[469] Bu ilim için ıstılâhî olarak ise çeşitli açılardan farklı tanımlamalar yapılsa da biz gayesi açısından yapılan tanımını tercih ediyoruz: "Kelâm, kesin deliller getirmek ve ileri sürülecek karşı fikirleri çürütmek sûretiyle dinî inançları kanıtlama gücü kazandıran bir ilimdir"[470]

[467] Havvâ, **el-Esâs,** c. 3, s. 352.
[468] Havvâ, **el-Esâs**, c. 6, s. 320.
[469] Ömer Nasuhi Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelâm**, Bilmen Yayınevi, İstanbul tsz., s. 5.
[470] Adudüddin el-Îcî, **el-Mevâḳıf fî 'İlmi'l-Kelâm,** İstanbul 1901, s.11.

Müellifimiz bazen de kaynak vermeyerek genel olarak Kelâm İlmiyle ilgili hususlarda Mu´tezile ve Ehl-i Sünnet imamlarının görüşlerini meşhur oldukları için aktarır, bir itiraz yoluna gidilecekse, açıklama yaparak aralarında neden tercihte bulunma ihtiyacını hissettiğini ifade eder. Zaman zaman kelâmi konularla ilgili tartışmalara dahil olarak konu hakkındaki görüşlerini aktarır.

Müellifimiz ahâd haberlerin inanç konusunda delil kabul edilmesi meselesinde, Kelâmcılar arasında yaşanan tartışmaya dâhil olarak, inançla ilgili fer'î problemlerde, müctehidlerin galip zannı, yakîn olarak kabul ettiğini belirtmektedir. Ona göre kabul edilen geçerli görüşe göre, galip zan ifade etmesine rağmen inanç konusunda alimler ahâd haberleri (hadisleri) delil olarak kabul etme yoluna gitmişlerdir. Müellifimiz, ahâd haberin kesin bilgi ifade ettiğini iddia edenin yanılgıya düştüğünü belirtmekmektedir. Buhârî ve Müslim dahi rivâyet etse, ahad haberi delil kabul etme 'hususunda, bu konuda kesin bilgidir' demek hatadır. Saîd Havvâ'ya göre kesin bilgi hususunda ahâd haber delil olarak kabul edilmemelidir.

Müellifimiz, fer´î meselelerde galip zan ifade ettiği için ahâd haberlerin delil olarak kabul edildiğini aktarmaktadır. Çünkü aslî meselelerde kesin bilgiye dayalı delil söz konusu olduğunda, ahâd haberlerin delil kabul edilememelidir. Konuyla ilgili kelâm alimleri arasında yaşanan tartışamları özet halinde sunduktan sonra kişisel tercihlerinin dayanaklarını dile getirmektedir..[471]

Kelâmî konulardan iman bahsi, müellifimizin en çok üzerinde durduğu mevzudur. Konuyu her açıdan işlemeye çalışan Havvâ, Müminin kalkış noktasının iman olduğundan hareketle, günümüzde Müslümanların her açıdan gerileyiş sebeplerinin temeli olarak belirlediği iman konusundaki problem üzerinde ehemmiyetle durmaya çalışmaktadır.[472]

Müellifimizin özel ilgi alanına giren iman mevzusuna ayrı bir önem verdiği, aktardığı rivâyetlerden anlaşılmaktadır. Tefsîrinin yazılış gayesini, İslâmî davet çalışmalarına hizmet olarak belirleyen Havvâ, Kur'ân müntesiplerinin imanlarının

[471] Bkz. Havvâ, **el-Esâs,** c. 3, s. 320.
[472] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 198.

artmasına ve İslâm'la tanışacak kesimlere kılavuzluk etmesine yol açacak bu tür konulara hassasiyetle yaklaşmaktadır.[473]

Müellifimiz, çeşitli kelâmi konularla ilgili ayetlerin lafzi ve umumi manalarını verdikten sonra tamamlayıcı bilgiler kısmında geniş izahatlarda bulunur.[474] Bazen de çeşitli görüşleri serdederek kendi görüşünü yansıtır.[475] Saîd Havvâ, yer geldiği zaman da çeşitli tefsirlerden nakillerde bulunarak kelâmi konuları geniş bir şekilde açıklamaya çalışır. Çoğunlukla da tefsirinde başvurduğu temel dört müellifi kaynak olarak ele alır.[476] İnanç konusunda yoğunlukla selefi salihinin yolunun takip edilmesi gerektiğini belirtir.[477] Örnek olmak üzere takiye meselesine ilk İslâm çağlarından günümüze değin âlimlerin bakış açısını sunduktan sonra kendi görüşünü aktarır. Hangi durumlarda, niye ve hangi ayetleri gerekçe (delil) gösterek takıye yapılması gerektiğini ifade eder. Bununla bağlantılı bir konu olan İslâm'ın yaşanılmaz hale geldiği beldelerden hicret etmenin salahiyetini ele alır.[478]

3.7.2.4. Fıkhî Konularla İlgili Hadis

Saîd Havvâ, *el-Esâs*'ta ahkâm âyetleri tefsiri sırasında fıkhî konuları detaylı biçimde ele almaktadır. "Faydalı Bilgiler" başlığı altında ele aldığı mevzuları günümüz şartları bağlamında tekrardan tetkik etmektedir. Bu hususta amelî mezhep imamlarının görüşlerinden büyük oranda yararlanmaktadır. Tefsîrinde fıkhî konularla ilgili müçtehid imamların görüşlerini kaynak belirtmeden aktarmaktadır. Sünnet konusunda İbn Kesir'den yararlandığı fıkhi mezvularda/ahkam ayetlerinin tefsirinde de İbn Kesîr'den nakillerde bulunmaktadır. Bazen imamların görüşlerini özet halinde

---

[473] Müellifimizin inançla ilgili olarak üzerinde en önemli konuların başında iman gelmektedir. Konuyla ilgili ikna edici ve imanın mahiyetini açıklayıcı hadislerden yararlanır. Aşağıdaki rivayet bu bağlamda en çok hadis rivâyet ettiği Râvilerden İbn Ebû Hatîm'den şöyle bir rivâyet aktarır: "İbn Ebû Hatîm, Ata'nın şöyle dediğini rivâyet eder: Hz. Peygamber (s.a.v)'e Medine'de, "*sizin ilahınız tek bir ilahtır, ondan başka ilah yoktur. O'dur Rahmân ve Rahîm*" (Bakara, 2/163) âyeti nazil olunca Mekke'de bulunan Kureyş kafîrleri:

- Bütün insanlara tek bir ilah nasıl yeterli olabilir? dediler.

Bunun üzerine Yüce Allah: "*Şüphesiz ki göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün değişmesinde*…." (Âl-i İmrân, 3/190) buyruğunu inzal buyurdu." Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 178.

[474] Havvâ, **el-Esâs,** c. 2, s. 399; c. 5, s.171.

[475] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 384, 468.

[476] Havvâ, **el-Esâs,** c. 2, s. 358.

[477] Havvâ, **el-Esâs,** c. 2, s. 311.

[478] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 369-370.

sunmaktadır. Bazen de ayrıntılı biçimde bütün deliller ışığında ilgili mezhep imamının görüşlerini zikretmektedir. Yalnız ayrıntılı görüş aktarmayı bazı özel konularla sınırlandırmaktadır.[479]

Müellif, bir konu bağlamında uzun ve tanıtıcı mahiyette açıklama yaptığında, konu hakkında detaylı kaynak aktarımında bulunur. İkinci cildin 393 ile 394. sayfalarında namazda imamın yaptığı kıraâtin cemaatin farziyetinin yerine geçip geçmediği konusunu, nakledilen hadisler, hakkındaki tartışmalar, hadislerin sıhhat dereceleri, merfu ve mürsel hadislerle fıkıhta amel edilip edilmeyeceği ve imam Ebû Hanîfe'nin hadislerle amel etme yöntemi hususlarıyla beraber detaylı biçimde ele almaktadır. Müellifimiz, söz konusu sayfalarda ve genel olarak ilgili diğer mevzularda, konuyla ilgili varid olan hadislerle amel etme ve değerlendirilme şekillerini uzun uzadıya okuyucuyla paylaşmaktadır.[480]

Bakara Sûresi'nin 161'nci ayetinin tefsiri esnasında "belirli bir kafîre lanet okumak caizdir" konusunda Mâliki mezhebi imamlarından Ebû Bekir İbnu'l-Arabi'nin bu yöndeki tercihini tartışan Saîd Havvâ, bu yargıya ilişkin imamın delil gösterdiği hadisin zayıf olduğunu belirterek, konuya dair açılımda bulunur.[481]

Fıkhî konularda bir rivâyete dayalı verilen hükümlerin kaynağının sorgulanması sırasında, bu konuda bir kimseden yapılan farklı rivâyetlerin birbirine zıt hususlar bildirmesi halinde, nasıl hareket edileceğine ilişkin çözümlemeler yapan müellif, son olarak fıkıh otoritelerinin hadiseye yaklaşım tarzını zikrederek bu tür problemlerde nasıl hareket edilmesi gerektiğini göstermeye çalışmaktadır.

Saîd Havvâ'ye göre İbn Ömer (ra)'den nakledilen bir rivâyete dayanarak İmam Şafîi ve İmâm Mâlik, savaşa katılan atlıya, ganimetlerin taksimi sırasında üç pay verilmesi yolunda görüş bildirmişlerdir. İbn Ömer (r.a.)'e göre Resûlullah (s.a.v.) atlıya bu kadar pay ayırmıştır. Bu görüş Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e aitir. Aynı şekilde İbn Ömer (ra)'den savaşçı atlıya iki pay verileceği şeklinde de rivâyet

[479] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 308.
[480] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 393-394.
[481] Bkz. Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 176.

gelmiştir. Eğer iki rivâyet çatışırsa (bir kişiden aynı konuda rivâyet edilen), bir başkasından rivâyet edilen hadise göre amel edilir.[482]

Saîd Havvâ, eserinde hangi mezhebe mensup olduğunu ifade etmediği gibi bir mezhebi diğer birine tercih de etmemektedir. Genellikle görüşlerini dört ameli mezhebin tercihleri etrafında şekillendirir. Ele aldığı konuyla ilgili önemli görüşleri aktararak aralarında makul gördüğünü tercih etmektedir.[483] Ne itikadî alan da ne de amelî hususlarda mezheb tercihini görüşlerine yansıtmamaktadır.

3.7.3. Kur'ân'ı Sahabe ve Tabiun Sözleriyle Tefsîri

el-Esâs fi't-Tefsîr'in ana kaynakları arasında yer alan ve adeta eserin omurgasını İbn Kesîr'e ait *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm* tefsiri teşkil etmektedir. Esere dayalı tefsir metodunda temel nakil kaynakları sıralamasını Kur'ân ve Sünnet'ten sonra sahabe ve tabiîn sözleri oluşturur.[484] Saîd Havvâ, tefsir çalışması sırasında yeri geldikçe ve ihtiyaç duydukça *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm'*den sık sık nakillerde bulunur.

Müfessirimiz, Kur'ân'ın anlaşılmasında Sünnet'ten sonra önemli bir kaynak olarak kabul ettiği sahabe sözlerinden Kur'ân tefsirinde yararlanmıştır. Bununla birlikte tefsir ilminin müstakil bir ilim dalı halinde gelişmesinde kayda değer ağırlıklarının olduğu kabul edilen Tabiûn sözlerine de eserinde yer vermiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ile daha sonraki nesiller arasında Kur'ân ve Sünnet ilimlerinin aktarılmasında hayati role sahip iki altın neslin sözlerinin dini ilimlerde yer alması, dini nassların anlaşılmasında hayati öneme sahiptir. Tabiûn kavillerine nazaran Sahabe sözlerinin daha az yer alması, o dönemde Sahabe sözlerinin kayıt altına alınmaması ve bu yönde bir ihtiyacın o gün için doğmamasından kaynaklanabilir. Tefsîr ilminin gelişmesine vesile olan hadiselerin vuku bulduğu Tabiûn döneminde çalışmaların yazıya geçirilmesi ve ilimlerin tasnif sürecinin bu dönemde başlıyor olması, bir başka etken olarak gösterilebilir.[485]

[482] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 442.
[483] Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 194.
[484] İsmail Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 229-230.
[485] Halit el-Ak, **Usûlit't-Tefsir**, s. 120.

Saîd Havvâ da kendinden önceki tefsir geleneğine uyarak tefsirin temel kaynakları arasında yer alan Sahabe ve Tabiûn sözlerinden yararlanmış, uygun gördüğü yerlerde Sahabe ve Tabiûn sözlerinden nakillerde bulunmuştur. *el-Esâs* müellifi, tefsirinin ana kaynakları arasında yer alan Âlûsî'nin sûre takdimleri öncesinde ve bazı mücmel âyetler bağlamında Tabiûn sözlerinden yararlanması yönteminden kendisi de istifade etmektedir. Aynı şekilde Havvâ, mezkur kaynağının, Sahabe sözlerinden sebeb-i nüzûl rivâyetleri ve Hz. Peygamber'den (s.a.v) tefsir örnekleri aktarırken, sahabelerin şahitliğinden yararlanması tercihini uygun bulmakta ve kendisi de aynı metodu tefsirinde tatbik etmektedir. İnsân Sûresi'ne ilişkin dair bir örnek aktaracak olursak:

"İnsan Sûresi'ne giriş:

Âlûsî şu sözlerle İnsan Sûresi'ni takdim etti: "Dehr, Ebrâr, Emşâc, Hel Etâ isimleriyle de anılır. *Bahru'l-Muhît*'te ele alındığına göre cumhur, sûreyi Mekkî sûre diye kabul eder. Mücâhid ve Katâde dedi ki: 'Sûrenin hepsi Medenîdir.' Hasan, İkrime ve Kelbî dedi ki: 'Sûre Medenîdir. Sadece bir âyet Mekkî'dir. O da "*Onlardan günahkâr ve nankörlerin söylediklerine itibar etme!"*[486] hariç."[487]

3.7.4. Kıraâtlere Başvurması

القراءات / Kıraât kelimesi sözlükte قرأ / karae fiilinin semaî masdarı olan القراءة / el-kırâetü kelimesinin çoğuludur. Terim olarak, kıraât imamlarından birisinin Kur'ân okuma konusunda diğerlerinden farklı bir yol yol izlemesine denir. Bu tanımın açıklaması mahiyetinde, Kur'ân okuyuşunda med, kasr, hareke, sükûn, nokta ve irâb bakımından vuku bulan değişikliğe kıraât denilmiştir. Kıraâtten kastımız, Kur'ân'ın değişik lehçelerle okunabilme cevazına ilişkin kıraât imamları tarafından yapılan farklı okuyuş şekilleri ve bunların Kur'ân âyetleri üzerinde meydana getirdiği anlam değişiklikleridir. Müellifimiz, tefsirinin muhatap kitlesinin tefsir ilminde derinleşmiş kimseler olmadığı düşüncesiyle, âyetleri her açıdan ayrıntılı incelemeye tabi tutmamıştır. Saîd Havvâ, tefsir hacminin genişliğine yol açacağı ve bu alanda temel kaynak teşkil eden ilmi eserlerin varlığı sebebiyle, tefsir yöntemi itibariyle kıraât farklılıklarının âyete kattığı anlam değişiklikleri üzerinde pek durmamıştır.

[486] İnsan, 76/24.
[487] Havvâ, **el-Esâs**, c. 6, s. 372.

Saîd Havvâ, tefsir çalışmasında hem harfî tefsir hem de te'vil çalışmaları sırasında, Kur'ân'ın mevcut düzeni (resmi Mushaf) çerçevesinde Hafs kıraâtiyle sınırlı kalmıştır. Havvâ, mütevâtir kıraâtlerin sayısının çok olmasını, Arap lehçelerinin varlığı kadar ümmetin geniş bir ufka sahip olması şeklinde yorumlar. Çünkü her yeni kıraât şekli yeni bir mananın ortaya çıkmasına ön ayak olmaktadır.[488]

Âl-i İmran Sûresi 7'nci ayetinin tefsiri sırasında görüldüğü üzere, müfessirimize göre kıraât esnasında ayetin ilgili bir kelimesi üzerinde yapılan vakfede bir mana, bir başka okuyuş şeklinde başka bir kelime üzerinde gerçekleştirilen vakfede ise bir başka mana ortaya çıkmaktadır.[489] Bir kelimenin değişik okuyuş şekillerinde vuku bulan farklı irab durumları söz konusudur. Her bir okuyuş şeklinde yeni bir anlamın elde edilmesi, bahse konu anlamın yanlışlığına işaret etmez. Her birisinin birbiriyle ilişkili halde ele alınmasından yeni ve zengin anlamlar belirmektedir. Hiç kimsenin bunları sınırlama yetkisi ve gücü yoktur. Saîd Havvâ, bütün bunları şu hususu belirtmek için ortaya koymadığını dile getirmektedir: 'Her şeyin bilgisi Kur'ân'da mevcuttur.' Bu olayın sadece bazı farklı pozisyonlarda ortaya çıkan yeni anlam hadiseleri ile alakalı bir durum olduğunu belirtmek için kaydetmektedir.[490]

Müfessirimiz, tefsir çalışması boyunca konuya açıklık getirmek ve meramını ifade etmek için bir örnek üzerinden yola çıkmaktadır. Âl-i İmrân Sûresi'nin 18'nci ayetinde değişik kıraât şekillerinin manaya kattığı farklılıkları tahlil etmektedir.

> "a) Birinci bölüm Yüce Allah'ın شَهِدَ اللهُ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۙ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَاُولُوا الْعِلْمِ قَآئِماً بِالْقِسْطِۜ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُۜ "*Allah -adaleti ayakta tutarak –şehadet etti ki gerçekten O'ndan başka ilah yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de buna şehadet ettiler. O'ndan başka ilah yoktur. O Azizdir, Hâkimdir*"[491] buyruğu ile son buldu. Bundan hemen sonra ise Yüce Allah'ın: اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللهِ الْاِسْلَامُ "*Muhakkak ki Allah katında din İslâm'dır*"[492] buyruğu gelmektedir."

[488] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 234.
[489] Âl-i İmrân Sûresi 7'nci ayette, Allah (c.c) lafzının üzerinde vakıf yapıldığında, müteşâbih ayetlerin manasını Allah'ın dışında kimsenin bilmeyeceği anlamı ortaya çıkar. Şayet vakfe وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ ifadesinin üzerinde yapılırsa, müteşâbih ayetlerin manasını Allah (c.c) ile beraber ilimde derinleşmiş alimlerin de bilebileceği manası ortaya çıkar.
[490] Havvâ, **el-Esâs**, c. 6, s. 117.
[491] Âl-i İmrân, 3/18.
[492] Âl-i İmrân, 3/19.

"Hafs'ın kıraâtinde شَهِدَ اللهُ اَنَّهُ buyruğundaki اَنَّهُ lafzının hemzesi meftuhtur. "*Muhakkak ki Allah katında din İslâm'dır*" meâlindeki buyruğunun başında yer alan اِنَّ'nin hemzesi ise meksurdur. Kâdı Beydâvî bu konuda şunu zikretmiştir: "Aynı şekilde bunların birincisini meksûr, ikincisini de meftûh olarak okuyan bir kıraât de mevcuttur."

"Buna göre اِنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ve اَنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللهِ الْاِسْلَامُ kıraâtlerine göre شَهِدَ fiili, "*muhakkak ki Allah katında din, İslâm'dır*"[493] âyetiyle müteaallıktır. Bu duruma göre âyetin takdiri manası şöyle olur: "*Allah, -şehadet etti ki- muhakkak ki Allah katında din İslâm'dır."* Öbür kıraâte göre ise*: " Allah… şehadet etti ki… Allah katında din İslâm'dır."*

"Bu iki kıraâte göre; Allah Teâlâ, meleklerin ve ilim adamlarının Yüce Allah'ın bir ve tek olduğuna, adaleti ayakta tuttuklarına şehadet etmekle birlikte; aynı şekilde Allah katında dinin İslâm olduğuna da şehadet etmektedirler. İşte bu durum, bize açılan bahsin ikinci bölümünde de devam ettiğini göstermektedir."[494]

el-Esâs müellifi, tefsir okuyucusunun geniş ve yoğun ilmi derinlikteki eserleri okumasını engelleyen bazı zaruri durumlardan dolayı tefsir hacmini geniş tutmadığını ifade etmektedir. İlim talibinin, bütün hayatını kuşatan derinlikteki meselelere yoğunlaşamayacağını öngördüğünden geniş zaman ve yoğun dikkat isteyen uzun kıraât tahlilleri bahsine vakit ayırmak istemediğini eklemektedir. Ona göre modern zaman okuyucusunun gelişen bilim ve teknolojinin baş döndürücü bir hızla bütün hayatı kuşatacak ilgi alanları oluşturması ve geçim şartlarının serbest ve manevi eğitime ayrılacak zaman aleyhine zorlaşması, bu imkânı günümüz insanının elinden almıştır. Müfessirimiz, bütün ilmi verileri ihata edebilecek kabiliyet ve kısa zamanda temin edebilecek vasıta söz konusu olmadığından tefsirini kısa tutmayı esas almıştır. Kıraât bahsini ele alırken özel olarak bu duruma değinen[495] Havvâ, Âl-i İmrân Sûresi'nin başında neden kıraât bahsini açmadığına dair bir örnek vererek, bu hususta kendisine yöneltilecek eleştirileri cevaplamaktadır.

[493] Âl-i İmrân, 3/19.
[494] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 354-355.
[495] Havvâ, **el-Esâs,** c. 6, s. 117.

3.7.5. Sebeb-i Nüzûlden Yararlanması

İniş sebebi anlamına gelen "sebeb-i nüzûl" terkibi, ıstılâhî olarak âyet veya âyetlerin, inzal oldukları esnada, mevzunun mahiyetini öğretmek veya cevap vermek ya da hükmünü açıklamak üzere vuku bulan hadiseleri konu alan[496] ilim dalı demektir. Daha özlü bir ifdeyle ayetlerin inzâli sırasındaki veya öncesindeki gelişmelerle ilgili rivayetleri çalışma sahası, sebeb-i nüzulün ilgi alanıdır.

Müfessirimiz Saîd Havvâ, Kur'ân âyetlerinin anlaşılmasında sebeb-i nüzûlleri bilmenin murad edilen ilâhî maksadı kavramadaki önemine binaen İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*'nde yer alan rivâyetleri önemli oranda tefsirinde aktarmaktadır. Her sûre için zoraki bir yöntemle sebeb-i nüzûlü aktarma zorunluluğu hissetmeyen Saîd Havvâ, yeri geldiğinde ve mananın anlaşılmasına yardımcı olacağını düşündüğü pasajlarda sebeb-i nüzûl rivâyetlerini nakletmektedir. Bazen bir âyet grubu bağlamında,[497] bazen de tek âyet özelinde sebeb-i nüzûl rivâyetini ele almaktadır.

Saîd Havvâ, sebeb-i nüzûllerle ilgili şu uyarıyı çeşitli yerlerde defaatle yapmaktadır: "Âyetin manasına itibar; sebebin hususiliğine değil, lafzın umumiliğine göredir." "Sebebin hususiliği, lafzın umumiliğini engellemez" ilkesi uyarınca temel ölçüt, lafzın genel oluşu ve bu lafzın kapsamına girebilecek her şeydir.[498]

Havvâ, *el-Esâs*'ta sebeb-i nüzûl konusunu çeşitli başlıklar altında işlemiştir. فصل في أسباب النزول "Esbâb-ı Nüzûl Hakkında", فصل في ذكر بعض أسباب النزول "Bazı Esbb-ı Nüzûl Riveyetlerinin Anlatılması Hakkında" فائدة في سبب النزول "Esbâb-ı Nüzûl Hakkında Faydalı Bilgiler", سبب نزول مشروعية التيمم "Teyemmümün Meşru Olduğuna Dair Sebeb-i Nüzûl"[499], سبب نزول آية وَلَا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرامَ ... وكلام على النسخ فيها "Kâbe'ye Yönelmeyecekler …" Âyetinin Nüzûl Sebebi ve Âyette Nesh Olduğuna Dair Sözler" ve فصل: في نزول السورة وفي بعض أسباب النزول "Bölüm: Sûrenin İnişi ve Bazı Nüzûl Sebepleri Hakkında"[500] gibi çeşitli başlıklar altında sebeb-i nüzûl ile ilgili rivâyetler işlenmektedir.

---

[496] Salih, **el-Mebâhis**, s. 132.
[497] Bkz. Havvâ, **el-Esâs**, c. 6, s. 37, 178; c. 2, s. 528.
[498] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 242.
[499] Bkz. Havvâ **el-Esâs**, c. 1, s. 242, 370, 387, 404, 540, 583.
[500] Bkz. Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 19.

Konuyla ilgili *el-Esâs*'ta yer alan aşağıdaki sebeb-i nüzûl rivâyeti, diğer rivâyetlerin genel mahiyeti hakkında ipuçları vermektedir.

> "İnsanın sarhoş iken namaza yaklaşmasının yasaklanması ile ilgili sebeb-i nüzûl."
>
> "Bilinmektedir ki, içkinin yasaklanması ile ilgili üçüncü aşama bu sûrede (Nisâ) yer bulmuştur. Ama dördüncü aşama Mâide Sûresi'nde hükme bağlanmıştır. İnşaallah bu konuyla ilgili orada bazı hadisler zikredeceğiz. Burada ise âyetin konusuyla ilgili hususlara değineceğiz."
>
> "İbn Ebû Hâtim, Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan yaptığı rivâyette dedi ki: "Bu olay hakkında dört âyet inmiştir. Ensardan biri yemek ziyafeti hazırladı. Ensara mensup insanları o yemeğe davet etti. Sarhoş oluncaya kadar yedik içtik. Daha sonra birbirimizle övünmeye başladık. Bu esnada bir adam bir devenin yularını kaldırırken yular Sa'd'ın burnuna çarptı. Bu çarpma Sa'd'ın burnunun yarılmasına yol açtı. Bu olay içkinin haram kılınmasından önceydi. Daha sonra şu âyet indi. *"Ey İman Edenler! Ne dediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın."*[501] Hadis bütün haliyle Müslim'de rivâyet edilmiştir."[502]

Saîd Havva, eserinde sebeb-i nüzûl rivâyetlerine değinirken konuya ve kavrama yabancı olanların ya da Kur'ân tefsirini okumaya yeni başlayanların mevzuya dair bilgi eksikliklerini gidermek maksadıyla açıklamalar yaparak hadiseler ile nasslar arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmaktadır.

3.7.6. Dilbilgisi, Şiir ve Belâgat Verilerinden Yararlanması

3.7.6.1. Dilbilimlerine Başvurması

Dildeki sözcük ve terkiplerin anlamı, cümledeki konumlarına göre değişiklik arz etmektedir. Müfessirlerin geneli, Kur'ân âyetlerinin manalarının çözümlenmesinde gramatik tahlile büyük önem atfetmişler ve genellikle te'vîllerini bu tahliller üzerine bina etmişlerdir.[503] İslâm alimleri, Kur'ân'ı yorumlayan bir müfessirin naklî deliller

[501] Nisa, 4/43.
[502] Nisa, 4/43.
[503] Tefsîr ilmine yoğunlaşan âlimlerin bilmeleri gereken diğer önemli dil bilimi nahivdir. Nahvi, doğru ve yanlış sözün doğruluğunu ve yanlışlığını ortaya çıkaran kaideler ve kurallar bütünü şeklinde de tarif etmek mümkündür. Pakiş, **Hüdayi Tefsiri,** s. 162.

yanında diğer birçok ilmi de elde etmiş olmasını şart koşarlar. Bu ilimlerin başında dil bilimleri gelmektedir.[504]

Müfessirler, tefsir sahasında önemli bir konuma sahip lügat ilmi üzerinde ehemmiyetle durmuşlar, bazı müfessirler tefsire başlamadan önce, tefsirini yapacakları bölümde geçen yabancı kelimelerin anlamlarını vermeye çalışmışlardır.[505] Müfessirimiz de bu konuya harfi tefsir bölümünde ağırlık vermiş, Kur'ân'ın anlamına vakıf olmayan Kur'ân'ın yeni okuyucuları için basit bir anlatımla pasajda geçen garip kelimeleri izah etmiştir.

Örneğin Saîd Havvâ, حَسِبُوا kelimesinin bağlam içerisinde ve aldığı أن edatıyla kazandığı anlamı aktarmaktadır. Kelimenin 'sandılar' kök anlamından 'bilgi ve kanaat sahibi oldular' anlamına evrilmesine yol açan süreci şöyle izah etmektedir:

> وَحَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا *"Onlar bir felaketin gelmeyeceğini sanıp kör ve sağır kesildiler*"[506] Yani bela ve azabın. İsrailoğulları, Peygamberlerini öldürmeleri ve yalanlamaları dolayısıyla kendilerine bir azabın gelmeyeceğine kanaat getirdiler. حَسِبُوا kelimesi (sandılar) bu konudaki sağlam kanaatlerinden dolayı "ilim" manasında kullanılmıştır. Bundan dolayı ilim manasını ifade etmek için حَسِبُوا kelimesinin sonuna أن edatı gelmiştir. فَعَمُوا وَصَمُّوا *"Onlar kör ve sağır kesildiler."*[507] Yani doğru yoldan şaştılar, kendilerine verilen öğütlere karşı kulaklarını tıkadılar ya da gördükleri ve duydukları şeylere rağmen buna uygun bir davranış içerisine girmediler."[508]

Müfessirimiz, tefsirinde zaman zaman kelimelerin sarf[509] yönüne değinmiştir. Yalnız tefsir ilmine yoğunlaşan ehil kimselerin ilgi alanına girmesi dolayısıyla konunun üzerinde çok fazla durmamıştır. Müellifimiz, tefsir faaliyetine girişmesine neden olan hedef okuyucu kitlesinin özelliğine uygun düşmediği ve tefsir hacmini

---

[504] Zehebî, **Tefsir**, c. 1, s. 255.
[505] Havvâ, **el-Esâs**. c.2, s. 158.
[506] Mâide, 5/71.
[507] Mâide, 5/71.
[508] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 94.
[509] Dil bilimleri alanında temel alt disiplinlerden olan sarf, kelimenin yapısındaki illetli harfler dolayısıyla uğradığı değişik hallerin kendisi yoluyla bilindiği ilme denir. Bu ilim vasıtasıyla farklı yapılar ve çekimler bilinebilir.

genişleteceği endişesiyle, dil bilimleri tahlilleri mevzusunu ilgili kaynaklara havale etmiştir.

Bu konu üzerinde diğer dilbilimlerinde olduğu gibi çok fazla durmayan *el-Esâs* müellifi, zaman zaman dil bilgisi kaidelerine vurgu yapmaktadır. Buna ilişkin bir örnekte, Bakara Sûresi 25'nci ayetin[510] tefsirini yaparken müellifimiz aşağıdaki açıklamaları yapmaktadır. "Arap dilinde atıf, farklılığı gerektirmektedir. O halde salih amel, imandan başka bir şeydir ki ona atfedilmiştir. Burada şuna dikkat çekmek istiyoruz ki; "vav" atıf harfi tertibi gerektirmez. 'İman, amelden bir cüzdür' tartışmasında her iki unsurun kayıtsız ve şartsız şekilde bir arada olmaları gerektiğini ifade etmektedir."[511]

3.7.6.2. Şiiri Kullanması

Kur'ân-ı Kerim, Arap edebiyatı ve şiirinin zirveye ulaştığı bir dönemde nazil olmaya başlamıştır. Bu duruma rağmen Kur'ân, kullandığı üslûp ve belâgatiyle kendisine iman etmeyenleri bile hayrette bırakmış, kendileri gibi veya buna benzer söz söylemekle insanları şaşırtmış ve bu konuda kendisine benzer bir kitap, on sûre veya bir sûre getirilmesi konusunda aşamalı bir meydan okumada bulunmuştur.[512]

Kur'ân, açık bir şekilde dilinin Arapça olduğunu ifade eder.[513] Kur'ân âyetlerindeki kelimelerin kökenlerinin araştırılması ve anlaşılmasında Arap divanı olarak nitelendirilen Arap şiirinin önemli bir yeri bulunmaktadır.[514] Gerek Sahabe döneminde gerekse daha sonraki dönemlerde Kur'ân'da geçen garip ve anlaşılması zor kelimelerin anlamlarının araştırılmasında Arapça şiirlere ve özellikle Cahiliye çağındaki şiirlere müracaat edilmiştir.[515]

---

[510] وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ ۗ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا ۙ قَالُوا هٰذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ ۙ وَاُتُوا بِهٖ مُتَشَابِهًا ۭ وَلَهُمْ فِيهَا اَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ ۙ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾
"İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara, kendileri için zemininden ırmaklar akan cennetler bulunduğu müjdesini ver. Onlara cennetteki meyvelerden biri rızık olarak her sunulduğunda, "Bu daha önce de bize rızık olarak verilendir" derler. O kendilerine, benzer şekilde verilmiştir. Ayrıca onlar için orada tertemiz eşler de vardır ve orada onlar sonsuza kadar kalıcıdırlar."

[511] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 51.

[512] Bkz. Bakara, 2/23-24; İsrâ, 17/88; Hûd, 11/13-14.

[513] Bkz. Nahl, 16/103.

[514] Zehebî, **Tefsir**, c. 1, s. 75.

[515] Zehebî, **Tefsir**, c. 1, s. 75.

Saîd Havvâ, tefsir geleneğinde yaygın bir yöntem olarak kullanılan anlaşılması zor kelimelerin manalarını araştırmak ve konuya ilişkin etkili cevap vermek amacıyla şiirden yararlanmıştır. Fakat şiiri, üst düzey Arapça bilgi gerektirmesi ve eserin hacminin genişlemesine yol açması nedeniyle diğer dilbilimsel alt disiplinler kadar tercih etmemiştir.

Buna karşın zaman zaman tefsirinde şiire yer verdiği, kendisinin dahi şiir kaleme aldığı müşahede edilmektedir. Buna ilişkin bir örnekte, hırsızlığın cezasının dinarın dörtte biri oranında malın çalınması halinde uygulanacağını belirten fakihlerin bu görüşlerini bir problemmiş gibi gösteren şiirler yazan bazı zındıklara, anladıkları dilde cevap vermektedir. Müellifimiz, öncelikle zındıkların şer'i içtihadı zemmeden şiirini aktarmaktadır:

يد بخمس مئين عسجد وديت ... ما بالها قطعت في ربع دينار
تناقض ما لنا إلا السكوت له ... وأن نعوذ بمولانا من النار

"Onun diyeti beş yüz altın iken,
Neden dinarın dörtte biri oranında kesilir?
Bu çelişkide bize ancak susmak düşer.
Allah'a ateşin (azabından) sığınmak düşer!"

Müellifimiz buna karşılık şu cevabi beyiti yazar:

عزّ الأمانة أغلاها، وأرخصها ... ذلّ الخيانة فافهم حكمة الباري

"Emaneti kuşanmak en paha biçilmez olandır.
Düşüklüğü ise ihanet rezaletine rüsva olmaktır.
Yaradanın hikmetini böylece anla!"[516]

3.7.6.3. Belâgat'tan İstifade Etmesi

Belâgat, durumun gerektirdiği şekle uygun söz söyleme sanatı anlamına gelmektedir.[517] Müfessirin bilmesi gereken ilimlerden olan belâgat, Kur'ân i'câzının

[516] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 52.
[517] Cürcanî, **Ta'rifât,** s. 46.

gerektirdiği söz inceliklerinin kavranmasına yardımcı olur. Belâgat ilmi alt disiplinleri olan me'anî, beyân ve bedi' ilimleri vasıtasıyla kavranabilir.[518]

Bu konuda diğer dilbilim çalışmalarına tefsirinde çok az örneğe yer veren *el-Esâs* müellifi, birkaç yerde belâgat konusuna değinmiştir. اِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ "*Eğer sizin dininize dönersek*"[519] âyetiyle ile ilgili, küfrün enbiyalar için mümkün olmadığı halde neden böyle bir cevabın Şuayb (a.s.) tarafından verildiğini şu şekilde açıklamaktadır: "O kavminin dönüşünü kastetmiş ancak kendisini toplumun geneline katarak ifade etmiştir. Bundan her ne kadar kendisi uzak olsa da bu şekildeki bir ifade, çoğunluğun esas alınarak söylenmesi kabilindendir. Yani tağlib sanatı kullanıldığı için böyle bir ifade kullanılmıştır."[520]

Müellifimiz Nesefî ve Âlûsî'den kelimelerin gerçek ve mecaz anlamlarıyla alakalı alıntılar yapmakta, tefsir okuyucusunun âyetteki ince mana ayrıntısına dikkat etmesini sağlamaktadır.[521]

3.7.7. İlmî, Fıkhî ve Kelâmî Mevzuları Ele Alması

Saîd Havvâ'ya göre Kur'ân hakikatleri ilmi deliller ışığında daha ikna edici bir role bürünmekte ve insanların beyinlerine ve kalplerine daha kolay bir şekilde etkide bulunmaktadır. Bu düşünceden hareketle müfessirimiz âyetleri tefsir ederken aktarılan manayı destekleyici ilmi bilgilerden tefsirinde yararlanmıştır. Bu doğrultuda dinî, ilmi ve bilimsel her türlü kaynaktan istifade etmek sûretiyle enformatik çağın gerektirmiş olduğu çarpıcı ve parlak kanıt ve izahları sunmuştur. Saîd Havvâ, *el-Esâs'*ı yazarken bu kaygıları ön plana alan bir bakış açısı geliştirdiğinin ipuçlarını yaptığı iktibaslarla vermektedir.

Müfessirimizin tefsirinde ayırıcı bir unsur olarak uygulamaya çalıştığı Kur'ân'da konu bütünlüğü fikri temasına uygun mahiyette ve daha birçok mevzuda iktibasların *el-Esâs*'ta yer aldığını görmek mümkündür. Müfessir kimliğinin yanı sıra aydın kişiliğiyle de ön plana çıkan Havvâ, mensubu bulunduğu İhvân-ı Müslimîn

[518] Naim el-Humsi, **Fîkretu İ'cazi'l-Kur'ân Münzü Bi'seti'n-Nebeviyye Hatta Asrina'l-Hâzır,** Müessesetü'r-Risale, Beyrut tsz., s. 29.
[519] Â´râf, 7/90.
[520] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 328.
[521] Bkz. Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 58; II, s. 195;

teşkilatının ideologları kapsamında değerlendirilmektedir. Toplumsal ihtida çalışmalarına her alanda katkı veren müellifimiz, tefsir, fıkıh, hadis, kültür ve siyaset gibi sahalarda da eserler kaleme almıştır. Bu bağlamda derin ve çok boyutlu okumalarının söz konusu alanlarda eserler telif etmesine neden olduğu görülmektedir.

Saîd Havvâ, İslâm'ın hayatın bütün yönlerini kuşatan kapsamlı bakış açısının izlerini sürmek maksadıyla, günümüzdeki modern kültür ve imkânların dayatmasıyla kitlelerin delillere dayalı, parlak kanıtlarla desteklenmiş ve ikna edici yönü ağır basan metinlere ilgi duyduğunu vurgulamaktadır. Bu amaçla söz konusu materyalleri tefsirinde kullanmaya gayret etmektedir. *el-Esâs* sahibi tefsirinde bazen görüş ve düşüncelerini alanındaki uzman isim ve eserlerden yaptığı alıntılarla desteklemeye çalışmaktadır.

Aynı şekilde Saîd Havvâ, fıkhî mevzuları da ilgili âyetleri tefsir ederken bir fakih edasıyla incelemekte, konuyu günümüzde yaşanan yeni şartlar ve gelişmeler ışığında ele almaktadır. Müfessirimiz eserinde, bireysel ve toplumsal yaşama ilişkin düzenlemelerden günümüzde açıklığa kavuşturulmamış, ihtiyaçlara cevap vermeyen ve günlük dinî, ahlakî, sosyal ve ekonomik hayatı olumsuz etkileyen problemlere yoğunluk vermektedir. Buna ilişkin bir örnekte müellifimiz şunları ifade etmektedir: "Yüce Allah'ın: *Mûsâ, "Rabbim şöyle buyuruyor, dedi: O, henüz boyunduruk altına alınıp yer sürmemiş, ekin sulamamış, serbest dolaşan ve alacası bulunmayan bir inektir.*"[522] buyruğu selem yoluyla hayvan alışverişinin sahih olduğuna ilişkin delildir. Çünkü âyet-i kerime kesilecek ineğin niteliklerini tamamen belirtmiş ve nihâyet bu inek muayyen hale gelmiş veya önceleri mutlak iken mukayyet olmuştur. İmam Malik, Evzaî, el-Leys b. Sa'd, Şafiî, İmam Ahmed ve âlimlerin çoğunluğu bu görüştedir. Ebû Hanîfe, Sevrî ve Küfeli âlimler, selem yoluyla hayvan alışverişinin sahih olmadığı görüşündedirler. Çünkü hayvanın hallerinin gereken şekilde zaptedilmesine imkân yoktur. İbn Mesud ve Huzeyfe b. Yeman ile Abdurrahman b. Semure'nin (r.anhum) ve başkalarının da bu görüşte olduğu rivâyet edilmiştir.

Nakledilen bu görüşlerden hareketle Saîd Havvâ, selem alışverişinde kapsamın geniş tutulmasını tercih ettiğini belirtmiştir. Çünkü İslâm'ın riba karşısında ileri

[522] Bakara, 2/71.

sürdüğü en güçlü alternatif çözüm önerisi selem akdidir. Şu kadar var ki bu fetva ile amel edildiği takdirde bunu caiz gören imamların şartlarına riâyet edilmelidir ki icmaya muhalefet edilmemiş olsun.[523]

Görüldüğü gibi kadim fıkhî kaynaklarda konu ile ilgili temel rivâyetlerin, ileri gelen fıkıh âlimlerinin görüşleri doğrultusunda ele alınmasının ardından müellifimiz, kendi tercihini sebepleriyle ortaya koymaktadır. Günümüz şartlarında yeniden incelenme ihtiyacı hissedilen mevzularda da müellifimiz aynı tavrı benimsemiştir. Bununla yetinmeyerek eserinin birçok yerinde konunun geniş boyutlu olarak '*Fıkıh ve Onu Anlamada Esas'* isimleri eserinde ele alındığını ve ayrıntılı bilgi için söz konusu eserine müracaat edilmesi gerektiğini belirtmektedir.[524]

Müellifimizin tefsir yönteminde ön plana çıkan özelliklerinden biri, inançla ilgili mevzuları ele alan kelâmi tartışmalarda Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaât ile diğer yorum biçimleri arasında yaşanan fikrî münakaşayı inceleyerek günümüz şartlarında yeniden yorumlamasıdır. *el-Esâs*'ta mevzunun nasıl işlendiğine geçmeden önce konu başlıklarının mahiyetlerini görmeye çalışalım.

Kelâmî konularda mezheb imamı fark etmeksizin, doğru olduğuna kanaat getirilen görüşleri ileri süren alimlerin düşüncelerinden faydalanan Havvâ, bu hususta hiçbir kompleks duymamıştır. Buna ilişkin kadim bir kelâmî problem olan kulun kendi fiillerinin yaratıcısı olup olmadığı mevzusunda, Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat arasında çok ciddi ve çetin tartışmalar olduğunu aktaran Havvâ, Mu'tezile'nin kulun kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in ise Kur'ân'ın şu ayetle konuyu hükme bağladığını aktarır: *"Allah her şeyin yaratıcısıdır*."[525] Her iki görüş mensuplarının delillerini objektif biçimde değerlendirmesinin ardından konuya ilişkin kişisel görüşünü ve sebebini detaylı olarak açıklamaktadır.[526] Bahse konu fiillerin yaratılması konusunda Ehl-i Sünnet görüşünü savunan Havvâ, akıl ve cüz'i irade ile donatılan insanın fiillerinden sorumlu olabilmesi için tercih hakkına sahip

[523] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 122-123.
[524] Havvâ, **el-Esâs,** c. 2, s. 30.
[525] Zümer, 39/62.
[526] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 294.

olduğunu belirtir. Kulların iradesine göre hadiselerin vuku bulmasını ise Allah'ın takdir ettiğini ve yarattığını hatırlatır.

A´râf Sûresi 143'üncü ayetin tefsirini yaparken Hz Musa'nın (a.s)'ın Allah'tan kendisini göstermesini istemesi ayeti münasebetiyle rü'yetullah meselesini ele alır. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat ile Mutezile arasındaki tartışmalara değinen Havvâ, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in Allah'ın kıyamet gününde cennet ehline görüneceği görüşünü benimser.[527]

Allah'ın sıfatları konusunda Selef'in görüşüne tabi olan müfessirimiz, teşbih ve tecsimin Allah'ın sıfat ve fiilleri için düşünülemeyeceğini, Allah'ın varlığının keyfiyeti hakkında tam bilgi sahibi olunamayacağını, Allah'ın kendisini tanımladığı gibi olduğunu hatırlatır.[528]

3.7.8. Kendi Görüşüne Yer Vermesi

el-Esâs fi't-Tefsîr, tefsir ilmi çalışmalarında yapılan genel tasnife göre dirâyet türü tefsirler sınıfına girmektedir. Tefsirleri yöntem açaısından rivayet ve dirayet şeklinde tasnif eden âlimlere göre rivâyet yöntemiyle yapılan tefsir, 'âyetleri âyetler, hadisler, sahabe ve tabiin sözleri ışığında tefsir etmek'[529] şeklinde tanımlanmıştır. Yalnız bu konuda Sahabeden nakledilen görüşler çok az yer bulmuş, tabiûnden nakledilen görüşlerin me'sur, naklî veya rivâyete dayalı tefsir kapsamına girip girmeyeceği tartışma konusu olmuştur.[530] Rivâyetlerin Kur'ân'ı anlama ve yorumlama çalışmalarında yetersiz kaldığı durumlarda başvurulan ve yaygın olarak ilk dönem tefsir ilmi çalışmalarından sonra yaygınlık kazanan dirâyet yöntemi, 'Arap dili ve belâgati, sebeb-i nüzûl, nasih mensuh v.b. ilimlerin yardımıyla Kur'ân'ı yoruma dayalı olarak tefsir etmek' şeklinde tarif edilmiştir.[531]

Müellifimiz *el-Esâs'ta* gerek fıkhî, kelâmî gerekse de farklı ilim alanlarına ait muhtelif yaklaşımlar karşısında kişisel düşüncesinin ne olduğunu açıkça

[527] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 358.
[528] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 311.
[529] Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, s. 128.
[530] Zerkânî, **Menâhilu'l-İrfan,** c. 2, s. 3-5; Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük Tefsir Tarihi**, Bilmen Yay., İstanbul 1973, s. 132.
[531] Kâfîyecî, **Kitâbu't-Teysîr fî Kavâidi İlmi't-Tefsîr**, s. 51; Zehebî, **et-Tefsir,** c. 1, s. 255.

belirtmektedir. Tefsîr çalışması sırasında aktardığı farklı rivâyet ve görüş nakillerinden sonra aralarında bir tercihte bulunmakta, 'bana göre', 'ben derim ki' gibi ifadelerle kendi görüşlerini serdetmektedir. Konuya ilişkin vereceğimiz örnek meseleyi izaha yetecektir.

Göklerin ve yerin altı günde yaratıldığına Kur'ânî nassların kesin bir şekilde delâlet ettiğini ifade eden Havvâ, ancak ne Kur'ân ne de Sünnet'te, bu altı günün mahiyetini açıklayan herhangi bir nassın bulunmadığını, bugünlerin her birisinde kesin olarak neyin yaratıldığının tayin edilemediğini aktarmaktadır. Saîd Havvâ, sözlerinin devamında, bu konuda söz söyleyen ilim adamlarının, dünyanın bugünkü durumunu alıncaya kadar arzın geçirdiği değişim konusunda geniş açıklamlar yaptığını ifade etmektedir. Bu açıklamalara bakarak, Kitap ve Sünnet'te bu konu ile ilgili kesin bir sözün bulunduğu sanılıp ilmi araştırmalarla bunlar arasında tam bir mutabakat sağlanmadığında, aralarında çelişki olduğu vehmine kimsenin kapılmaması gerektiği uyarısını yapmaktadır.

Ona göre kitap ehlinden bu hususla alakalı nakledilmiş bazı sözler vardır. Bu sözler birbiriyle çelişkili, tutarsız ve ilmen itibar edilmeyecek sözlerdir. Fakat her hâlükârda bunların Kitap ve Sünnet'in yahut genel olarak İslâm'ın kabul ettiği görüşler olarak kabul edilmemesi gerekir. Müellifimize diğer göre taraftan İmâm-ı Müslim'in bu mevzuda, bazı yanlış kanaatler uyandıracak bir rivâyeti vardır. Bu konudaki yanlışı anlamak için bu hadisi ve İbn Kesîr'in onunla ilgili yorumunun bir arada ele alınması gerektiğini savunmaktadır.

Dünyanın altı evrede yaratılması ile ilgili mevzuda düşünürümüz Ebû Hureyre'nin (r.a.) şu rivayetini zikreder: 'Rasulullah (s.a.v.) elimden tutarak şöyle buyurdu: "Yüce Allah toprağı cumartesi günü, oradaki dağları pazar günü, arzdaki ağaçları pazartesi günü, hoş olmayan şeyleri salı günü, ışığı çarşamba günü halketti. Adem'i cuma günü ikindiden sonra, ikindi ile akşam arasında, Cuma gününün son anında yarattı."[532]

[532] Müslim **Sahîhu Müslim,** c. 4, s. 2149, (h. no: 2789)

İbn Kesîr bununla ilgili olarak bu hadisin Sahih-i Müslim'in garip rivâyetlerinden olduğunu dile getirmektedir. Ona göre İbnü'l-Medinî, Buhârî ve hadis hafızlarından birçok kimse bunu Ka´bın (aslen Yahudi olup sonradan Müslüman olan Ka´bu'l-Ahbâr'ın) sözlerinden kabul etmiştir. Ebû Hureyre bunu Ka´bu'l-Ahbâr'dan işitmiş ve Râvilerin bazısı bu konuda tereddüt ederek bunu merfû bir hadis gibi değerlendirmiştir. Bu konuda Beyhâkî özel olarak risâle yazmıştır.[533] Konuyla ilgili Saîd Havvâ, şu açıklamaları yapmaktadır:

> "Ben de bununla ilgili olarak şunları eklemek isterim. Bu nassı altı günün ve bu altı günde meydana gelen olayların bir açıklaması olarak kabul ettiğimizde Kur'ân-ı Kerim ile çelişiriz. Fussilet Sûresi'nde belirtilmiş olduğu gibi bu altı günün son iki gününde gök yaratılmış oluyor. Bu ve diğer sebeplerden ötürü hadis alimleri bunu reddetmiştir. Bu hadisin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaşmasını sahih saysak bile Yüce Allah'ın (c.c.) gökleri ve yeri yaratmış olduğu altı günün bir açıklaması olarak değil de mahlukatın yaratılış silsilesinin bir izahı olarak görebiliriz. Bunun peşpeşe bir gün silsilesi olarak kabul edilmeyip, herhangi bir cumartesi de toprağın yaratılma işinin bittiği, sonra herhangi bir pazar gününde ağaçların yaratılmasının bittiği anlaşılabilir. Burada dikkat edilecek husus şudur ki; bu nass eğer harfî çerçevesi içerisinde anlaşılacak ve Kur'ân-ı Kerim'de belirtilmiş altı günün yorumu olarak kabul edilecek olursa, Kur'ân ile uyuşmamaktadır. Hatta günümüzde Tevrat adı verilen rivâyetlere de aykırıdır. Çünkü halen elde mevcut muharref Tevrat, Yüce Allah'ın (c.c.) yaratma işini Cuma günü bitirdiğini ve Cumartesi günü de bir şey yapmadığını söylemektedir. Durum ne olursa olsun bizler muhaddislerin bu nassı Ehl-i Kitâb'a ait bir nass olarak kabul ettiklerini ve bir hadis-i şerif olarak değerlendirmediklerini görüyoruz."

> "Diğer taraftan İslâm'a girmeden önce Yahudi hahamlarından olan Abdullah b. Selâm'dan (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "Yüce Allah (c.c.) pazar günü yaratmaya başladı. Arzları pazar ve pazartesi günü yarattı. Gıdaları ve dağları salı ve çarşamba günleri, gökleri perşembe ve cuma günleri yarattı. Cuma'nın son anında da yaratma işini bitirdi."[534]

Müellifimiz, hadis diye nakledilen sözün aslen Yahudi hahamı iken daha sonra Müslüman olan Ka´bu'l-Ahbâr'a ait olduğunu muhaddislerin tetkikleri ve metinde

---

[533] Ebu'l-Fîdâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr Kureşî Dimeşkî, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm,** thk: Sami b. Muhammed el-Selâme, Dâru Tayyibe, Riyad 1999, c. 1, s. 215.

[534] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 57.

ifade edilen cümlelerin Kur'ân ve Sünnet'in temel ilke ve esaslarına aykırılığı sonrasında tespit etmiştir. Bu konuda İbn Kesîr'in tanıklığına başvuran *el-Esâs* müellifi, günümüz bilimsel ölçütleriyle de ikna edici açıklamalarda bulunmaktadır.

Verdiğimiz örnekte görüldüğü üzere incelememize konu olan tefsir eserinde müfessirimiz, Kur'ân âyetlerinin tefsiri sırasında detaylı biçimde ele aldığı ve farklı açılardan incelediği konuda, aktardığı görüşlerden sonra kişisel düşüncelerini ihtiyaç duyması halinde zikreder. Bu konuda hiçbir âlim veya mezhebin salt konu hakkındaki görüşleriyle yetinmez. Amelî ve itikadî alanlarda mensubu bulunduğu mezheplerin ileri gelen imamlarının görüşlerini sorgulamaksızın kabul etme anlayışında da değildir.

3.8. EL-ESÂS FÎ'T-TEFSÎR'DE KUR'ÂN İLİMLERİ

Tefsîr ilminde علوم القرآن / *Kur'ân ilimleri,* Kur'ân'ın anlam ve yorum çalışmalarında Kur'ân'ın kıraâtleri, yazımı, i´câzı, sebeb-i nüzûlleri, nâsihi-mensûhü, irâbı ve dil ilimleri gibi meseleleri ele almaktadır.[535] Müfessirimizin Kur'ân'ı anlama ve yorumlama çalışmalarındaki yöntemini daha iyi anlayabilmek için Kur'ân ilimlerine nasıl ele aldığını tespit etmeye çalışacağız.

3.8.1. Mekkî-Medenî

Mekkî-Medenî âyet ve sûreler konusunda mekân, muhatap ve zamanın esas alındığı üç yaklaşım söz konusudur. Mekâna göre yapılan tanımlamaya göre Mekke'de nazil âyet ve sûrelere Mekkî, Medine'de nazil olanlara ise Medenî denir. Muhataplar baz alınarak yapılan tasnife göre ise "Ey İnsanlar!" /يا أيّها النّاس nidasıyla başlayan âyetler Mekkî, "Ey İman Edenler!" / ياأيّها الّذين أمنوا hitabıyla başlayan âyetler ise Medenî âyet olarak kabul edilmektedir. Ancak en çok kabul gören tanımlama, hicretin dönüm noktası olarak kabul edildiği zaman esaslı tanımlamadır. Buna göre hicretten önce inmiş âyet ve sûrelere Mekkî, hicretten sonra inmiş olanlara Medenî âyet ve sûreler denir.[536]

[535] Zürkânî, **Menâhilu'l-İrfan**, c. 2, s. 51.
[536] Celâleddin es-Suyûtî, **el-Itkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** Müessesetü Risâlete Nâşirûn, Beyrut 2008/1429, c. 1, 31-32; Zürkânî, **Menâhilu'l-İrfan**, c. 1, s. 192-195.

Müfessirimiz, sûre ve âyetlerin Mekkî veya Medenîliği çalışmalarını sûre takdimleri sırasında yapar. Konuyla ilgili yapılan ihtilaflara değinerek hangi âyet veya âyetler grubunun farklı mekân grubuna ait olduğunu belirtir. Müfessirimiz genellikle bir sûrenin takdimine başlarken şu şekilde başlar: سورة الفاتحة وهي السورة الأولى بحسب الرسم القرآني وهي سبع آيات وهي مكية "Fatiha Sûresi, resmi Kur'ân tertibine göre birinci sûredir. Yedi âyettir. Mekkî bir sûredir."[537]

Kendisi Mekkî ve Medenî sûre tasnifinde zamana göre yapılan tasnifi esas almış ve bunun kıstasını ise hicret olarak belirlemiştir. Ona göre Medenî sûre/âyet, hicretten sonra ister Medine'de veya Mekke'de, yolculukta veya seferde inenlere denir. Mekkî sûre/âyet ise hicretten önce inen sûre/âyetlere verilen addır.[538]

Aynı şekilde mekâna göre yapılan tasnifin ise ister hicretten önce ister sonra olsun, Mekke veya sınırları dahilinde inen vahiylere Mekkî, Medine ve sınırları içerisinde nazil olanlara ise Medenî sûre/âyet denildiğini ifade etmektedir.[539] Bu tasnifleri okuyucuyu bilgilendirmek amacıyla yaparak tasnif sisteminin mahiyetini gösterir.

Özetle, müellifimiz Kur'ân ilimleri alanındaki sûrelerin Mekkîliği-Medenîliği konusunda zaman esaslı tasnifi benimsemiş ve sûreleri tefsir ve takdim ederken bu hususu temel almıştır.

3.8.2. Muhkem ve Müteşâbih

Kur'ân ilimleri arasında önemli mevzuların başında muhkem ve müteşâbih âyetler konusu gelir. Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasına yönelik önemli konuların başında muhkem ve müteşâbih âyetler meselesi gelmektedir. Kur'ân âyetlerinin muhkem ve müteşâbihini belirlerken temel amaçtan uzaklaşmamak icap etmektedir. Konuyu ele almadan önce muhkem ve müteşâbih âyetlerin tanımını vermeye çalışalım.

[537] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 20, 33, 341, 482.
[538] Havvâ, **el-Esâs,** c. 5, s. 567.
[539] Havvâ, **el-Esâs,** c. 5, s. 567.

Muhkem kelimesi حكم kökünden türemiştir. Menetmek, geri çevirmek manasına gelmektedir.[540] Terim anlamı ise manası kolaylıkla anlaşılan, harici bir tefsire ihtiyaç duymayan ve tek manası olan âyet ve sûrelere denmektedir.[541]

Müteşâbih ise شبه kökünden çekimlenmiştir. Benzemek, iki şeyden birinin diğerinden ayırt edilmemesi manalarına gelmektedir.[542] Istılahi mana itibariyle 'birçok manaya ihtimali olup, bu manalardan birini tayin edebilmek için harici bir delile ihtiyaç duyan' âyetlere denir.[543]

Saîd Havvâ, müteşâbih âyetleri, İslâm uleması arasında hakkında ortak bir karara varılamayan mefhumlar olarak değerlendirir. Bu âyetleri açıklamak için Tabiûn ehlinden tefsir sahasında ön plana çıkan Hasanî Basrî (ö.110/728), İbn Cüreyc (ö. 150/767), Mücâhid (ö. 103/721) ve Said İbn Cübeyr (ö. 94/713) gibi ilk nesil âlimlerin görüşlerine yer verir. Örneğin Ra´d Sûresi 39. âyette yer alan يَمْحُوا اللهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُۚ وَعِنْدَهُۥٓ أُمُّ الْكِتَابِ "*Allah dilediğini ortadan kaldırır, dilediğini de bırakır. Ana kitap onun katındadır*" âyetiyle ilgili olarak Allah'ın neyi silip neyi bıraktığı ve ümmül kitâb'ın ne olduğunu söz konusu âlimlerin görüşlerine başvurarak açıklar.

Buna göre son kısımda Allah'ın ortadan kaldırdığı ve sabit kıldığı husus, Allah'ın şeriatı; ümmü'l-kitâb ise levh-i mahfûz manasındadır. Levh-i mahfûz üzerinde bir değişikliğin vuku bulmadığını, ondan önce meleklerin elinde olan kitaplarda bir senelik hadiselerin yazılı olduğunu, bu sahifelerde yapılan dua, işlenen hayırlı amel ve birtakım etkenler vasıtasıyla bir değişikliğin olabildiğini kaydetmektedir.[544]

Âl-i İmrân Sûresi 7'nci ayet bağlamında müellifimiz, müteşâbih ayetler konusuna temkinli yaklaşmış, okuyucularını mevzuyu geniş bir şekilde ele alan ilgili eserlere yönlendirmiştir. Konu hakkında geçmiş ulemaca yazılan ve sayıları on bini bulan sahifelere kaydedilen bilgilerin üzerine ekleyebileceği yeni bir hususun olmadığını dile getirmektedir. Bu konuda ehl-i hadisin tavrını benimseyerek Allah'ın

[540] Isfahânî, **Müfredât,** c. 1, s. 167.
[541] Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, s. 128.
[542] Isfahânî, **Müfredât**, c. 1, s. 335.
[543] Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, s. 128.
[544] Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 180-181.

ayetten ne murad ettiğini en iyi bilenin kendisi olduğunu, Allah'ın ayetteki lafızlar yoluyla neyin anlaşılmasını istemişse kastedilen mananın o olduğunu belirtmektedir.[545]

Saîd Havvâ, bir öneri babından konunun fikir hürriyeti bağlamında, alanında uzman âlimlerden oluşacak şûra meclisinde bütün boyutlarıyla araştırılmasını önermektedir. Daha önceki süreçte müteşâbih ayetler dolayısıyla İbn Teymiyye ve diğer âlimlerin başına gelen sıkıntıların bertaraf edilmesi için herkesin üzerinde ittifak ettiği kararların alınmasını şart koşmaktadır. Ona göre bir hüküm tesis edildiğinde itikâdî alandaki ehl-i sünnet mezhepleri ile ameli mezhep âlimlerinin ortak kanaatlerinin icma yoluyla elde edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre müteşâbih ayetlerin mesajları konusunda ihtilaflarda, konunun muhkem ayetlere arz edilmesi en doğru çözüm yoludur.[546]

3.8.3. Hurûf-ı Mukattaa

Sûre başlarında bazen tek başına bazen de belli bir terkip halinde bulunan harflere hurûf-ı mukattaa denir.[547] Bu şekilde başlayan sûreler ilk dönemlerden itibaren âlimlerin dikkatini çekmiş, zahiri manası bilinemediği için müteşabbihattan kabul edilmişlerdir.[548] Bu harfler farklı ekollere mensup âlimler tarafından muhtelif şekillerde yorumlanmışlardır.[549]

Bir kısmı hurûf-ı mukattaayı gizlenmiş ilim şeklinde tanımlayarak bilgisini sadece Allah'a ait bir sır olarak kabul etmiş, bunları yorumlamaktan kaçınmıştır. Diğer bir kısım âlim ise Allah'ın Kur'ân'da insanların anlayamayacağı bir şeyi indirmesinin mümkün olmadığı tezinden hareketlem mukattaat harflerini yorumlamıştır. Çünkü Allah, Kur'ân âyetleri üzerinde tefekkür etmelerini ve ondan

[545] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 366-367.
[546] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 367, 349.
[547] Şeltût, Mahmûd, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerim**, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, tsz, s. 61; Abdurrahman Çetin, **Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi,** Dergah Yay., İstanbul 1981, s. 241; Ayrıca bkz. Abdurrahim Kızılşeker, "Kur'ân'ın Selefî Yorumu: İbni 'Useymin Örneği", (Basılmamış Doktora Tezi), Diyarbakır 2017, s.107.
[548] Muhsin Demirci, **Tefsir Usûlü,** Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), İstanbul 2003, s. 142.
[549] Salih, **el-Mebâhis,** s. 237-243.

hüküm çıkarmalarını[550] beyan etmektedir. Kur'ân anlaşılmadan bu tür bir girişimde bulunmak mümkün değildir.[551]

Müfessirimiz, tefsirini Kur'ân'da konu bütünlüğü nazariyesi etrafında şekillendirmiştir. Buna göre öncelikle Kur'ân'ı birtakım belirli mana, lafız ve işaretler yoluyla bölümlere ayırmıştır. İleride göreceğimiz gibi müellifimiz, sûre başlarında yer alan hurûf-ı mukattaaları Kur'ân'da konu bütünlüğü düşüncesi bağlamında ele almış ve aktif olarak bu harflerden yararlanmıştır.[552]

Saîd Havvâ'ya göre hurûf-ı mukattaalardan murad-ı ilahinin ne olduğunu tam olarak anlayabilmek mümkün değildir. Bu konuda söz söyleyenler, mevzu hakkında bilinenleri tekrar etmekten öteye yol alamamaktadırlar. Hurûf-u mukattaa ile ilgili yorumlar genel olarak şu şekilde sıralanabilir: Hurûf-ı mukattaalar Allah'ın isimlerine ya da sıfatlarından bir sıfata vurgu yaparlar. Diğer yandan bu harfler sûrelerin kendileri ile başladığı, sûrelere isim olan harflerdendir. Aynı zamanda onlar Kur'ân'ın i'câzı ile ilgili olarak Tâhâddi (meydan okuma) âyetleridir ya da manadan önce uyarı, konuya dikkat çekmek amaçlı işaretlerdir. Bu özel işaretlerin sûrenin genel havasına ve ses nağmelerine dair genel anahtarlar olması da mümkündür. Diğer yandan, hurûfi mukatta´a, Kur'ân'da konu bütünlüğü düşüncesinin ipuçlarını da teşkil ederler. Bunlara ilişkin verilen bir başka anlam, bu harflerin bulundukları sûre içerisinde belirli bir manaya nispet etmeyi amaçlamak için de kullanılmaları mümkündür. Hurûf-ı mukattaatla ilgili muhtelif âlimlerce geliştirilen bu yorumlar, söz konusu harflerin sûrelerin başlarında yer almalarına engel teşkil etmez.[553]

Müfessirimiz, hurûf-ı mukattaa ilişkin yukarıda aktarılan genel mana özetlerinin yanı sıra bu harflerin i'câz meselesinin farklı bir boyutunu ifa ettiklerini belirtmektedir. Buna göre bu harflerle başlayan sûrelerin, bu harflerle başlamayan diğer sûrelerin benzerleri olduklarını hurûf-ı mukattaa yoluyla telmihte bulunmuştur. Bu açıdan hurûf-ı mukatta´a Kur'ân i'câzının farklı bir boyutuna işaret ederler.

[550] Â´râf, 7/185.
[551] Zerkeşî, **el-Burhân,** c. 1, s. 118-120.
[552] Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 13.
[553] Havvâ, **el-Esâs,** c. 3, s. 13.

Yine Saîd Havvâ'ya göre hurûf-ı mukattaalardan her biri, kimi âlimlere göre birtakım kelimelere işaret eder. Mesela "elif" Allah'ın nimetlerine, "lam" Allah Teâlâ'nın lafza-i celaline veya buna benzer manalara işaret etmektedir. Aynı şekilde bazı alimler, bu harflerin ebced hesabıyla birtakım kavimlerin ecellerine işaret ettiklerine inanmaktadırlar. Müellifimize göre bu anlayıştan hareketle birtakım sonuçlara varmaya kalkışan kimseler, nübüvvet çağındaki Yahudilerdir. Onlar bu harfler ile İslâm'ın yaşam süresine dair bir işarette bulunulduğunu sanmışlardır.

> Müellifimiz, Âlûsî'den şu rivâyetleri nakletmektedir: "Buna bir bakıma işaret eden rivâyetlerden bir tanesi de İzz b. Abdusselam'ın (ö. 660/1262) şu rivayetidir: "Hz. Ali (r.a.), Muaviye ile arasında cerayan edecek Vâkıayı حٰمٓ عٓسٓقٓ "*ha mim ayn sin kâf*"[554] harflerinden çıkartmıştır. Ebû'l-Hakem Abdusselam b. Berrecan da 583 yılında Beytü'l-Makdis'in fethini Yüce Allah'ın (c.c.) الٓمٓ غُلِبَتِ الرُّومُۙ "*elif lam mim. Rumlar mağlup oldu*"[555] buyruğundan çıkartmıştır. Diğer taraftan müfessirlerin sözünü ettiği başka birtakım görüşler de vardır. Söz konusu görüşlere göre bu başlangıç harfleri, Kur'ân'ı dinleyen ve okuyanın dikkatini çekmek veya bu Kur'ân'da da alışılmışın dışında yeni şeylerin bulunduğuna işaret eden birtakım hususlara dikkat çekmek için kullanılır."[556]

Müellifimiz, bu rivâyete ilişkin değerlendirmesinde, hurûf-ı mukattaaları ebced hesabıyla birtakım olaylara işaret olarak yorumlayanların hesaplamalarını göz önünde bulundurduğunda, bütün bu harflerin sayısal değerleri toplandığı takdirde 2890 rakamının elde edileceğini belirtir. Hadis-i Şerif sahih olduğu kabul edilse bile Kadı Beydâvî'nin, Ebû'l-Aliye'nin (ö. 90/709) rivâyeti ile ilgili yaptığı açıklamalarda ifade ettiği gibi, bundan böyle bir şeyin anlaşılmadığını dile getirmektedir. Ona göre bu hadiste onların bu kanaatlerine delil olacak bir taraf ta yoktur. Çünkü Peygamber'in (s.a.v.) tebessümünün onların bilgisizlikerine hayreti dolayısıyla vuku bulma ihtimali de vardır.[557]

Bazı inkârcıların da bu konu hakkında birtakım görüşlerinin olduğunu aktaran Havvâ, bilinsin ve üzerinde düşünülsün diye bunları da kaydetmek istediğini ifade

---

[554] Şûrâ, 42/1-2.
[555] Rum, 30/1-2.
[556] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 345-346.
[557] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 346.

etmektedir. Buna göre bu harfler sûrenin ses düzenini belirlemektedir. Bu açıdan söz konusu harfler anlatım düzeninin bir çeşit anahtarı mesabesindedirler. Ancak hiç kimse yaptığı açıklama ile bunlarla Allah'ın maksadını tespitte isabet ettiğini iddia edememektedir. Bütün bu söylenen ve söylenebilecek hususlarda ortaya çıkan sonuç, mevzu bahis harfler, Kur'ân i'câzına dair birtakım sırları ihtiva eden delillerdir.

el-Esâs'ta hurûf-ı mukattaa konusunda yer alan bir diğer görüş, başlangıç harflerinin, alfabenin yarısını teşkil etmeleridir. Mezkur harfler 29 sûrenin başında yer almaktadır. Arap alfabesinin harf sayısı da o kadardır. Öte yandan kullanılan bu harfler mehmûs, mechûr, şedid, müsta'alli, muhhafıd ve kalkale harflerinin yarısını kapsamaktadırlar.[558]

Müellifimize göre, yapıları itibariyle bu harfler, bir grubun başlangıç ve bitişine ya da sûrenin muhtevasına göre grup içerisindeki yerine işaret ederler. Bu mevzudaki diğer bir görüş, bu harfler sûrenin anlatım düzeniyle Kur'ân'ın genel anlatım düzeni arasındaki bağlantıyı sembolize ederler. Müellifimiz konuya ilişkin Meryem Sûresi örneğini verir. Saîd Havvâ'ya göre başlangıcındaki son harf (ص "sâd"), bu sûre grubun son sûresi olduğunu gösterir. Bu çıkarıma göre sûre ك "kef" harfîyle başladı. Bu harf, Meryem Sûresi'nin ekseninin yer aladığı sûrenin başında, sûrenin kendisiyle başladığı harftir. Bu eksenin Bakara Sûresi'ndeki âyeti كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً "*İnsanlar tek bir ümmet idi*"[559] âyetidir.[560]

Yine Meryem Sûresi'nin başındaki ه "hâ" harfî için ise Saîd Havvâ şu yorumu yapmaktadır: "Buna göre Meryem Sûresi'nden sonra Tâhâ طه Sûresi'nin başında sûreyle aynı ismi taşıyan hurûf-ı mukattaa gelmektedir. Daha sonra hiçbir şekilde ه harfî gelmemektedir. Bu durumda ه "hâ" harfî, sûrenin kapsamı içerisinde bulunduğu (Tâhâ طه) grubun başlangıcına işaret etmektedir. Çünkü (كهيعص) biçimindeki terkibinde, başlangıçta ه "hâ" harfînin ilk defa gelmesi, bu sûrenin (Meryem Sûresi) grubun başlangıç sûresi olduğunu ve ikinci harf olarak طه Tâhâ Sûresi'nin başındaki

[558] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 345-346.
[559] Bakara, 2/213.
[560] Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 412.

terkipte yer alması, Tâhâ Sûresi'nin içinde yer aldığı sûre grubuna işaret etmek içindir.[561]

Müfessirimiz, daha sonra gelen ي "ya" harfinin sadece bir kere Yâsin يس Sûresi'nde yer aldığını, ع "ayn" harfinin bundan sonra dizilen Şûrâ Sûresi'nde bir kere geldiğini belirtir: حٰمٓ عٓسٓقٓ "*Ha mim, ayn siyn, kaf.*"[562] Buradan hareketle ه, ي ve ع harflerinin bir dizi halinde sıralandığının fark edildiğini kaydeden Havvâ, aynı şekilde طٰهٰ, يٰسٓ, حٰمٓ ve عٓسٓقٓ sûrelerinin de aynı biçimde sıralandığını gördüğünü ifade eder. Anlatılanlardan hareketle müellifimiz, كٓهٰيٰعٓصٓ "*kaf ha ya ayn sâd*"teki mukattaat harflerinin diğer bütün sûre başlangıçlarını oluşturan harfler gibi Kur'ân'ın genel bilgilerinin anlaşılmasına ön ayak olduklarını dile getirir. Saîd Havvâ, bu tahlilden yola çıkarak mukattaa harflerinin, herşeyi ilmiyle kuşatan Allah tarafından Kur'ân'ın indirildiğine dair i'câzının delilini teşkil ettiklerini belirtir.[563]

Saîd Havvâ, buna benzer bir açıklamayı Â´râf Sûresi'nin başındaki mukattaat harfleri ile ilgili olarak da yapmaktadır. Bu örnek *el-Esâs* müellifinin, mukatta´a harflerinin birtakım gizli manalara işaret eden kılavuzlar olduğuna dair iddiasını daha açık bir biçimde görülmesine yardım etmektedir. Ona göre Â´râf Sûresi'nin الٓمٓصٓ harfleriyle, Âl-i İmrân ve Bakara sûrelerinin başladığı harflerin aynıyla, üzerlerine ص "sad" harfinin eklenerek başlamasının birçok manasının olduğunu iddia eder. Bu manalardan biri, Kur'ân'da konu bütünlüğü düşüncesinin anlaşılmasında anahtar rolü oynamalarıdır. Buna göre sûre başlarında bulunan ص "sad" harfi, bu sûrelerin, ص "sâd" harfinin eksenini oluşturan konuyla bağlantıları olduğuna işaret etmektedir. Çünkü Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin kendisiyle başladığı الٓمٓ "*elif lam mim*" harflerine ilaveten ص "sâd" harfiyle başlayan sûreler bir kısım oluşturmaktadır. Bu harf ilavesiyle, aynı kapsam içerisinde daha önce yapılan açıklamalara yeni bir boyut kazandırıldığına işaret edilmektedir. [564]

[561] Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 412.
[562] Şûrâ, 42/1-2.
[563] Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 412.
[564] Bakara, 2/39.

3.8.4. Nesh

Nesh, lügatte izale etmek, iptal etmek, gidermek, yok etmek ve nakletmek manalarına gelir.[565] Terim anlamı itibarıyla ise bir nassın hükmünü daha sonra gelen bir nass ile kaldırma işlemine denir.[566]

Kur'ân ve onun tefsiriyle ilgili en sorunlu alanlardan biri de nesh meselesidir. İslâm'ın ilk dönemlerinde Ebu Müslim el-Horasânî dışında kimsenin konu edinmediği bu problem, üzerinde çokça ilmi mütalaaların yapıldığı bir mevzuya dönüşmküştür. Özellikle Kur'ân'da nesh olup olmadığı meselesi üzerinde ihtilaf edilmiştir. Âlimlerin çoğu bunu kabul ederken, sadee Ebu Müslim el-Isfahânî vuku bulduğu konusunda görüş belirtmiştir.[567]

Müellifimiz, Kur'ân-ı Kerim'de şu ya da bu şekilde Müminlere yönelik olmayan bir tek âyet dahi olmadığını belirtmektedir. Çünkü Allah'ın kitabından gereken şekilde yalnızca onlar yararlanmaktadır. Buna göre şimdiye kadar ve bundan sonra gelecek bütün kaynaklarda bu kaide göz önünde bulundurulduğu takdirde, Müminlerin gerekli istifadeyi elde edebileceklerini dile getirmektedir. Allah İsrailoğullarının veya bir başka topluluğun başından geçen herhangi bir hadiseyi, Müminlerin ibret alması, sakınması, müjdelenmesi, daha çok amel etmesi, sabretmesi ve bilgi sahibi olması için anlatmaktadır.[568] Dolayısıyla mensûh ta olsa Kur'ân'da yer alan hiçbir âyet hikmetsiz ve gereksiz değildir.

Saîd Havvâ'ya göre nesh bilgisi, zorunlu ve faydası oldukça büyük olan bir konudur. Âlimlerin bunu mutlaka bilmesi gerekmektedir. Ona göre hükümlerle ilgili

---

[565] es-Suyûtî, el-İtkân, s. 462; Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, el-Menâhil fî Ulûmi'l-Kur'ân, thk: Ebû'l Fudayl ed-Dimyâtî, Dâru'l-Hadis, Kahire 2006, s. 327-328; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerremed- b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî İbni Manzur, Lisânü'l-Arab, Mektebetü Miriye, Bulak/Mısır 1923, c. 3, s. 61.

[566] Suyûtî, **el-İtkân,** s. 462; Zerkeşî, **el-Burhân,** s. 328; Cürcanî, **Tarifât,** s. 309; Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü,** s. 122.

[567] Şimşek, **İki Mesele,** s. 75-78; Geçmişte Kur'ân'ın neshedilmesi konusunda Ebû Müslîm el-Horasânî dışında ihtilaf eden olmamıştır. Nesh konusu 20. asırda gündeme gelmiş bir konudur.

[568] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 74.

birçok hususun, helal ve harama dair bilginin gereğince bilinmesi neshi bilmeye bağlıdır.[569]

Saîd Havvâ, neshin daha çok Fıkıh Usûlü ile alakalı mevzu olması itibariyle konunun bahsi geçen eserlerden araştırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre nesh, hüküm bildiren âyetlerle ilgilidir. Fıkıh Usûlü de ahkâm âyetleri ile iştigal eden ilim dalıdır. Bu maksatla *el-Esâs*'ta nesh ile ilgili hususlar, Kurtûbî'nin *el-Camî li'l-Ahkâmi'l-Kur'ân* isimli tefsirinden iktibas edilmiştir.

Saîd Havvâ'ya göre neshin tarifi konusunda ulemanın kullandığı ifadelerde farklılık bulunmaktadır. Ehl-i Sünnet âlimlerinden bir kısmına göre nesh, "yerleşmiş şer'î bir hükmün, daha sonra gelen bir hitap ile ortadan kaldırılmasıdır." Müellifimize göre bu tanım neshin sözlük manasından hareketle yapılmaktadır ancak burada aklın hükmü unutulmaktadır. Tanımda geçen "hitap" lafzından kasıt, nass, zâhir, mefhum ve buna benzer delalet şekillerini kapsamak; Kıyas ve İcma'ın tarifin dışında kalmasını sağlamak içindir. Çünkü kıyas ve icmâ'da nesh düşünülemeyeceği gibi, onların nesh edici olmaları da tasavvur edilemez. Eğer inen hitap, hükümle bir arada inerse, bu hükmü kaldırmaz, hükmün gayesini açıklamaya dönük olur. Bu yüzden "sonradan" kaydı düşülmüştür. Bu durumda sözün sonu, başının hükmünü neshetmiş gibi olur, bu da mümkün değildir.[570]

el-Esâs müellifi, selefin neshin vuku bulduğu konusunda icmâ' ettiğini beyan etmektedir. *el-Esâs fi't-Tefsîr*'de nâsihin özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır: Öncelikle lafzın neshe delalet etmesi ve[571] Râvinin olayın tarihini zikretmesidir.[572]

Saîd Havvâ neshin aşağıdaki şekillerde vuku bulduğunu belirtmektedir:

---

[569] Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed Kurtubî, **el-Câmi li'l-Ahkâmi'l-Kur'ân**, thk: Abdullah b. Abdulmuhsin, el-Risale, Beyrut 2006, c. 2, s. 330; Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 130.

[570] Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân,** c. 1, s. 300; Havvâ, *el-Esâs,* c. 1, s. 129-130.

[571] Hz. Peygamber'in (s.a.v.): "*Ben sizlere kabirleri ziyareti yasaklamıştım. Onları ziyaret ediniz. Deriden yapılmış kapların dışındaki kaplarda tutulan içeceklerin içilmesini size yasaklamıştım. Şimdi bütün kaplardan içebilirsiniz; ancak sarhoş edici bir şey içmeyiniz*" emrinde olduğu gibi. Müslim, **Sahihu Müslim,** c. 2, (h. no: 1406) s. 1023.

[572] Meselâ, rivâyet edenin: "Hendek günü şunu işittim" demesi ve mensûhun da bundan önce bilinmesi yahut da "filan şeyin hükmü filan şey ile neshedilmiştir" demesi gibi. Nâsih hükmü bir başka tanıma yolu da nâsihi daha önce gelmiş olduğu halde hükmün mensûh olduğu üzerinde ümmetin icmâ' etmesidir. Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân,** c. 1, s. 300-310; Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 129-130.

a) Daha ağır olan nesh edilerek daha hafif bir hüküm konulur.[573]
b) Hafif bir hüküm neshedilerek daha ağır bir hükmün vaz edilmesi,[574]
c) Ağırlık ve hafiflik itibariyle denk olan şeylerin birbirini neshetmesi[575]
d) Bir hüküm neshedilirken onun yerine yeni bir hükmün konulmaması.[576]

Müfessirimiz göre, Kur'ân, Kur'ân ile, haber-i vahid ile sübut bulan hükümler de haber-i vâhid ile neshedilebilir. Ona göre imamların ileri gelenleri Kur'ân-ı Kerim'in Sünnet ile neshedileceği görüşündedirler.[577] Aynı şekilde, Sünnet te Kur'ân ile neshedilebilir.[578] Yine ileri gelen ilim adamları Kur'ân'ın aklen haber-i vâhid ile neshedilmesinin caiz olduğu fikrini ileri sürmektedirler. Fakat Şer'an bunun vaki olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Genel olarak Saîd Havvâ, bu konuda

[573] Savaş esnasında on kişiye karşı sebat gösterme hükmünün iki kişiye karşı sebat gösterme hükmü ile neshedilmesi buna örnektir: "*Ey peygamber! Müminleri savaşa teşvik et! Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener, sizden yüz kişi olursa bin kişiyi yener; çünkü onlar yaptıklarının bilincinde olmayan bir topluluktur*. Allah sizde bir zayıflık olduğunu bildi de şu andan itibaren yükünüzü hafifletti. Artık sizden sabırlı yüz kişi olursa Allah'ın izniyle iki yüz kişiyi yener, sizden bin kişi olursa iki bin kişiyi yener. Allah sabredenlerle beraberdir." Enfâl, 8/65-66.

[574] Aşûre günü ve sayılı birtakım günlerin oruçlu geçirilmesinin Ramazan ayı ile neshedilmesi buna misal verilebilir. Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 129-130.

[575] Kıble değişikliğinde olduğu gibi. Bakara, 2/143.

[576] Hz. Peygamber (s.a.v.) ile gizlice konuşmak istendiği zaman sadaka verilmesini emreden hükmün kaldırılması gibi. Mücâdile, 58/12-13; Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, c. 1, s. 300; Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 129-130.

[577] Ebu Hanife ayetlerin manasını kayıtlandıran sahih hadisleri kabul etmemektedir. Çünkü ona göre Ahâd hadisler –sahih kabul edilseler bile- Kur'ân'ı tahsis etme yetkisine sahip değildirler. Çünkü bu neshtir. Ahad Hadisler mütevâtir rivayetleri neshedemezler, çünkü Ahâd Hadisin Râvilerinde vehime yaklaşma ihtimalleri vardır. Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 255.
Bunun bir örneği Hz. Peygamber (s.a.v.)'in: "Mirasçıya vasiyyet yoktur," buyruğudur. Ebu'l-İsa Muhammed b. İsa Sevretü't-**Camiu't-Tirmizî,** Beytü Efkâri'l Devliyyeti, Amman, s. 352.
Şu olayda Sünnet'in Kur'ân'ın hükmünü tahsis ettiği ileri sürülmektedir. Yüce Allah, nelerin haram kılındığını açıklamak üzere şöyle buyurmaktadır: "*O size sadece meyteyi haram kıldı*" (Bakara, 2/173) Yani boğazlanabilen hayvanlar arasında, Şer'i bir boğazlama olmaksızın, ölen hayvanın haram kılınması söz konusudur. Hadis-i Şerifle balık ve çekirgeler bundan istisna edilerek tahsis edilmişlerdir. "*O size kanı haram kıldı*" (Bakara, 2/189) ayetinde zikredilen "kan" dan maksat "akan kan"dır. Çünkü Yüce Allah bir başka yerde " *yahut akıtılmış kan…"* (En´âm, 6/145) diye buyurmaktadır. Hadis-i Şerifler kandan "ciğer ve dalak"ı istisna etmiştir. Fukaha boğazlama sonrası damarlarda kalan kanları bu hükümde müstesna kabul etmişlerdir. Çünkü burada zaruret bulunmaktadır. Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 189.

[578] Mümtehine, 60/10; Kıble konusunda bu mevcuttur. Çünkü namaz kılarken Şam (Suriye) tarafına doğru yönelmek Yüce Allah'ın (c.c.) kitabında var olan bir emir gereğince yapılmıyordu. Yine Yüce Allah'ın (c.c.): "*Onları kâfirlere geri göndermeyin*" (Mümtehine, 60/10) buyruğunda da durum böyledir. Çünkü (Mekke'den kaçıp Medine'ye sığınan) kadınların geri çevrilmesi Hz. Peygamber'in (s.a.v) Kureyşlilerle Hûdeybiye'de yaptığı anlaşmanın gereğiydi.

tereddütlü olduğunu, bütün ileri gelenlerin bu görüşte olmasının mümkün olmadığını ifade etmektedir. Ona göre aynı şekilde nassın kıyas ile nesh edilmesi sahih değildir.[579]

Nesh çeşitleri ile ilgili *el-Esâs*'ta şu hususlara değinilmektedir:

a) Tilaveti mensûh olmayıp hükmü nesholunan ayetler.[580]

b) Bazen tilaveti nesh olunduğu halde hükmü nesh olunmayan emirler.[581]

c) Hem tilaveti hem de hükmü nesh olunan hükümler.[582]

Havvâ'ya göre, nâsihin kendisine ulaşmadığı kimse, ilk hüküm ile amel ederek taabbudda bulunur.[583] Yine ona göre fiilinden önce hükmün neshedilmesi de caizdir.[584] Müellifimiz, neshin sadece emir ve nehiylere has olduğunu ve haberlerde neshin vuku bulmadığı görüşünü savunmaktadır.[585]

Müellifimiz, neshin Kur'ân'da söz konusu olduğuna kanaat etmektedir. Recmin hükmü ile ilgili tartışmalar sırasında, recmin nesh olmadığından bahis açmaktadır. Neshe ilişkin bu tür örneklerin mahalli birtakım geçici ihtiyaçlara dönük olarak İslâm toplumu için Kur'ân'da nazil olduğunu belirtmektedir. Ona göre söz konusu hüküm üstlendiği görevi ifa ettiğinde neshedilmektedir.[586]

---

[579] Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân,** c. 1, *s. 332;* Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 129.

[580] Bunun misali ise Hz. Peygamber (s.a.v.) ile konuşmak isteyenlerin sadaka vermelerine dair emirdir. Mücadele, 58/12-13.

[581] Recm ile ilgili âyette olduğu gibi.

[582] Hz. Ebûbekir'in (r.a.) "Babalarınızdan yüz çevirmeyiniz" buyruğunu okumakta idik" sözü buna örnektir ve bunun benzerleri pek çoktur. Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, c. 1, s. 332*;* Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 129.

[583] Kıblenin değiştirilmesinde bu durum söz konusudur.

[584] Bu durum Hz. İbrahim (a.s.)'in oğlu Hz. İsmail (a.s.)'i boğazlaması kıssası ile namazın elli vakit farz kılınıp da bu şekilde yapılmadan önce beş vakit ile değiştirilmesi olayında görülmektedir.

[585] Allah'ın haber verdiği konularda yalan söylemesi mümkün değildir. Kurtubî, eğer haberi Şer'i bir hüküm ihtiva etmekteyse bunun nesh caizdir, dediklerini nakleder. Nitekim Yüce Allah'ın (c.c.) "*…hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerinden içki… elde edersiniz."* Nahl, 16/67 ayeti buna delildir. Kurtubî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, c. 1, s. 331*;* Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 129-130.

[586] Saîd Havvâ, konuyla ilgili eserinde İbn Kesîr'den şu rivâyeti aktarır: "İmam Ahmed, Ebû Zer'den (r.a.) rivâyet etti. Dedi ki: "Ubey b. Ka'b (r.a.) bana dedi ki: "Ahzâb Sûresi'nde nereyi okuyorsun ya da onun âyet sayısı ne kadardır?" Dedim ki: "73 âyettir." Dedi ki: "Kesinlikle öyle değil. O, Bakara Sûresi'ne denk bir uzunluğa sahiptir. Biz orada şu âyeti okuyorduk: "Yaşlı bir kadın ve erkek zina ettiklerinde, Allah'tan bir ceza olarak kesin bir biçimde onları recmedin. Allah aziz ve hâkimdir." Nesai bir başka şekilde rivâyet etmiştir. Bunun isnadı hasendir. Bu durumda bu âyetin Kur'ân'da bulunması gerektiği ama daha sonra hükmen neshedildiği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde lafzen de nesh olmuştur. Allah daha iyi bilir." Havvâ, **el-Esâs**, c. 5, s. 174.
Yine buna benzer bir başka rivayet *el-Esâs*'ta şu şekilde yer almaktadır. "Neshedilen Kur'ân'da şöyle denilmekteydi: "Sizin babanızı inkâr etmeniz, sizin küfrünüze yol açar." İmam Ahmed, İbn

Müellifimiz konuyla ilgili olarak Yüce Allah'ın (c.c.) "*Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı aranızdan dört şahit getirin*"[587] âyetinde recm ile ilgili yer alan bazı hükümlerin neshedildiğini ifade etmektedir. Bu âyeti tilavetin neshi ile beraber hükmün bekasına ilişkin örnek olarak sunmaktadır.[588] Saîd Havvâ'ya göre âyetin tilavetinin neshine rağmen hükmünün baki olmasının hikmeti, neshin varlığını ispat etmek ve böylelikle insanların imtihan edilmesini sağlamaktır. Diğer yandan âyet-i kerimedeki herhangi bir hükmün neshedilmesi, onda bulunan her şeyin neshedildiği anlamına gelmez. Bu âyet-i kerime kendi özel yerinde ve anlatım düzeni içerisinde birçok görevi ifa etmektedir.[589]

Saîd Havvâ'ya göre neshedilen bir hükmün Kur'ân'da baki kılınmasının bir başka hikmeti, içkinin haram kılınışında olduğu gibi tarihî ve tedricî vâkıanın ispatıdır. Aynı şekilde böyle bir vâkıanın doğuşu halinde, Müslüman ümmetin İslâmî bir eğitime, hangi yolla tabi tutulacağını göstermek te amaçlanmaktadır. Bununla birlikte hükümlerin son şeklini almadıkları durumlarda, şartların nasıl tekâmül ve olgunlaşmaya doğru evrilmesi gerektiği gibi birtakım ibretler de çıkarma imkânına bu şekilde sahip olunur.[590]

3.8.5. Mübhemâtü'l-Kur'ân

Kur'ân'da kendi ismiyle belirtilmeyen veya ne olduğunu ortaya koyan bir kelimeyle ifade edilmeyen, bunların yerine zamir, işaret isimleri, zaman ve mekân

---

Abbas'tan (r.a.) rivayet etmektedir. O da İbni Ömer'den (r.a.) şunu aktarmaktadır: "Allah (c.c.) Muhammed (s.a.v)'i hak olarak gönderdi. Onunla beraber bir kitap gönderdi. Ona indirdiği kitabın içinde de recm ayeti vardı. Resûlullah (s.a.v) recmetti, biz de ondan sonra recm yaptık." Sonra dedi ki: "Biz şunu okuyorduk (mensuh Kur'ân'da) "Babanızı inkâr etmeyiniz. Sizin babanızı inkâr etmeniz sizin için küfürdür." Havvâ, **el-Esâs**, c. 5, s.128.
Muhacir ve Ensar arasında anlaşma ve kardeşlik yoluyla miras hususunun da neshedildiği *el-Esâs*'ta yer almaktadır. Havvâ, **el-Esâs**, c. 5, s.129.

[587] Nisa, 4/15.

[588] İbn Kesîr, **Kur'âni'l-'Azim**, c. 2, s. 233-234.

[589] İçkinin haram kılınması sürecinin ikinci aşamasını teşkil eden يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ '*Ey iman edenler*! S*arhoş iken, ne dediğinizi bilecek duruma gelinceye kadar namaza yaklaşmayın*'[589] buyruğuyla namaz hali haricinde sarhoşluğu mübah gören âyet, Mâide Sûresi'nde varid olan ve içkinin kesin olarak haram kılınışını ifade eden buyrukla neshedilmiştir. Müellifîmize göre hükmü neshedilmiş olan âyet nassının baki kalmasının nedeni, haram kılışın mukayyet oluşundandır. Aksine bir ziyade ile âyetin hükmü bakidir. Sarhoş iken insanın namaza yaklaşması halen daha söz konusudur. Ancak âyette neshedilen, bunun dışındaki durumlarda içki içmenin helal olduğunun anlaşılmasıdır. Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 503.

[590] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s.531-532.

isimleri, künye, lakap ve vasıf gibi kapalı kelime ve ifadelerle zikredilen hususlara "mübhemâtü'l-Kur'ân" denilmektedir.[591]

Saîd Havvâ, Müslüman birçok kişinin müphem hususları araştırmaya çokça düşkünlük gösterdiğini, adeta bu müphem hususları gündeme getirmeyi bir maksat ve bu hususta soru sormayı da bir adet haline getirdiğini belirtmektedir. Müfessirimize göre Kur'ân-ı Kerim'in bazı noktaları müphem bırakmasının sebebi, faydanın o müphem bırakılan noktalarda değil, genişçe açıklanan hususlarda olduğuna işaret etmek içindir. Ona göre böylelikle meselenin özünden istifade etme imkânını bulmak mümkündür. Halbuki insanlar bundan yararlanma yerine, faydası olmayan şeyler üzerine araştırma yapmaktadırlar.[592]

Saîd Havvâ, konuyla ilgili olarak Allah'ın 100 yıl süreyle öldürdüğü, sonra da dirilttiği kişinin Hazkiel, başkalarının da bu kişinin Ermia, diğer bir kesimin bahsedilen kişinin Üzeyr olduğunu iddia ettiklerini gözlemlediklerini belirtir. Ona göre bütün bu ayrıntılara boğulmanın hiçbir faydası yoktur. Kur'ân'da kişi, yer ve zaman belirtilmeyerek anlatılan hadiselerden murat edilen maksat, Allah'ın kainatta istediği ölçüde tasarrrufta bulunabileceğine ilişkin hakikati beyan etmektir. Merak saiklerinin bu olay vesilesiyle devreye sokulmasının sebebi, konuya dikkat çekmek ve önemli olduğunu vurgulamak içindir.[593]

Müellifimiz, Kur'ân'da birtakım hususlara ilişkin tafsilatın zikredilmemesinin nedenini başka bir yerde şu şekilde açıklamaktadır: Bu nasstan murad edilen ibret, bu tür açıklamaları gerektirmemektedir. Her ne kadar müfessirler Kur'ân'ın ayrıntısına değinmediği bir hususu araştırma konusunda çaba harcamışlarsa da var olan delillerden öteye yol alamamışlardır.[594]

Buna benzer mahiyette Bakara Sûresi'nin 259'ncu âyetinde geçen "el-karye" (kasaba) ile alakalı olarak buranın Bahtunnasır tarafından yıkıldıktan sonraki Beytü'l-Makdis olduğunu ifade edenlerin bulunduğunu aktaran Havvâ, bütün bu görüşlerin

[591] Suyûtî, **el-İtkân**, c. 2, s. 1091; Hüseyin Abdulhâdî Muhammed, Abdulhamit Birışık, "Mübhemâtü'l-Kur'ân", **DİA**, İstanbul, 2006, c. 36, s. 437.
[592] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 305.
[593] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 304-305.
[594] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 304.

dayanağının ise Ehl-i Kitab'ın elindeki birtakım nüshalardan çıkarılan sonuçları olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre bu nüshalar delil olmaya elverişli değildir. Doğal olarak delil olmaya elverişli olmayan bir kaynaktan hareketle ileri sürülecek bir görüşün hükmünün bulunmadığını dile getirmektedir.[595]

3.8.6. İ´cazu'l-Kur'ân

İ'caz, عجز kökünden türemiştir. Kelimenin kök anlamı, bir şeyi yerine getirme konusunda aciz kalmak demektir.[596] Bu yüzden bir şeyin benzerini yapmaktan muhatabı aciz bırakan şeye mu'cize denir.[597] Kur'ân'ın i'câzından maksat ise "onun, bütün insanları kendi benzerini getirmekten âciz bırakmasıdır."[598]

Kur'ân'ın i'câzı konusu, müellifimizin tefsirinde üzerinde durduğu önemli konulardandır. Yeri geldikçe gerek yaptığı alıntılar gerekse geliştirdiği çözümlemelerle konuya ışık tutmaktadır. Müellifimiz i'caz konusunu, ihtida edebilecek kitlelere ulaşmada sağlayacağı etkiyi göz önünde bulundurarak üzerinde özenle durmaktadır.

Kur'ân'ın üzerinde en çok durduğu i´can yönü Tâhâddi boyutudur. "Meydan okuma" anlamında gelen Tâhâddide, inkarcı kesime, söylediklerinde iddialı ve doğruluk sahibi iseler, Kur'ân veya onun bir kısmına benzer yapıda bir eserin meydana getirilmesi çağrısı söz konusudur. Konuyla ilgili olarak Allah şu hitabı indirir: اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ ۖ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ "*Yoksa "Kur'ân'ı kendisi uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız Allah'tan başka çağırabildiğiniz herkesi yardıma çağırın da, siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!*"[599]

Müellifimiz konuya dair Hûd Sûresi 13'ncü âyetin tefsirinde Seyyid Kutub'un görüşlerinden hareketle, daha önce Yûnus Sûresi'nde[600] inkârcılara bir sûre getirilmesi

---

[595] Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 304.
[596] Isfahânî, **el-Müfredât**, c. 2, s. 419.
[597] Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, s. 162; Demirci, **Tefsir Usûlü**, s. 203.
[598] Mennâu'l-Kattân, **Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Mektebetü'l-Vehbe, Kahire tsz., s. 249.
[599] Hûd, 11/13.
[600] اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ ۖ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ *"Yoksa "Onu Muhammed uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer iddianızda doğru iseniz, o zaman onun benzeri bir sûre de siz getirin bakalım; Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de yardımınıza çağırın!"* (Yunus, 10/38)

konusunda meydan okunurken, burada on sûre ile meydan okunmasının hikmetiyle ilgili şunları ifade etmektedir: İlk dönem müfessirleri meydan okumanın belirli bir düzen ile gerçekleştiğini söyler. Önce Kur'ân'ın bütünüyle, daha sonra on sûre ile ve son olarak tek bir sûre ile meydan okunmuştur. Ancak ilk dönem müfessirleri bu düzene ilişkin bir delil beyan etmemişlerdir.[601]

Seyyid Kutub'a göre Yûnus Sûresi, Hûd Sûresi'nden daha önce inmiştir. Orada Kur'ân'ın bir benzerini oluşturma çağrısı bir sûre ile sınırlıdır. Ondan sonra nazil olan Hûd Sûresi'nde ise on sûre ile meydan okuma söz konusudur. Buna göre âyetlerin nüzûl sıralamasında, sûrelerin düzenini takip etmek gerekmektedir. İniş sırasında bir sûre kendisinden önce inen bir sûreye eklendiği gibi kendinden sonra inen bir sûreye de eklenebilir. Ancak bu durumda iniş zamanı sabit olanlar hariç tutulabilir. Seyyid Kutub, buna rağmen sebeb-i nüzûl açısından Yûnus Sûresi'nin Hûd Sûresi'ndeki âyetlerden sonra nazil olduğunun tespit edilemediğini hatırlatmaktadır. Bu tür durumlarda belli ilkelere dayalı sıralamanın uygun olmadığını dile getirmektedir.[602]

Bu tespitlerin ardından Saîd Havvâ, konuyla ilgili bir başka kaynağa başvurmaktadır. Reşid Rıza'nın (ö. 1935) "*Tefsîru'l-Menâr'*"da "on sûre" ile ilgili sebep aramaya çalıştığını ve bu konuda çok gayret gösterdiğini dile getirmektedir. Bu konuda Reşid Rıza'nın şu sözlerini aktarmaktadır:

> "Buradaki meydan okumadan maksat, Kur'ân'ın kıssalarıdır. Yapılan inceleme ile Hûd Sûresi'nin nüzûlüne kadar uzayan süreçte inen kıssa sayısının on olduğu görülür. Onlara (küfür ehline) on sûre ile meydan okunmaktadır. Çünkü bir sûre ile meydan okumak, on sûre ile meydan okumaktan daha çok aciz bırakmaktadır. Çünkü kıssalardaki farklılık ve değişik üslup sayısı, meydan okuyucuya on sûre ile meydan okutur. Aynen burada olduğu üzere, onlara benzer hikâye aktarmak daha kolaydır."[603]

Reşid Rıza'nın görüşlerinin ardından Saîd Havvâ, kendisine göre problemle ilgili gösterilen bu denli karmaşaya rağmen durumun görünenden daha basit düzeyde

---

[601] Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 72.
[602] Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 72.
[603] Seyyid Reşid Rıza, **Tefsiru'l-Menâr,** Dâru'l-Menâr, Mısır 1989, c. 9, s. 33-44*;* Havvâ, **el-Esâs,** c. 3, s. 72.

olduğunu söyler. Ona göre meydan okuma muhatapların durumlarına ve sözün söyleniş şartlarına göre şekillenir. Kur'ân, muhtaplarına şartları belirlenmiş mevcut atmosfer ve takdir edilen ölçülere göre hitap eder. Bir keresinde bu Kur'ân'ın bir benzerini getirin der, bazen bir sûre veya on sûre ya da belirli bir düzen olmaksızın bir kısım yapı meydana getirin, der. Hûd Sûresi 13. ayetteki meydan okuma, Kur'ân'a dair herhangi bir parçanın benzerinin ortaya konulmasıyla ilgili meydan okumadır. Hepsi ya da bazısı veya ondan bir sûre ile meydan okumaktır. Etki derecesi bakımından bütün bu oranlar eşit düzeydedir.[604]

Saîd Havvâ'nın *el-Esâs*'ta Kur'ân'daki meydan okumanın Kur'ân'ın belirli bir yönü ile ilgili olduğunu, sayı ile ilgili bir tarafının bulunmadığını savunmaktadır. Buna göre gerek Kur'ân'ın hepsi gerçekse bazısı ya da bir sûre ile meydan okuma arasında bir fark yoktur. Belirli bir düzen aramaya da gerek yoktur. Buradan amaçlanan, muhatapların içerisinde bulunduğu şartlara göre çağrıda bulunmaktır. Bu açıdan şunu ifade etmek daha uygundur: Hiç kimse tam anlamıyla bir sûre, on sûre ya da Kur'ân'ın bütünüyle meydan okumadan murad edilen maksadı belirleyebilme kudretine sahip değildir.[605]

Kur'ân'ın kendisine benzer bir kısmın meydana getirilmesi ile ilgili âyetteki *"yoksa onu kendisi mi uydurdu, diyorlar*"[606] ibaresine ilişkin Saîd Havvâ, Âlûsî'den şu alıntıyı yapmaktadır: "Nakledildiğine göre bu âyet işaret ediyor ki Kur'ân'ın i'câzı fesaheti sebebiyledir. Yoksa kapsadığı gayba ait malumat ve bilgilerin çokluğu sebebiyle değildir. Eğer durum bu şekilde olmasaydı Allah'ın "uydurma" ifadesini kullanmasının bir anlamı olmazdı. Ancak Kur'ân'ın i'câzının fesaheti yönüyle olduğu doğrudur. Çünkü sözün fesahetiyle sözün yalan ya da gerçek olduğu ortaya çıkar."[607]

Müellifimize göre Kur'ân'ın i'câzının en bariz tarafı, O'nun çelişkilerden uzak olmasıdır. Bir sûrede ele alınan bir konu, bir başka sûrede hiçbir ihtilaf ve tenakuz olmadan, birbiri ardınca işleniyormuş gibi ele alınabilmektedir. Saîd Havvâ'ya göre

---

[604] Havvâ, **el-Esâs,** c. 3, s. 72

[605] Seyyid Kutub, **fî Zilâli'l-Kur'ân,** c. 4, s. 1861-1862; Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 72.

[606] Hûd, 11/13.

[607] Ebu'l-Fadl Şehabeddin Mahmud Alûsi, **Rûhu'l-Meâni fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Âzîm ve Sebi'l-Mesâni,** Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, c. 6, s. 222; Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 72.

ikisi arasında ortaya konan incelikli bağlantının insanlar tarafından yazılan bir eserde bulunması imkânsızdır. Aynı konuyla ilgili farklı zamanlarda ve yerlerde inen âyetlerin aynı anda ve bir arada zikrediliyormuş gibi bütünlük arzetmesi, onun i'câzının bir sonucudur.[608]

Müellifimiz, buna ilişkin Zâriyât Sûresi'nde yer alan İbrahim (a.s) kıssasında yer alan hususları, ifade ettiklerine delil olarak aktarmaktadır: فَأَقْبَلَتِ امْرَاَتُهُ فِي صَرَّةٍ "*Hanımı ona çığlık çığlığa döndü*"[609] Yani büyük bir bağrış ve çığlık ile … Daha sonra müellifimiz Allah Teâlâ'nın Hûd Sûresi'nde ise: قَالَتْ يَا وَيْلَتٰى ءَاَلِدُ وَاَنَاْ عَجُوزٌ وَهٰذَا بَعْلِي شَيْخاً "*Eyvah*! *Ben ihtiyar ve şu eşim kısır biri iken doğuracağım ha!*"[610] dediğini aktarır.

Saîd Havvâ, Zâriyât Sûresi'nde belirtilen çığlık olayını, Allah'ın (c.c.), Hûd Sûresi'nde Hz. İbrahim'in (a.s.) eşinin dilinden zikrettiği husus ile açıkladığını ifade etmektedir.[611] Müellifimiz göre, konular arasındaki bağlantı ve farklı zaman ve sûrelerde nazil olmalarına rağmen aktarılan hikâyenin birbirini tamamlar mahiyette bir bütün halinde zikredilmesi, Kur'ân'ın i'câzının göstergesidir. Buna benzer birçok husus *el-Esâs'ta* zikredilebilir.[612]

Müellifimiz, Kur'ân'ın i'câz yönünü ortaya koyan nitelik bağlamında, Kur'ân'ın insanların yazdıkları kalın hacimli kitaplara oranla çok az yer kaplamasını örnek vermektedir. Ona göre İlahî Kelâm delilleri, verdiği ilhamlar, etkileyici söz ve direktifleriyle, ondan kat kat daha hacimli ve yer kaplayan onlarca kitaba göre bir fıkralık yeri işgal etmektedir.[613]

el-Esâs müellifi, insanlardan ilim, kültür ve söz sanatları açılarından ön plana çıkan kimselerin, belirli delillere göre insanların sorunlarına yönelip onları gündeme getirdiklerini; ancak bunun çok sınırlı düzeyde gerçeleştiğini kaydetmektedir. Aynı şekilde söz konusu çalışmaların, Kur'ân'ın insanı ilgi alanı edinen üslûbunun yanına yaklaşamadıklarını hatırlatmaktadır. Ona göre Kur'ân'ın bu bağlamdaki düzeni

[608] Havvâ, **el-Esâs,** c. 3, s. 35.
[609] Zariyat, 51/29.
[610] Hûd, 11/72.
[611] Havvâ, **el-Esâs**, c. 4, s. 23.
[612] Havvâ, **el-Esâs**. c. 3, s. 35; c. 2, s. 408; c. 2, s. 402.
[613] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 219.

berekete dayalıdır. İnsanoğlunun kat kat daha fazla hacimli bir alanda dile getirmede aciz kaldığı hususları, Kur'ân'ın deliller, mefhumlar, ilhamlar ve etkileşimler yoluyla ifade etmedeki eşsiz yönünün beşeri güç sınırlarıyla ifade edilemeyeceğini savunmaktadır.[614]

Saîd Havvâ'ya göre bir âyetten birçok mana türemektedir. Herkes kendi ilmi seviyesi oranınca ondan istifade etmektedir. Halkın genelinden havassın en zirvesine değin her ilmi tabakadaki kesimler, ilmi kudret ve kabiliyetleri oranınca Kur'ân'dan yararlananır. Aynı şekilde Kur'ân'ın birçok sanat dalı ve tekniği yoluyla dile getirilen, çeşitli delilleri ortaya koyan ve hakikatleri beyan eden bir ifade tarzının vakidir. Bütün bu üstün nitelikler, Kur'ân'ın i'câzının apaçık göstergeleridir. Müfessirimiz, Kur'ân i'câzının ön plana çıkan en önemli niteliklerinden bir diğeri, onun veciz sözlerle insanlara farklı yaklaşımlar sergilemesi ya da seçtiği kelimelerle ifade ettiği manayı aktarabilecek bir başka kelimenin yerine getirelememesidir. Bu yönüyle Kur'ân'ın i'câzı eşsiz bir yapıdadır.[615]

İnsan düşüncesinin en yüksek ilmi seviyede bile bu denli geniş ufuklara geçiş yapamayacağını aktaran Havvâ, insanın düşünce yapısının bu alandaki yaklaşımının daha başka ve sınırlı olduğunu hatırlatmaktadır. Çünkü insanlar tasavvurlarını, kişisel ihtiyaçlarına göre önem verdikleri şeylere yoğunlaştırmaktadırlar.[616]

Yüce Allah'ın فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ *"haydin onun benzeri bir sûre getirin*!"[617] buyruğunun ister kısa ister uzun, Kur'ân'daki bütün sûreleri kapsadığını belirten *el-Esâs* müellifi, bunun delili olarak âyette geçen "sûre" ibaresinin nekra (el takısı almadan) halde gelmesini ve genel anlam ifade etmesini göstermektedir. Ona göre Kur'ân'ın bütün sûreleri bir mucize eseridir. İnsanların onun benzerini meydana getirmesi imkân dâhilinde değildir. Kısa sûrelerin i'câz ve delil olmak açısından uzun sûrelerden farkları yoktur. Çünkü Kur'ân, kendisinin bir kısmının benzerinin meydana getirilmesi için Araplara defalarca meydan okumaktadır.[618]

[614] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 219.
[615] Havvâ, **el-Esâs,** c. 2, s. 234.
[616] Havvâ, **el-Esâs,** c. 2, s. 193.
[617] Yunus, 10/38.
[618] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 55-56.

Saîd Havvâ'ya göre Araplara meydan okumak, bütün insanlığa meydan okumak anlamına gelir. Cahili Araplar, Kur'ân'a olan aşırı düşmanlıkları ve İslâm'a yönelik bitmez tükenmez kinlerine rağmen bir benzerini meydana getirmekten aciz kalmışlardır. Nitekim Yüce Allah فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا "*fakat yapmazsanız... ki yapamayacaksınız*"[619] buyurarak gelecekte de bunu ebediyyen yapamayacaklarını ifade etmektedir. Bu Kur'ân'ın bir başka mucizesidir. Çünkü peşinen, üstün bir cesaretle, Kur'ân'ın bir benzerinin ebediyete kadar meydana getirilemeyeceğinden emin olarak ilan etmektedir. Ne geçmişte ne de şimdi Kur'ân'ın bir benzeri çalışmanın ortaya çıkarıldığına şahit olunmamıştır. Müellifimiz Kur'ân üzerinde düşünen bir kimsenin gizli ve açık, lafız ve mana bakımından pek çok i'câz şeklini Kur'ân'da bulabileceğini belirtir. Buna ilişkin yaptığı basit bir çıkarımla, insan sözleri arasından zikredilen bir veya birkaç Kur'ân âyetinin, ses tonu ve insanın deruni âleminde bıraktığı eşsiz etkiyle kendisini hemen hissettirmesini delil olarak gösterir.[620]

3.8.7. Kısasu'l-Kur'ân

Kur'ân'da geçmiş dönemlerde yaşanan hadiseler ile ilgli haberleri daha çok kısa şeklinde anılır. Müellifimiz bir dilbilimci gibi kıssa kelimesinin kök anlamına ve yapısına ilişin bilgiler verir. Ona göre القاصّ "el-Kâssu", kıssayı gerçek şekliyle anlatana denir. القصصُ "el-kasasu" ya anlatılan hikaye anlamında ya da kıssayı anlatma anlamındadır. قِصصُ "Kısasu" bir şeyin izini sürmek manasında قِصَّ'dan türemiştir. Çünkü kıssayı anlatan kişi hafızasındaki adım adım takip etmektedir. قِصصُ "Kısasu", kıssa anlatmak demek olan اِقتِصَاصُ "iktisas"tan gelir.[621]

Kur'ân-ı Kerim, gönderiliş amacını gerçekleştirme sürecinde kıssa anlatma tekniğinden sıklıkla yararlanır. İlahi mesajın muhatap kitlelere en etkili ve verimli biçimde ulaştırılması amacıyla Peygamberlerin ve geçmiş toplulukların hikâyelerine yer verir. Kur'ân'da kıssaların yer alış düzeni, kronolojik sıralamaya uygun olarak hadiseyi bütün ayrıntılarıyla anlatmak üzere değil, bilakis anlatılan olayda alınacak dersi aktarmak üzere, hadisenin söz konusu mevzu için gerekli olan bilgisi verilir, teferruata girilmez. Kur'ân kıssaları ele alındığında genel olarak anlatılan konu ve

[619] Bakara, 2/24.
[620] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1 s. 55-56; c. 2, s. 391.
[621] Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 114.

verilmek istenen mesaja uygun olarak bir kıssanın çeşitli açılardan Kur'ân'da tekrar tekrar işlendiği görülür. Buradan hareketle, Kur'ân'da anlatılan tarihî vakalar, sadece hikâye edilmek üzere mevzu bahis edilen konular değil, muhatabın eğitilmesi ve yönlendirilmesi noktasında daha somut anlama mekanizmalarına konu olmak için bir araç olarak kullanılır.[622]

Kur'ân'da yer alan geçmiş ve geleceğe dair kıssalar, Kur'ân'ın icaz yönünün bir parçasını teşkil eder. Müellifimiz tefsirinde Kur'ân'da konu bütünlüğü nazariyesinden sonra en çok üzerinde durduğu konuların başında gelen Kur'ân i'câzının mütemmim cüzü olan kıssalar, *el-Esâs*'ta önemli yer tutar. Özellikle konunun içeriğine dair bilgiler içermesi ve Kur'ân'ın temel esaslarıyla çelişmemesi şartıyla, her fırsatta tahrif edildiklerine dair araştırma ve bulgulara yer verdiği Tevrat ve İncil'in bölümlerinden alıntılar yapar.[623]

Kur'ân'da kıssaların yer alış hikmetine uygun olarak, şekle değil öze inmek gerektiğini vurgulayan Havvâ, tefsir okuyucusunun kıssaları nasıl okuması gerektiğine ilişkin yönlendirmede bulunur. Aşağıda aktaracağımız örnek konuyu daha açık biçimde izah etmeye yarayacaktır:

"İbn Kesîr dedi ki: "Müfessirler onların (Hz. Adem (a.s.) ile Havvâ) cennetten yeryüzüne indiği yerleri zikrediyorlar. Bütün bu haberler İsrailiyata dayanmaktadır. Bunların doğruluğunu ancak Allah bilir. Eğer bu yerlerin belirlenmesinde bir fayda söz konusu olsaydı, bu konudaki yükümlülerin dinî ve dünyevî birtakım işleri için Allah ve Resûlü (s.a.v) bunları anardı."[624]

Görüldüğü üzere Saîd Havvâ, kıssalarda maksadın yer, zaman, kişi, ayrıntı ve olay anlatmak değil, Kur'ân'ın öngördüğü olumlu ahlak sahibi karakterlerin inşası ve eğitimi sürecinde insan fıtratına en uygun yöntemi kullanmak olduğunu yaptığı alıntılarla belirtmektedir.

---

[622] Mehmet Sait Şimşek, **Kur'ân Kıssalarına Giriş**, Yöneliş Yay., İstanbul 1993, s. 73 vd; Pakiş, **Hüdâyi Tefsiri**, s. 109-110.
[623] Havvâ, **el-Esâs,** c. 5, s. 316.
[624] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 293.

Müellifimize göre, Kur'ân sûrelerinin her birinde yer alan kıssalar, özel olarak o sûrenin konu bağlamına ve anlam eksenine yardım edecek şekilde yer alır. Kur'ân kıssaları bütün zaman ve mekânları kuşatan örnekler sunarlar. Kur'ân'ın örnekleri hayatın bütün yönlerini kuşatır. Bu örnekler ve kıssalar yoluyla hayat, bütün açılarıyla seyredilir. İnsanın önüne çıkan her türlü yapıya ayna tutan bir husus Kur'ân'da yer alır. Bu Kur'ân'ın i'câzıyla ilgili bir özelliktir.[625]

el-Esâs müellifi, Kur'ân'da kıssaların yer alış amaçlarına ilişkin şu tahlili yapar:

> "Her bir kıssa, sûrenin anlatım düzeni içerisindeki bir duraktır. Bu duraklar, büyük insanlık kıssasının ilk sahnelerinin uzunca yer aldığı duraklardır. Adeta bunlarla şöyle söylenmektedir: "Bu merhaledeki ibretleri alabilmeniz için geziye çıkmadan önce burada durun ve düşünün. İnsanlık ve şeytan arasında ortaya çıkan savaşın emarelerinin göründüğü yönündeki durakta, şeytanın nüfuz edebileceği yerlerden sakındırmak, yöntemlerini ve planlarını açığa çıkarmak için resimlerde ortaya çıkan görüntü ve rollerdeki çeşitli şekiller anlatılır. Bunun yanında Kur'ân, var olan fiili durum üzerinden yönlendirmelerini yapar. O bir kıssayı İslâmî hareketin gelişimi esnasında ortaya çıkan hadiselerde alınması gereken konumu belirtmek için bir yöntem olarak ele alır. Bu kıssalar sanatsal bir zevk ya da hakikati kavratmak için salt teorik bir altyapı boyutuyla anlatılmaz. İslâm'ın yaşanan hadise üzerinden ahlakî ilke ve esasları yerleştirmeye çalıştığı bir teknik olarak kullanılır."[626]

Bu yüzden *el-Esâs* müellifi, diğer bütün müfessirler gibi Kur'ân'ın anlaşılıp yorumlanmasında önemli role sahip kıssaların mahiyetleri üzerinde özenle durur. Gerek sebeb-i nüzûl rivâyetlerini gerekse âyetlerin bahis açtığı hadiseleri, âyetin ifade etmek istediği manaları ve vermek istediği mesajları daha anlaşılır kılmak için rivâyet eder. Konuyla ilgili olarak özürsüz şekilde Tebük gazvesine katılmayanlarla ilgili âyetlerin tefsiri sırasında Saîd Havvâ, savaştan geri duran münafık sayısının 39 olduğunun zikredildiğini anımsatır. Ona göre bu durumda bazı münafıkların gazveye katıldığı anlaşılmaktadır. Sayıları ne olursa olsun, Kur'ân sûrelerinin zikrettikleri hadiseler insanlık hayatında sürekli yaşanabilecek örneklerdir. Bundan dolayı

[625] Havvâ, **el-Esâs**, c. 6, s. 295, 335.
[626] Havvâ, **el-Esâs,** c. 2, s. 295.

doğalarının, sözlerinin ve fiillerinin anlaşılması için bu ve benzerlerinin durumlarının tüm asırlar ve topluluklarca anlaşılabilmesi için tanıtılması gerekmektedir. Müellifimiz yazdığı eserle bunu gerçekleştirmeye çalıştığını belirtmektedir.[627]

Saîd Havvâ, Kur'ân'da kıssaların neden tekrar edildiğine ilişkin olarak; Kur'ân'ın düzeni açısından konu ve yerine göre, Kur'ân'ın anlatım düzenine hizmet edecek şekilde kıssalar anlatıldığını izah eder. Örnek olarak Nuh'un (a.s.) kıssası Yûnus Sûresi'ndeki genel anlatım düzenine hizmet etmek üzere aktarılmıştır. Buradaki anlatım düzeni, şaşkınlığın reddedilmesi ve Kur'ân'a ilişkin kuşkuları gidermeye dönük uyarının ciddiyetinin mahiyetine dairdir. Aynı zamanda Nuh'un (a.s.) kıssası, Â´râf Sûresi'nde hidâyet kaynağı Kur'ân'ın indirilmesi ve buna karşın insanların duruşları ve bunların sonuçlarına ilişkin hususlarda anlatıma hizmet etmek için aktarılmıştır. Bu ve benzeri her yerde, kıssalar sûrenin genel anlatım düzeni ve konusuna ilişkin büyük Kur'ân düzenine hizmet ederler.

Kur'ân'ın en büyük özelliği, âyette ifade edildiği üzere "*Rabbiniz tarafından bir öğüt*"[628] olmasıdır. Kur'ân içerisinde yer alan kıssalar bu öğüdün gerçekleşmesini sağlayacak çerçeve içerisindedir. Öğüt veren kıssa, bazen uzun sûrelerde, bazen orta boylu sûrelerde, bazen kısa sûrelerde, bazen bir kısımda veya bazen iki veya daha fazla kısımda yer alır. Böylelikle Kur'ân okuyan kişi nereyi okursa okusun beliğ bir öğüt alır.

Yine buna benzer özellikte Nûh'un (a.s.) kıssası, Yûnus Sûresi'ndeki anlatım düzenine hizmet etmektedir. O kıssada Resûle vahiy gönderilmesinin çok acaip bir olay olmadığı ifade edilerek, bundan duyulan şaşkınlık reddedilir. Buradaki anlatım düzeni, Kur'ân'ın hidâyet kitabı oluşuna, kalbi şüpheden koruyacak şifayı tahsis etmesi amacına hizmet etmesi çerçevesindedir. Aynı zamanda inkârcılara karşı doğru duruşun nasıl sağlanması gerektiği hususunda Mümini eğitir. Bu duruşu ise kaynağı indirilen vahiy olan iman sağlar.[629]

---

[627] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 509.
[628] Yunus, 10/52.
[629] Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 43.

3.8.8. İsrailiyat

İsrailiyat kavramı, ıstılâhî olarak sadece Yahudi kaynaklarından kültürümüze yansımış etkileri değil, tefsirde Yahudi, Hristiyan ve diğer milletlerin kıssa ve haberlerine genel olarak verilen ismi karşılar.[630]

Tevrat ve İncil incelendiğinde başta Peygamber kıssaları olmak üzere Kur'ân'ın ele aldığı bazı konuları genel olarak kapsadıkları görülür. Daha önce de temas edildiği gibi, Kur'ân, özellikle bu kıssaların ibret ve öğüt yönlerine ağırlık verse de söz konusu geçmiş toplulukların eserlerinde bu tür kıssalar bütün ayrıntılarıyla, yer, zaman, kişi ve olay belirtilerek anlatılır.[631]

Kur'ân tefsirine karışan İsraili haberler bütün müfessirler tarafından kullanılmıştır. Âyetleri yorumlarken gerekli gereksiz bütün rivâyetleri olduğu gibi nakledenlerin yanında, bunları belirli birtakım kıstaslar ölçüsünde kullananlar da bulunmaktadır. Kendinden önceki kadim tefsir geleneğinin etkilerinden sıyrılamayan müellifimiz, belli bir düzen ve duyarlılık içerisinde İsraili haberleri nakletmektedir. Bunun yanında müellifimiz, *el-Esâs*'ta özel bir ilgi ve çalışma alanı halinde, Ehl-i kitap kaynaklarının tahrifiyle ilgili aklî, naklî ve bilimsel delilleri etraflı bir şekilde ortaya koyma gayretinden de ödün vermemektedir. Israrla sürdürdüğü bu araştırmalar, kimi yerde aralıksız onlarca sayfa devam etmektedir.[632] Zaman zaman ehl-i kitaba seslenerek aklın temel kurallarına aykırı tezatlara rağmen söz konusu dinlere nasıl inandıklarına ilişkin düşünmeye davet eder.[633]

Saîd Havvâ'nın, *el-Esâs fi't-Tefsîr*'de Kur'ân'da konu bütünlüğü nazariyesi ve Kur'ân'ın i'câzı ile ilgili konulardan sonra üzerinde en fazla durduğu mevzu İsrailiyat

---

630 Zehebî, **et-Tefsîr**, c. 1, s. 166.

631 Bkz. **Kitab-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit, Tevrat, Zebur ve İncil,** Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, birinci Samuel, İstanbul 1996, s. 270 vd.

632 Bkz. Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 477-487; Müellifimiz tefsirinin bu kısmında İncil ile ilgili ayetlerin başka beşeri ve antik çağ dinlerinin eserlerinden alıntılama olduğuna dair bilgilere yer verir. Güncel araştırma kaynaklarından hareketle onlarca cümleyi kıyaslama yöntemi ile gözler önüne serer. Hinduizm ve Budizm din kaynaklarının eserleriyle karşılaştırmalı olarak anlatılan konuyu Muhammed Ebu Zehra'nın kitabından yararlanarak anlatan yazarımız, konuyu Allah'ın Tevbe sûresi 30. ayette beyan ettiği şu ayetin mucizesini ispat etmek için ele aldığını belirtir: "*Önceki inkârcıların sözlerinin birbirine benzemektedir*." Tevbe, 9/30.

633 Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 367-369.

konusudur. Ehl-i kitap kaynaklarının uydurma, orijinallerinden uzak, sahipleri tarafından çok uzun zaman sonra yazılan metinler olduğunu ispat etmiştir. Bunu yeri geldikçe ve her fırsatta yapmaya çaba sarf etmiştir.[634]

Saîd Havvâ'ya göre Ahd-i Atik (Tevrat) ve Ahd-i Cedîd (İncil) dönemlerine ait eserlere ilmi ve eleştirel bakış açısıyla yaklaşıldığında, kendi indinde zayıf hadis konumuna dahi erişemeyecek boyutta güvenilmez hususlar içerdikleri fark edilir. Hatta büyük çoğunluğu, bilimsel ve ilmi eleştirel ölçütlere göre kesin olarak uydurma ve yalan haberlerdir.[635]

Konu hakkında âyet ve hadis olmadığında, mevzuya dair bilgi sahibi olunması açısından gerekli nakillerde bulunduğunu ifade eden Saîd Havvâ, aktardığı bilgilerde gerçek olmayan hususları savunmadığını, yazılanların sorumluluğunu üstlenmediğini ve bunu dinin bir parçası kabul etmediğini belirtmektedir.[636]

Saîd Havvâ, Ehl-i Kitab'ın eserlerinden ancak metin muhtevalarını eleştirmek üzere, konu hakkında bilgi sahibi olan, doğru ile yanlışı ayırt edebilecek bilgi ve kabiliyete sahip âlimlerce alıntı yapılabileceğini belirtir. Aynı şekilde açıklama yapmak sûretiyle de söz konusu eserlerden iktibaslarda bulunulabileceğini, kendisinin bu yöntemi takip ettiğini ifade eder.[637]

Mevcut Tevrat metinlerine güvenmediğini, şu anki Tevrat'ın kesinlikle Allah'ın Hz. Musa'a (a.s.) gönderdiği ilahi kitap olmadığını dile getiren Havvâ, mevcut metinlerin tahrif edilmiş, kendisiyle oynanmış metinler olduğunu savunmaktadır. Tevrat diye insanlara takdim edilen eserin uzun asırlar boyunca geçmiş kavimlerin rivâyetlerinin toplamı olduğunu, buna göre bir konuyu anlamak için

---

[634] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2, s. 477-487; Bunun dışında müellifîmiz tefsirinde *"***Min Eclih Hatvetin İle'l-Emâm"** adlı eserinde Yeni Ahid ve Eski Ahid bölümlerinde yer alan bilgilere güveni ve sübutu ortadan kaldıracak tarzda bazı mülahazalarda bulunduğunu anımsatır. Havvâ, **el-Esâs**, c. 1, s. 290.

[635] Hz. İshak'tan (a.s.), Hz. İbrahim'in (a.s.) kurban edilen tek oğlu oluşundan, Seba kuyusunun adının nereden geldiğine dair birbiriyle çelişen iddialara kadar birçok hususa ilişkin deliller metinler üzerinden gösterilmektedir. Havvâ, **el-Esâs,** c. 3, s. 112-113.

Başka bir örnek olarak Tekvin bölümünün 18. babında Sâre ve onun yaşlılığı hakkında sözler sarf edilirken, 20. bölümde onun kralların arzu duyabileceği bir güzelliğe sahip olduğu ifade edilir. Havvâ, **el-Esâs**, III, s. 111.

[636] Havvâ, **el-Esâs**, c. 2 s. 321.

[637] Havvâ, **el-Esâs,** c. 2, s. 397.

bile olsa ona müracaat edilemeyeceğini ve üzerine hüküm bina edilemeyeceğini tartışır.[638]

Müellifimiz, İsrailoğullarına özel bir başlık açarak uzun uzadıya bu konuyu işler. İlgili başlıkta Yüce Allah'ın (c.c.): "*Akılları onu kavradıktan sonra bile bile değiştirirlerdi*"[639] buyruğu ile "*kitabı elleriyle yazıp ta sonra da onu az bir paha ile satabilmek için 'bu Allah katındandır' diyenlere yazıklar olsun*!"[640] ilahi buyruklarını aktaran Havvâ, kitap ehlinin rivâyetlerini kabulde büyük bir titizlik gösterilmesi gerektiğinin altını çizer. Daha sonra İbn Abbas'tan (r.a.) şu sözleri nakleder: "Buhârî (ö. 256/870), Zührî (ö. 124/742) yoluyla İbn Abbas'ın (r.a.) (ö. 68/687-88) şöyle dediğini rivâyet eder: "Ey Müslümanlar! Nasıl olur da kitap ehline herhangi bir şey hakkında soru soruyorsunuz? Hâlbuki Allah'ın peygamberine indirmiş olduğu Kitap, Allah'ın haberlerinin en sonuncusudur. Onu taptaze okuyorsunuz, henüz eskimiş değildir. Allah da sizlere kitap ehlinin, Allah'ın kitabını değiştirdiklerini, kendi elleriyle kitabı yazarak az bir paha ile satsınlar diye 'bu Allah'ın katından gelmiştir' dediklerini söylüyor. İlimden gelen şey sizi onlara soru sormaktan alıkoymuyor mu? Hayır, Allah'a yemin ederim ki onlardan herhangi birisinin size gelerek indirilen âyetler hakkında bir şey sorduğuna şahit olmuyorum."[641]

Naklettiği rivâyetlerle görüşlerini destekleyen Havvâ, ehl-i kitap kaynaklarının neden tahrif edildiğine ilişkin ikna edici ilmi deliller sıralamaktadır. Konuya ilgili Rahmetullah b. Halil el-Hindî'nin "*İzhâru'l-Hak*" isimli eserinde Yahudi ve Hristiyan âlimlerinin şimdiki Yahudi ve Hristiyanların itimad ettiği kitaplardaki tahrif, tebdil ve tağyirlere dair söyledikleri yüzlerce sözü delil göstermesini zikreder. Bu sözlerden sonra "geçmişten devralınan kitaplarda durum bu olduğuna göre, dilden dile dolaşan yalancıların ve avamın söylediği sözlerin durumu kim bilir nasıldır?" diye hayret eder.[642]

---

[638] Hz. Yusuf (a.s.) kıssasıyla ilgili günümüz Tevrat nüshalarında Kur'ân'ın esaslarına ters ve peygamberlik vakarına yakışmayan hikâye ve çelişkilere üç sayfa boyunca yer verir. Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 119-121.

Aynı şekilde müellifimiz bir başka yerde, Tevrat'ın sonradan uydurma olduğuna dair delilleri, Tevrat'ta Kur'ân'da yer alan bilgilere aykırı hususları zikrederek açıklar. Havvâ, **el-Esâs**, c. 3, s. 142-145.

[639] Bakara, 2/75.

[640] Bakara, 2/79.

[641] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 125.

[642] Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 125.

Saîd Havvâ, ehl-i kitap kaynaklarının tahrif, tebdil ve tağyire maruz kaldıklarına ilişkin sözlerini desteklemek ve ilmi belgelerle kanıtlamak için yabancı yazarların eserlerinden istifade eder. Fransız Mourice Bucaille'nin "*Kitab-ı Mukaddes, Kur'ân ve Bilim"* başlığı altında yaptığı araştırmada, 18. asır araştırmacılarının -Günümüzde Tevrat adı verilen Eski Ahid'in birinci bölümünü teşkil eden- Tekvin kısmı metinlerine bazılarında "Yahova", bazılarında ise "Elohim" adının verildiğini tespit eder. Tekvin kısmının yan yana iki metni ihtiva ettiğini ve bunların birbirlerine karıştırıldığı sonucunu çıkardıklarını, arkasından Eichron'un da aynı noktayı diğer dört kısım içinde görüp kayıt altına aldığını, Eichron'un bununla yetinmeyerek kaynaklardan bir tanesinin iki kısma ayrıldığını tespit ettiğini de belirtir.[643]

Müfessirimiz bütün bu tahrif, tebdil ve tağyir iddialarına rağmen, Kur'ân ve Sünnet'te hakkında bilginin bulunmadığı mevzularda, tefsir okuyucusunun konu hakkındaki bilgilere aşina olmasını sağlamak için İsrailiyat haberlerinden yararlanır. Bu konudaki cumhur ulemasının üzerinde ittifak ettiği kabullere aykırı olmamak kaydıyla kısmi olarak istifade etmektedir. Ehl-i kitap kaynakları hakkında müellifimizin gösterdiği bu tutum, Ehl-i Sünnet çizgisine aykırılık teşkil etmez.[644]

[643] Mourcie Budaile, **Kitab-ı Mukaddes, Kur'ân ve Bilim** naklen Havvâ, **el-Esâs,** c. 1, s. 65-66.
[644] Havvâ, **el-Esâs,** c. 3, s. 113.

SONUÇ

Suriye'de yaşamış olan Saîd Havvâ'nın kaleme aldığı '*el-Esâs fi't-Tefsîr*'i, yakın dönem İslâmî eser çalışmalarının ortaya çıkış nedenlerine ışık tutacak mahiyete sahiptir. Hem Suriye'nin bağımsızlık mücadelesi sırasında hem de ülke yönetim biçiminin İslâmî esaslar doğrultusunda belirlenmesi çalışmaları kapsamında farklı anlayışa sahip iktidarla mücadele esnasında telif edilen *el-Esâs,* günümüz İslâm dünyası için önemli bir misyona sahiptir.

Saîd Havvâ'nın *el-Esâs fî-Tefsîr* isimli tefsir eserinden yola çıkarak onun Kur'ân'ı anlama ve yorumlama yöntemini ele aldığımız incelememiz, tefsirinin mahiyeti ve yazıldığı dönemdeki özel şartları dolayısıyla üzerinde durulması gereken konulardandır. Her alim gibi Saîd Havvâ da, yaşadığı siyasî, sosyal, kültürel ve dini şartların dünya görüşünü ve kişilik özelliklerini şekillendirdiği bir atmosferde tefsir eserini yazmıştır.

Son iki yüzyıllık süreçte İslâm âlemi her alanda gerileme sürecine girmiştir. Bu olumsuz tablonun artçı sarsıntılarının yoğunlaştığı bir dönemde, Kur'ân'la yoğrulan İslâmî kimliğin yeniden ihya ve inşası amacına yönelik olarak gerçekleştirilen çalışmalar, her coğrafyada farklı renk ve şekilde boy göstermektedir. Saîd Havvâ da, ülkesinin ve İslâm âleminin aslî değerleri doğrultusunda yeniden dirilmesi ve yapılanması amacıyla fikrî ve fiilî faaliyetlerde bulunmuştur. Mezkur hedefin neticesinde, 55 yıllık yaşamına, fiilî mücadele ortamında yaşadığı yıl kadar eser sığdırmış velud ve şahsına münhasır bir alimdir.

Saîd Havvâ, ilk etapta ülkesi ve halkının, daha sonra tüm İslâm âleminin içerisinde bulunduğu atalet ve çöküş sürecinden sıyrılması ve aslî yapısına dönüşü istikametinde çalışmalar yürütmüştür. Bu bağlamda, içerisinde bulunduğu hareketin kalkış noktası, çağın kendine özgü şartları çerçevesinde Kur'ân'ın yeniden anlaşılması olmuştur. Bu amaçla coğrafi ve kültürel açıdan yakın ilişkiler içerisinde bulundukları

Mısır'daki İhvân-ı Müslimin cemaati ve liderlerinin çalışmalarından etkilenmiştir. Başta inceleme sahamızın ana konusunu teşkil eden *el-Esâs fi't-Tefsîr* başta olmak üzere, bütün eserlerini, söz konusu akımın fikirlerinden etkilenerek kaleme almıştır. Bu doğrultuda müellifimiz, tefsir çalışmalarını öncülüğünü Seyyid Kutub'un temsil ettiği 'Dava ve Aksiyon Ekolü' amaçları doğrultusunda şekillendirmiştir. Nitekim eserinin ana kaynak eserlerinden birini Kutub'un '*fî Zilâli'l-Kur'ân'* adlı tefsir oluşturmaktadır.

İslâm âleminin yeniden dünya sahnesindeki muteber yerini almasının, varlığını borçlu olduğu temel kaynaklara dönüşle mümkün olduğunu düşünen müfessirimiz, evrensel bazda kâinata rota ve kimlik kazandıran temel unsurun, insanlığın beslendiği düşünce havzasının karakteri olduğu kanaatindedir. Bu saikten hareketle bilgiyle değişen ve istikameti belirlenen dünyanın olumlu yönde gidişata konu olabilmesi için İslâm medeniyeti müntesiplerinin yeni şartlar müvacehesinde hayat kaynağı Kur'ân'la buluşmaları gerekmektedir.

Saîd Havvâ'nın tefsirinin yazılış amaçları ve tefsirini diğer örnekleri arasında ayrıcalıklı kılan yönleri bir hayli fazladır. Kur'ân'da konu bütünlüğünü ortaya koyma, Kur'ân'ın i'câzını izah, yeni gelişmeler ışığında Kur'ân mesajını çağa taşıma ve ortalama kültür seviyesine sahip modern dönem okuyucusu için özlü bir tefsir eseri ilim dünyasına kazandırma gayesi, bunlardan birkaçı olarak zikredilebilir. *el-Esâs*'ı tefsir sahasında önemli kılan diğer hususiyetler, İbn Kesîr, Nesefî, Âlûsî ve Seyyid Kutub tefsirlerini yeni okumalar ve değerlendirmeler ışığında harmanlamasıdır. Saîd Havvâ'nın tefsirini benzerlerinden farklı kılan diğer bir yönü, yaptığı tefsirin okuyucunun imanında artışa vesile olacak nitelikte olmasına gayret sarf etmesidir.

Kur'ân'da konu bütünlüğü mefkûresi, Kur'ân'da konu bütünlüğünü, Kur'ân bölümlerinin birbirinden kopuk ve dağınık bir yapıya sahip olmadığını ispat etmeyi hedeflemektedir. Kur'ân bölümleri arasındaki uyum ve bütünlüğün ispatına dönük çalışmalar, Bıkai'nin *Nazmu'd-Dürer*'inin ardından bugüne kadar kapsamlı bir tezin ışığı altında ilk defa *el-Esâs'*ta yapılmaktadır. *el-Esâs*'ın temel yazılış amacı, İslâm dünyasının yeniden dirilişine kaynak teşkil etmek olduğu kadar, Kur'ân etrafında oluşturulan konu bütünlüğünden uzak kitap algısını ortadan kaldırmaktır.

Kur'ân konularının bütünlüğü tezine göre, Fatiha Sûresi Kur'ân'ın önsözü, Bakara Sûresi ise Kur'ân'ın özü, özeti ve odak noktasıdır. Diğer sûreler ise Bakara'nın ele aldığı konuların açıklamaları mesabesindedir. Kur'ân'da konular 114 kez, ayrı ayrı açıklanmaktadır. Her sûrenin Bakara Sûresi'nde bir anlam ekseni vardır. Aynı eksene sahip sûreler, söz konusu mevzuyu farklı açılardan tekrar tekrar açıklamaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'in bölümleri, birtakım özel mana, lafız ve işaretler yoluyla birbirleriyle sıkı ilişki ve bağlantı içerisindedir. Bu çok boyutlu sıkı irtibat, ince anlayış ve derin araştırmalar neticesinde kavranabilir. Parça bütün ilişkisi çerçevesinde değerlendirilebilecek Kur'ân bölümlerinin her biri, yakından uzağa doğru birbirleriyle mükemmel ve hassas bir denge etrafında bağlantı halindedir. *el-Esâs*'ta özel olarak her ana ve tali bölümler öncesinde ve sonrasında somut deliller ışığı altında bu ilişkiler ağı gün yüzüne çıkarılmaktadır.

Kur'ân bütünlüğü düşüncesi etrafında, Kur'ân'da konu dağınıklığının bulunmadığı savı, *el-Esâs*'ın en belirleyici özelliğidir. Kıyamete değin kendisinden sonra hiçbir ilahi kelâmın nazil olmayacağı yeryüzü ölçeğinde, hayat her an yeni bir değişim ve dönüşüm sürecinde işleyişini kesintisiz bir şekilde sürdürmektedir. Zaman ve mekânları aşan, öngörülemeyen uçsuz bucaksız ilim ve kudrete sahip İlahî otoritenin bakış açısıyla şekillenen İlahi Kelâm örgüsünün sınırlarını yakın dönemde kestirebilmek mümkün değildir. Kâinatın varlığını devam ettireceği son ana kadar vuku bulacak gelişmeleri öngörerek tasavvur edilmiş Kur'ân'ı, sınırlı hareket kabiliyetine sahip insanlığın bir bütün olarak algılaması imkânsızdır. İzah edilen saikler istikametinde tayin edilen ilahî kelâm ilk bakışta karmaşık, konuları birbirinden kopuk ve parçalı bir yapıda görünebilir. Bu handikapın aşılabilmesi için üstün bir idrake sahip olmak gerekmektedir.

Saîd Havvâ, incelediğimiz tefsir eserinde temel olarak bu izahlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kur'ân konuları, çok boyutlu ve derinlikli bir yapıdadır. Kur'ân'ın ele aldığı meseleler, bahis konusu mevzular yoluyla birçok hedefi gerçekleştirdiği için çeşitli bölümlere serpiştirilmiştir. Bu konular tek bir açıdan tevil edilmeyecek ölçüde kapsamlıdır. Zaman içerisinde gerçekleşecek hadiseler karşısında, dinamik bir çözüm mekanizması geliştirebilmek için Kur'ân, her an yeniden şekillenen; ilmi veriler, artan kültürel donanım ve kabiliyetler ölçüsünde, muhtaplarını sınırsız mana ufuklarında

yolculuğa çıkaran mucizevî bir özellikle muttasıftır. Mevcut niteliğini mezkur haliyle muhafaza eden ilahi kelâm, sathi düzeyde değerlendirmelere mevzu olmayacak ölçüde ulvi bir değere mazhar olmuştur.

el-Esâs fi't-Tefsîr, yeni bir üslupla yazılmış bir dirayet tefsiridir. Tefsîr yöntemi itibariyle müellifimiz, belirlediği başlıklar etrafında bir metod takip etmiştir. Kur'ân mesajlarını, kadim tefsir geleneğinin temel kaynaklarını yeni ilmi veriler ışığında kapsamlı bir bakış açısıyla yorumlamaya çalışan Saîd Havvâ, eserini iki farklı amaca hizmet edecek düzeyde hazırlamıştır. Gelişen bilim ve teknolojinin beraberinde şekillenen sanayi kültürü ve zorlu ekonomik şartların kuşattığı modern iş hayatında, genel ekonomik standartların altında yaşam sürdüren kitlelerin, geniş hacimli eser okuma fırsatları bulunmamaktadır. Saîd Havvâ, bu amaçla geniş halk kesimlerinin tefsir okuma ihtiyacını özlü ve basit anlam verme yöntemi şeklinde tanımlanabilecek 'harfî tefsir' metoduyla karşılamıştır. Öte yandan Kur'ân'ın anlam ve yorum çalışmalarında derinleşen okuyucular için de 'faydalı bilgiler' başlığı altında araştırma ve tahliller yapmıştır.

Müfessirimiz, tefsirinin başından itibaren takip ettiği tefsir yöntemini genel hatlarıyla korumaya özen göstermiştir. Aynı şekilde tefsir çalışması sırasında umulan istifadenin elde edilemediği düşüncesinin hâkim olduğu sıralarda, yönteminde değişiklik yapma yoluna da gitmiştir. Buna ilişkin olarak, Yûnus Sûresi'ne kadar 'umumi mana' başlığı altında tefsirini yapacağı bölümün genel özetini sunduğu başlığı, tekrara ve gereksiz hacim genişliğine yol açtığı gerekçesiyle, söz konusu sûreden itibaren bir daha açmamıştır.

el-Esâs müellifine göre, Kur'ân'ın akıl ve kalplerde hükümranlığı sona erdiğinde, bireysel bazda iman zafiyeti ve sosyal patlamalar vuku bulmaktadır. İmanın kaynağı Kur'ân'dır. İman nurunun sönüşüyle birlikte, insan varlığını anlamlı ve önemli kılan bütün unsurlar ortadan kaybolmaktadır. Bugün İslâm âleminin içerisine düştüğü vaziyetin temel nedeni, Kur'ân mesajlarının Müslümanların hayatından kaybolmasıdır.

Saîd Havvâ'nın tefsirinde Seyyid Kutub'tan hareketle üzerinde durduğu en çarpıcı tespit, Müslümanların günümüzdeki parçalanmış ve kaotik durumunun temel

sebebinin, içi boşaltılmış ve şekilsel birtakım ritüellere konu olan Kur'ân'ın Müslümanların hayatlarından Haçlı-Siyonist ittifakının planlı oyun ve propagandalarıyla silinip atılmasıdır. Kur'ân'la arasına mesafe koyan İslâm dünyası, adeta ruhsuz bir cesede dönüşmüştür.

Müfessirimize göre, zayıflık bir kader değil, bilinçli bir tercihin ürünüdür. Müslümanların en temel sorunu, akide sorunudur. Akide bozulduğunda benlikler de yitirilmeye yüz tutar. Bu yüzden Haçlı-Siyonist ittifakın sinsi oyun ve komplolarla Müslümanlara karşı yürüttüğü mücadele, çeşitli ad ve görüntüler altında olsa da aslında akide ve ahlakî yapıyı deforme etme mücadelesidir.

Bütün bu saldırılara karşı koymak ve yeniden ayağa kalkmak için Müslümanların maddeten ve manen güçlenmesi ve aslî köklerine dönmesi gerekmektedir. Müslüman cemaatler arasında atılan nifak tohumları, tüm bu zehirli akide ve Kur'ân'dan kopuş okları yoluyla atılmıştır. Şeytanın ebedi lanet ve gazaba sürüklenmesine yol açan kibri ve bilerek hakikati inkârı terk etmeden, kurtuluşa ermek mümkün değildir.

İncelediğimiz eserde ana tema olarak, bilgiden soyutlanan, nefsâni arzuları yücelten, lüks, eğlence ve şatafata hayatını adayan kitlelerin zihin dünyalarında değerler ve mefhumlar ters yüz olmaya başlaması vurgulanmaktadır. Yeniden dizayn edilen dünyada, küresel iletişim ve propanganda araçlarıyla zihinleri kontrol edilen topluluklar, yanlışı doğru, doğruyu yanlış değerlendirme cihetinde hareket etmektedir. Bu çalışmalarla dinin hayattan soyutlanarak içeriğinin boşaltılması ve dine ait her türlü mefhumun itibarsızlaştırılması, söz konusu mihrakların temel hedefidir.

el-Esâs sahibi, bu olumsuz tablo içerisinde İslâm dünyasının alması gereken tedbirleri ve savunma mekanizmalarını tefsirinde dile getirmektedir. Ona göre asrın idrakine Kur'ân mesajlarını etkili ve güçlü bir şekilde iletmek için teneffüs edilen ortamın şartlarının iyi okunması gerekmektedir. Sorunun kaynağı tespit edildiğinde, çözüme ulaşmak daha kolay olacaktır.

Saîd Havvâ, tefsir geleneği içerisinde vücut bulan ilmi birikime sadık kalarak, yaşadığımız çağın şartları çerçevesinde tefsirini kaleme almıştır. Rivayet ve dirayet

yöntemleriyle telif edilen kadim kaynakları temel alarak, Kur'ân'la buluşmamış kesimlerin ihtiyaçlarını öngören bir yaklaşımla hareket etmiştir. Dilbilimsel disiplinlerin uzun tahlilleriyle tefsirini boğmayan Havvâ, âyetlerin anlamlarının daha etkin biçimde anlaşılmasına yardımcı olan ilmi verilerden istifade etmiştir.

Herhangi bir ameli ve itîkadî yorum biçiminin etkisinde kalmayan müfessirimiz, bütün İslâmî oluşumları kucaklayacak bir bakış açısı geliştirmiştir. Özel olarak incelemeye tabi tuttuğu herhangi bir konu hakkında farklı düşünme biçimine sahip müslim-gayr-ı müslim alimlerin çalışmalarından da yararlanmıştır. Îtikadî konularda nasslara dayalı Selefi görüşleri tercih eden düşünürümüz, tefsirini kaleme aladığı hapishane ortamının kaynaklara ulaşma hususundaki sınırlılıklarının etkilerini tefsir kaynaklarına yansıtmıştır. Özellikle teorik birtakım konular üzerine yoğunlaşan fıkhî çalışmaların İslâmî uyanışın önünde ayak bağı olduğunu savunan *el-Esâs* müellifi, günümüzün aslî problemlerine geliştirilecek çözüm önerileri etrafında ictihad çalışmalarının yapılması gerektiğini savunmaktadır.

el-Esâs fi't-Tefsir, adından da anlaşılacağı üzere tefsir ilminde temel esasları yeniden belirleme iddiasıyla yazılmıştır. Kur'ân'ı öncelikle Kur'ân, Sünnet, Sahabe ve Tâbiûn kavilleriyle yorumlayan Havvâ, Kur'ân ilimleri ve dilbilimsel çalışmalardan yararlanmıştır. Sahih kıraât biçimlerinin âyetlere kattığı farklı anlamları bir zenginlik kabul etmesine karşın, tefsir hacminin genişlemesine yol açacağı ve yeni nesil tefsir okuyucusunun ihtiyaçlarına cevap vermediği gerekçeleriyle tefsirinde farklı kıraât verilerine yer vermemiştir.

Saîd Havvâ'ya göre Sünnet, Kur'ân'ın tefsiri mahiyetindedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) olmadan ilahî mesajlar anlaşılamaz. Sünnet olmadan ilahi kelâm pratikte vücut bulamaz. Nasıl ki Hz. Peygamber (s.a.v.) yaşantısıyla yürüyen, canlı bir Kur'ân örneği ise onun ilahî kelâmın anlaşılmasına ve yaşanmasına dönük söz, fiil ve onaylamaları demek olan Sünnet te Kur'ân'ın pratiğe yansıtılmış halidir. Müfessir, eserinde Kur'ân ayetlerini öncelikle Kurân ve Sünnet'in verileri ışığında yorumlamaktadır. Bu doğrultuda *el-Esâs* sahibi, rivayet tefsir yöntemiyle kaleme alınan İbn Kesîr'in *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*'inden yaptığı alıntıları ilgili her ayette görmek mümkündür.

Saîd Havvâ'nın tefsirinde göze çarpan diğer bir önemli unsur, tefsir eserini telif etmesine ilham kaynağı olan Seyyid Kutub'un tefsirinden yaptığı altıntılardır. Daha farklı kaynak ve isimlerden de uzun sayılabilecek aktarımlarda bulunan Havvâ, *fî Zilâli'l-Kur'ân'*dan hemen hemen her sayfada iktibaslarda bulunmuştur.

Havvâ, Kur'ân'da konu bütünlüğü düşüncesinin temel sacayağı konumundaki hurûf-ı mukatta´a ve i'caz mevzularına diğer Kur'ân ilimlerinden daha fazla önem vermiştir. Ona göre Kur'ân bölümlerinin şifreleri- hurûf-ı mukatta´alarda saklıdır. Aynı şekilde bu harfler, Kur'ân'ın sırları mesabesindedir. Kur'ân'la tanışmamış kesimlerin kat'i ve parlak delillerle donanmış i'cazlarla muhatap olmalarının önemi üzerinde duran müellifimiz, akıllara durgunluk veren Kur'ân mucizelerinin çarpıcı özellikleri karşısında hiç kimsenin kayıtsız kalamayacağını dile getirmektedir.

Özel olarak İsrailiyat kaynaklarının sıhhati tartışmalarına katılan Havvâ, söz konusu eserlerin tebdil, tahrif ve tağyirine ilişkin sayısız örnekleri eserinde nakletmektedir. Günümüzde sahipleri elinde bulunan Tevrat ve İncil nüshalarının muhtelif bölümlerinde birbiriyle çelişen, bilimsel ve akli ölçütlere aykırı metinler ışığında konuyu ele almaya çalışmaktadır.

Kur'ân kıssaları, muhatapların ahlakî yapı ve karakterlerini inşa ve ihya etmede bir eğitim aracı olarak kullandığını ifade eden Havvâ, kıssaların, İslâm davetçilerinin çalışmalarında kullanmaları gereken en etkili yöntemleri barındırdığını aktarmaktadır.

KAYNAKÇA

AFGÂNÎ, Cemaleddin - Muhammed Abduh, **el-Urvetü'l-Vuskâ**, İbrahim Aydın (Çev.), Bir Yay., İstanbul 1987.

el-AK, Halid Abdurrahman, **Usûlu't-Tefsîr ve Kavâi´duh,** Dâru'n-Nefâis, Beyrût 1406/1986.

ALÛSÎ, Ebu'l-Fadl Şehabeddin Mahmud, **Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Âzim ve Sebi´l-Mesânî,** Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1994.

AYDEMİR, Abdullah, **Ebu's-Su'ûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu,** DİB Yay., Ankara 1993.

BEDİR, Murteza, "Sünnet", **TDV İslâm Ansikloepidisi**, c. 38, İstanbul 1996.

el-BENNÂ, Hasan, **Nazârâtün fî Kitâbillâhi**, der. Isam Telime, Dâru't-Tevzi ve Neşri'l-İslâmiyye, Kahire 1423/2002.

el-BIKÂÎ, Burhanuddin İbrahim b. Ömer **Nazmu'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Ayâti ve's-Suver,** Dâru'l-Kütübi'l-İslâm, Kahire tsz.

BİLGİZ, Musa, **Ayetler ve Sûreler Arası Münasebet Saîd Havvâ Örneği,** Araştırma Yay., Ankara 2006.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Muvazzah İlm-i Kelâm**, Bilmen Yayınevi, İstanbul tsz.

----------, **Büyük Tefsir Tarihi**, Bilmen Yay., İstanbul 1973.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî**, Sahihu'l-Buhârî,** Mektebetü Beytü's-Selâm, Riyad 2008.

CESSAS, Ebubekir Ahmed Ali Râzî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, thk: Muhammed Sadık Kumhâvî, Dâru Ihayai'-t-Türasi'l-'Arabi, Beyrût 2009.

CERRAHOĞLU, İsmail, **Tefsir Tarihi**, Fecr Yay., Ankara 1996.

----------, **Tefsîr Usûlü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

----------, **Yahya b. Sellâm ve Tefsirindeki Metodu,** Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1973.

CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed Seyyid Şerif, **Mu'cemu't-Ta'rifât**, Dâru'l-Fadile, Kahire tsz.

ÇETİN, Abdurrahman, **Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi,** Dergah Yay., İstanbul 1981.

DARTMA, Bahattin, *"***Şihâbuddin el-Sivâsî ve ´Uyûnu't-Tefâsir li'l-Fuzalâti's-Semâsîr'indeki Metodu"**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994.

DEMİRCİ, Muhsin, **Tefsir Usûlü,** Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), İstanbul 2003.

DİHLEVÎ, Şah Veliyullah, **İslâm Düşünce Rehberi Hüccetullâhi'l-Bâliğa**, Terc. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 2008.

DURMUŞ, İsmail, "İstişhad", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** İstanbul, 1996, c.23.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as b. İshak es-Sicistânî el-Ezdî, **Süneni Ebi Dâvud**, Dâru Risâlet'il- Alamiye, Dımaşk 1430/2009.

HÂKÎM, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah en-Nisâburi, **el-Müstedrek 'ala's Sahîhayn**, thk. Abdurrezzah et-Tehavi, Dâru'l-Kütübü'l-'Arabi, Beyrût 2008.

HAVVÂ, Said, **el-Esâs fi't-Tefsîr**, Dâru's-Selam, Kahire 2009.

----------, **İslâm'da Allah İnancı,** Ramazan Nazlı (Çev.), Hilâl Yay., İstanbul tsz.

----------, **er-Rasûl Hazreti Muhammed,** Harun Ünal (Çev.), Petek Yay., İstanbul 1987.

----------, **el-Esâs fi's-Sünne ve Fıkhihe**, Dâru's-Selam, Kahire 1994/1414.

----------, **Cündüllahi Tahtîtan**, Mektebetü Vehbiye, Kahire 1995/1415.

----------, **el-Humeyni Şüzûzün fi'l-'Akâidi ve Şüzûzün fi'l-Mevâkıf,** Dâru'l-'Imar, Ammân 1987/1407.

---------- Said Havva, **Hâzihî Tecribetî ve Hâzihî Şehâdetî**, Daru't-Tevfîkı'n-Nâciye, Kahire 1987.

HUMSÎ, Naîm, **Fikretu İ'câzi'l-Kur'ân Münzü Bi'seti'n-Nebeviyye Hatta Asrina'l-Hâzır,** Müessesetü'r-Risâle, Beyrût tsz..

İBN KESÎR, Ebu'l-Fîdâ İsmâil b. Ömer Kureşî Dimeşkî, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm,** thk: Sami b. Muhammed el-Selâme, Dâru Tayibe, Riyâd 1999.

İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî, **Lisânü'l-Arab**, Mektebetü Miriye, Mısır 1301/1923.

İBN TEYMİYYE, Takıyuddun, **Tefsîru'l-Kebîr**, thk. Abdurrahman 'Umeyre, Dâru'l Kütübü'l 'İlmiyeti, Beyrût tsz.

----------, **Mecmû'û'l-Fetâva-Mukaddimetu't-Tefâsir,** Mektebetü'n-Nahda, Kahire 1404/1984.

ISFAHÂNÎ, Ebi'l Kasım Husayn b. Muhammed er-Rağıb, **el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân**, Mektebetü Nezar Mustafa el-Bâz, Mekke tsz.

ÎCÎ, Adudüddin, **el-Mevâḳıf fi İlmî'l-Kelâm,** Alemü'l-Kütüb**,** İstanbul 1279/1901.

el-GEYLANÎ, Arslan, **Hakeza Zahara Ceylü's-Salahâddin,** el-Ma'hedü'l-Alemi, Herndon, Virginia, USA 1994.

GÖRGÜN, Hilal, "Saîd Havvâ", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., c. 35, İstanbul 1996.

----------, "Seyyid Kutub", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., c. 37, İstanbul, 1996.

----------, "Mustafa es-Sıbâî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., c. 31, İstanbul, 1996.

GÂNİM, "İbrâhim el-Beyyûmî, Hasan el-Bennâ", **DİA**, c. 16, İstanbul 1996.

GÜNEŞ, Abdulbaki, **Mu'tezile ve Menâr Ekolü Aklî Tefsir Hareketi,** Ahenk Yay., Van 2003.

GÜRPINAR, Bulut, "Sürgünde Örgüt: Suriye İhvânı", **Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilimler Dergisi**, , sayı: 1, c. 2, 2014.

KAFİYECİ, Ebû Abdillah Muhammed b. Süleyman, **Kitâbü't-Teysîr fi Kavâidi İlmi't-Tefsîr,** thk. İsmail Cerrahoğlu, AUİF Yay., Ankara 1989.

KARSLI, İbrahim Halil, "Tarihsel Gelişimleri İtibariyle Tefsir Mukaddimelerine Dair Bir İnceleme", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 20, 2003.

KIZILŞEKER, Abdurrahim, **"Kur'ân-ı Kerim'in Selefî Yorumu: İbn 'Useymin Örneği",** (Basılmamış Doktora Tezi), Diyarbakır 2017**.**

Kitb-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit, Tevrat, Zebur ve İncil, Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, Birinci Samuel, İstanbul 1996.

KOMİSYON, **Türkçe Sözlük**, Kurumu Türk Dil Kurumu, Ankara 1988.

KURTÛBÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, **el-Câmi li'l-Ahkâmi'l-Kur'ân**, thk: Abdullah b. Abdulmuhsin, el-Risâle, Beyrût 2006.

KUTUB, Seyyid, **fi Zilâli'l-Kur'ân,** Dâru'ş-Şuruk, Beyrut 1987.

--------, **Meâlimu fi't-Tarîk,** Daru'ş-Şurûk, Beyrut 1399/1979.

el-MEKKÎ, Ebu Talib, **Kutu'l-Kulûb,** (Çev. Dilaver Selvi), Semerkand Yay., İstanbul 2011.

MENNÂU'L-Kattân, **Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân**, *Mektebetü* Vehbe, Kahire tsz.

MEVDÛDÎ, Ebû'l-Ala', **Tefhîmu'l-Kur'ân,** Heyet, (Çev.), İnsan Yay., İstanbul 1996.

MUHAMMED, Hüseyin Abdulhâdî, Abdulhamit Birışık, "Mübhemâtü'l-Kur'ân", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c. 36, TDV Yay., İstanbul, 2006.

MÜSLİM b. Haccac Ebu'l Hasen el-Kuşeyri en-Nîsâbûrî, **Sahîhu Müslim,** thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Dâru Türasi'l-'Arabi, Beyrût tsz.

NEBİ, Malik b., **Zahiretü'l-Kur'ân,** Dâru'l-Fikri'l Mu'asır, Dimaşk 1987/1420.

Nedvî, Ebu'l-Hasan, **Erkânu'l-Erba´a**, Dâru'l-Kütübi'l İslâmiye, Tahran tsz.

NESEFÎ, Ebû Berakât Abdullah b. Muhammed b. Mahmud, **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, Dâru Kelimu't-Tayyib, Beyrût 1998.

ÖZDEMİR, Çağatay, "Suriye'de İç savaşın Nedenleri: Otokratik Yönetim mi, Bölgesel ve Küresel Güçler mi?", **Bilgi e-Dergisi**, sayı: 33, 2016.

PAKİŞ, Ömer, **Mollâ Halil es-Siirdî ve Tefsirindeki Metodu**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996.

----------, **Azîz Mahmûd Hüdayî ve Tefsir Metodu (Nefâisû'l-Mecâlis Örneği),** Yeni Akademi Yay., İstanbul 2007.

RÂZÎ, Muhammed Fahruddîn b. Allame Diyau'd-Din, **Mefâtihu'l-Ğayb Tefsîru'l-Kebîr**, Dâru İhyu Türasi'l-Arabi, Beyrût tsz.

RIZA, Reşid, **Tefsîru'l-Menâr,** Dâru'l-Menâr, Mısır 1989.

SALİH, Subhî, **Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrût 1979.

SEBBÂĞ, Muhammed b. Lutfi, **Buhûs fî Usli't-Tefsîr**, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût 1408/1988.

SERİNSU, Ahmet Nedim, **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü**, Şule Yay., İstanbul 1994.

SIBAÎ, Mustafa, **Peygamberimizin Hayatından Dersler ve İbretler**, Yusuf Yılmaz (Çev.), Risâle Yay., İstanbul 1990.

----------, **İştirâkiyyetü'l-İslâm,** Daru'l-Kavmiye, Dımaşk 1960.

SÖNMEZ, Veysel**, Eğitim Bilimine Giriş**, Anı Yayıncılık, İstanbul 2008.

SUYÛTÎ, Celâleddîn **el-Itkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** Müessesetü Risâlete Nâşirûn, Beyrût 1999.

ŞAFİÎ, Muhammed b. İdris, **er-Risâle,** thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût tsz.

ŞELTÛT, Mahmûd, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerim**, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, tsz.

ŞEYBÂNÎ, Abdurrahman b. Ali b. Diba, **Teysîru'l- Vusûl ila Câmi'l-Usûl min Hadisi'r-Resûl**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnân 1971.

ŞİMŞEK, Mehmet Sait, **Kur'ân'da İki Mesele**, Yönelik Yay., İstanbul 1997.

----------, **Günümüz Tefsir Problemleri,** Kitap Dünyası, Konya 2011.

----------, **Kur'ân Kıssalarına Giriş**, Yöneliş Yay., İstanbul 1993.

TABERANÎ, Hafız Ebü'l Kasım Süleymân b. Ahmed, **el-Mu´cemu'l-Kebîr**, thk: Hamdi Abdulmecîd es-Selefi, Mektebetü İbni Teymiyye Kahire tsz.

TEFTÂZÂNÎ, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh, **el-Mutavvel 'ale't-Telhîs**, Dâru't-Tabiatı'l-Amire, İstanbul 1286/1908.

TEMİZKAN, Abdullah, "**Rağıb el-Isfâhânî'nin Kur'ân'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi",** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.

TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsâ Sevre, **Câmiu´t-Tirmizî,** Beytü Efkâri'l Devliyye, Ammân tsz.

TOMAR, Cengiz, "Suriye", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay.,c. 39, İstanbul 2009.

YILMAZ, Faik, **Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münasebet**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.

ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn,** Mektebetu Vehbe, Kâhire 1409/1989.

ZERKEŞÎ, Bedreddin Muhammed b. Abdullah, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** thk: Ebu'l Fudayl Dimyâtî, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2006.

ZEYNO, Hasan, **et-Tatavvur ve'l-İnsan**, Dâru'l-'Ukud, Beyrût 1971.

ZÜRKÂNÎ, Muhammed Abdulazîm, **Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, İsâ Babe'l Halebî ve Şürekâhû, Dımaşk, tsz.

İNTERNET KAYNAKLARI

BAKKALOĞLU, Abdulsamet, "Mustafa es-Si'bâî'nin Hayatı ve Eserleri", http://urvetulvuska.net/, (Erişim Tarihi: 20.10.2014.)

CERÂDÂT, İmân Halîl Mûsâ, "*el-Menhecüt Terbeviyyu 'Inda Şeyh Saîd Havvâ fi Tefsirihi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmiatü'l-Halil Külliyetü Dirâsetü'l-'Ulya Kısmu Usûlü'd-Din, Filistin 2015.

DIŞİŞLERİ Bakanlığı, "Suriye'nin Siyasî Görünümü", 2018, http://www.mfa.gov.tr/suriye-siyasî-gorunumu.tr.mfa. Erişim Tarihi: 18.05.2018.

HİLALİ, Selim, "Müellefâtü Saîd Havvâ Dirâseten ve Takvîmen", https://www.noor-book.com, (Erişim Tarihi: 28.12.2019)

TÜRKİYE Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM), "Ortadoğunun Girdabındaki Küçük Halka Suriye", 2019, http://www.tasam.org/tr-, (Erişim Tarihi: 14.12.2006.)

ŞARKÂVÎ, Ahmed b. Muhammed, "Vahdetü'l-Mevdu'iyetü'l-Kur'âni'l-Kerîm min Hılâli "el-Esâs fi't-Tefsîr" li Şeyh Sa'id Havvâ Rahimahullah*"* **(**Basılmamış Makale), Suûdi Arabistan 2004. https://k-tb.com/book/Quraan04139. (Erişim Tarih: 16.02.2020)

…… Şeyh Saîd Havvâ, 'Bitâkatü Şahsiye" http://www.saidhawwa.com/, (Erişim Tarihi: 14.012.2018.)